

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXIV. ÉVFOLYAM • 2023 • 2. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

BALÁZS ISTVÁN

A közszolgálat jövője, a jövő közszolgálata: gondolatok egy OECD-vizsgálatról

3

HAJAS-JANKA BOLDIZSÁR

Narratíva, mítosz és jog: betekintés Robert M. Cover munkásságába

26

PAP MÁRK

Az ellenőrzési körön kívül eső elháríthatatlan ok értelmezése a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés körében

41

POZSONYI NORBERT

A *vas*, a *vadari* és a *vadimonium* eljárásjogi szakkifejezések Plautus műveiben: adalékok a római perjog történetéhez

67

RECENZÍÓ

GASS ISTVÁN

Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig – a modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján* (Budapest: Novissima 2022)

94

GYŐRY CSABA

Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2020)

98

MUNKÁCSI PÉTER

Somló Bódog: *Gondolatok az első filozófiáról* (első magyar kiadás, ford. Pethő Sándor) (Budapest: KRE–L'Harmattan 2021)

108

PAP ANDRÁS LÁSZLÓ

Korinek László: *Paradoxonok a kriminológiában* (Budapest: ORAC 2023)

113

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábian Adrián, Földi András, Görög Márta,
Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda,
Miskolczi Bodnár Péter, Smuk Péter, †Sólyom László, Sonnevend Pál,
Szikora Veronika, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Timár Balázs

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajdusчек György, Ganczer Mónika,
Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.hu

A kiadvány az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.hu

Kiadja a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

BALÁZS ISTVÁN*

A KÖZSZOLGÁLAT JÖVŐJE, A JÖVŐ KÖZSZOLGÁLATA: GONDOLATOK EGY OECD-VIZSGÁLATRÓL

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.01>

A COVID–19 járvány okozta és az azt követő válsághelyzetek új kihívások elé állították az egyes országok közzolgálati rendszereit, ezen belül pedig a közigazgatás személyzetét. Nemrégiben készült egy OECD anyag ennek empirikus vizsgálatáról. Eszerint a válsághelyzet alatti változások felgyorsítottak bizonyos korábban már elkezdődött, a közzolgálatot a munkajogi szabályozás felé visszatérő folyamatokat, míg másokat megkérdőjeleztek, vagy új megoldások alkalmazásához vezettek. E tanulmány célja annak a kérdésnek a körüljárása, hogy ezeknek a változásoknak a kezelése még belül tartható-e a közigazgatás rezilienciáján, vagy alapvető változásokat hozó reformokhoz vezet, amelyek teljesen új közzolgálati rendszert eredményeznek a történetileg kialakult nagy modelleket meghaladva.

1. A KÖZSZOLGÁLAT FOGALMA ÉS KIALAKULT NAGY RENDSZEREI

1. 1. A KUTATÁS CÉLJA, ALKALMAZOTT MÓDSZEREI ÉS ALAPVETŐ KÉRDÉSEI

A közzolgálati rendszerek változásaira irányuló kutatás célja annak vizsgálata, hogy a különböző globális válságok, így a COVID–19 járvány okozta is, milyen új kihívások elé állítják az egyes országok közzolgálatát, ezen belül pedig a közigazgatás személyzetét.

Feltételezésünk szerint ezek a változások felgyorsíthatnak bizonyos korábban már elkezdődött, a hagyományos rendszereket erodáló folyamatokat, míg másokat megkérdőjeleztek, vagy új megoldások alkalmazásához vezettek. Lényegében ezt a kérdést járta körül egy 2021-ben készült OECD jelentés¹ mely olyan hiteles empirikus adatokat tartalmaz, melyek más forrásokból csak nehezen beszerezhetők. Ezek

* CSc, tudományos főmunkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanár, DE ÁJK, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: balazs.istvan@tk.hu.

¹ OECD (2022), *Emploi et gestion publics 2021: L'avenir de la fonction publique*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e6645a1d-fr>.

elemzése nagymértékben hozzájárulhat feltételezésünk igazolására, vagy annak árnyaltabb megközelítése felé orientálhat.

További fontos, ehhez kapcsolódó kérdés annak tisztázása, hogy e jelenségek kezelése még belül tartható-e a közigazgatás rezilienciáján,² vagy alapvető változásokat hozó reformokhoz vezet, ami teljesen új közszolgálati rendszert eredményez.

Az „Új közmenedzsment (NPM)”³, a XX. század utolsó harmadától nagyjából az ezredfordulót követő első évtized végéig érvényesülő irányzat, mely a versenyszféra menedzsmentmódszereinek közigazgatási alkalmazásában látta a jó kormányzás és közigazgatás megvalósulását, már kísérletet tett egy új rendszer kialakítására. Ennek lényege az lett volna, hogy a világ legfejlettebb ipari államainak közszolgálatára a XX. század első harmadától általánossá váló zárt és közjogi szabályozást viszszerelje a munka világának általános munkajogi szabályozása alá. Bár ez a törekvés teljes mértékben sehol sem valósult meg, de kikezdte az addig alkalmazott zárt munkaköri és karrierrendszereket. A globális világválságok, így a COVID-járvány és az azt követő orosz–ukrán háború hatására az egyes országok pedig éppen erre építve próbálnak új elveket és szabályozást kialakítani a közigazgatás személyzetére nézve.

A kutatás főbb módszere ezért összehasonlító jogi, amikor is alapvetően az alkalmazott új szabályozások funkcionális összevetésére kerül sor, de nem feledve a jogi kultúra különbözőségéből adódó sajátosságok figyelembevételét sem.

Ugyancsak nélkülözhetetlen a közszolgálat változásaira vonatkozó statisztikai adatok vizsgálata és elemzése, melynek bázisa alapvetően a már hivatkozott OECD által a tagországok körében végzett gyűjtés és feldolgozás, illetve más kapcsolódó esettanulmányok.⁴

Végül pedig áttekintjük a tárgykörben megjelent főbb hazai és külföldi publikációkat.

Mindezek alapján szándékaink szerint közelebb kerülhetünk azon alapkérdés megválaszolásához, hogy milyen lehet a jelenlegi, jellemzően zárt közszolgálati rendszerek jövője és milyen a jövő közszolgálat.

1. 2. A KÖZSZOLGÁLAT FOGALMA ÉS KIALAKULT NAGY RENDSZEREI

Bár e tanulmánynak nem célja a közszolgálat fogalmával kapcsolatos dogmatikai elemzések bemutatása, ám elkerülhetetlen a sokszínű megközelítések közül annak a

² Reziliencián alatt itt azt értjük, hogy az „egy rendszer azon képessége, hogy működését és szerkezetét elfogadható szinten megtartsa perturbációk közepette is, vagy alkalmazkodva, vagy ellenállva azoknak.” – BALÁZS István: „A közigazgatás rezilienciája, avagy a magyar közigazgatás rezilienciájáról a COVID válság idején” *Miskolci Jogi Szemle* 2021/1. 13.

³ A fogalomról bővebben lásd: JÓZSA Zoltán; „Közigazgatási menedzsment” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes jogtudományi enciklopédia* (Közigazgatási jog rovat, rovat szerkesztő: BALÁZS István), 2020, <https://ijoten.hu/szocikk/kozigazgatasi-menedzsment>.

⁴ Így pl. OECD (1. l.).

kijelölése, hogy a vizsgálatunk során melyiket vesszük alapul. Kiindulópontunk a közigazgatás személyzetére vonatkozó jogi szabályozás vizsgálata lesz, mivel ez az az állam cselekvését megvalósító és közhatalmi jogkörrel rendelkező közzszolgálati réteg, mely legnagyobb a befolyást gyakorolja a kormányzás minőségére. Másfelől van egy gyakorlatiasabb érv, miszerint a már hivatkozott összehasonlítható statisztikai adatsorok és esettanulmányok is ebből a körből állnak rendelkezésre.

Ebből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a közigazgatás személyzete a közigazgatási szerveknél a közigazgatás feladatait megvalósító sajátos munkavégzésre irányuló jogviszonyban alkalmazottakból áll. Elemzésünkben most az erre vonatkozó jogi szabályozás összességét értjük a közzszolgálati rendszer alatt azzal, hogy a konkrét jogi szabályozások hatálya az egyes országokban a közigazgatási szervektől szélesebb, más állami szervek hivatali szervezeteire is kiterjedhet. A szervi hatály alatt álló legnagyobb állami szervezeti rendszer azonban kétségkívül a közigazgatás. Az itteni munkavégzésnek vannak a közigazgatásból adódó olyan sajátosságai, melyek a speciális, a munkajogtól eltérő közjogi szabályozást indokolják. Ilyen mindenekelőtt az a már említett vonás, hogy az e szerveknél dolgozók az állami közhatalom gyakorlásában vesznek részt. E jellemző is különböző módon kezelhető a jogi szabályozásban, ezért és ezek alapján a közzszolgálati rendszereknek különböző típusai alakultak ki.

Kiindulópontként utalni kell arra, hogy a közzszolgálat fogalmára és jogi szabályozására a XX. század első harmadáig többféle elmélet alakult ki a közigazgatási jogtudományban. Így az ún. magánjogi elmélet, a közjogi szerződési elmélet, az egyoldalú közjogi elmélet és a közzszolgálati jogviszonynak mint speciális közigazgatási jogviszonynak az elmélete.⁵

A magánjogi elmélet, a köz szolgálatában végzett sajátos munkavégzésre is a polgári jogi, ezen belül a munkajogi szabályozás szükségességét vallotta esetleges közjogi derogációkkal.

Az egyoldalú közjogi elmélet a fogalom meghatározásánál a jogi szabályozás jellegét veszi alapul és azt olyan közjogi szerződésnek minősíti, amiből a közzszolgálati alkalmazottnak az állammal szembeni feltétlen alávetettségén van a hangsúly.

A közzszolgálat mint a közigazgatási szerveknél létrehozott speciális közigazgatási jogviszony elméletének meghatározó eleme pedig az, hogy a közzszolgálatban való alkalmazás közigazgatási aktussal jön létre. Az egyes elméletek elsősorban a jogviszony jellegére és tartalmára koncentrálnak, és kevésbé a közzszolgálat szervi és személyi hatályára, pedig igazán ebben a körben található a legnagyobb eltérések.

A dogmatikai megalapozást tehát nehezíti a közzszolgálat hatályának értelmezése, így a közzszolgálat legtágabb értelmezése magában foglalhat minden állami alkalmazottat (esetenként ideértve a helyi önkormányzatoknál foglalkoztatottakat is),

⁵ Lásd pl. MÁRFFY Ede: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog. I. kötet* (Budapest: Athenaeum Irodai és Nyomdai Rt. 1926) 172–175., továbbá MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1942) 129–136.; Marcel WALINE: „L'œuvre de Gaston Jéze en Droit public”, *Revue de droit public* 1953, 879–890.

míg a legszűkebb csak a közigazgatási szervek köztisztviselőit⁶, a más jogviszonyban foglalkoztatottakat viszont nem.

A személyi hatály pedig a közigazgatásban alkalmazott köztisztviselők vonatkozásában is széles skálán mozog, mert vannak olyan rendszerek, melyek a vezetőkre, érdemi ügyintézőkre, ügykezelőkre és fizikai alkalmazottakra is kiterjednek, míg máshol a szabályozás csak a vezetőket és az érdemi ügyintézőket foglalja magában.⁷ Ezenkívül a közszolgálat fogalma még a szerint is változik, hogy milyen jog-, illetve közigazgatási rendszerekről van szó.⁸

A XX. század első felére az vált a jellemzővé, hogy az alkalmazott jogi szabályozás hatálya szerint asszimilációs és differenciált rendszereket különböztettek meg. Az asszimilációs rendszerekre az volt a jellemző, hogy a közszektorban alkalmazottakra is a munkajogi általános szabályokat kellett alkalmazni, ám éppen a közhatalom gyakorlásában való részvétel miatt bizonyos közjogi derogációkkal. Az ügynevezett differenciált rendszerekben viszont az állami közhatalom gyakorlásában résztvevőkre közjogi szabályozást vezettek be, mintegy megkülönböztetve az e szerveknél dolgozókat a munka világának más szereplőitől. A miéltre több válasz is adható. Formáljogilag nyilván az a legegyszerűbb, hogy ha a közjogi derogációk mennyisége egy bizonyos szintet elér, akkor a minőségbe történő átmenet egy teljesen új típusú, a derogációk jogi természetének megfelelő közjogi szabályozáshoz vezet.

Komplexebb megközelítést alkalmazva ennek ennél összetettebb okai voltak, így különösen a közszolgálat kapcsolódása az állami szuverenitáshoz, az állami szabályozó funkciókhoz, a jogállamisághoz, a közérdek védelméhez és a polgári nemzetállam egészéhez.⁹ A jogi szabályozás tartalma és formája tehát ezeknek a következménye, ezért egy esetleges modellváltásnál is ezen okok kiüresedése vagy megszűnése lehet a fő mozgatóerő.

A fentiek alapján tehát a munkajog szerint szabályozott nyitott, illetve a közjog alapján álló zárt rendszereket különböztethetünk meg. A XX. század közepére a fejlett polgári államokban a közszolgálati szabályozásban meghatározóvá vált a zárt rendszerű differenciált közjogi szabályozás.

Ebben a közszolgálat képzési előírások teljesítésével igazolt szakmai tudás birtokában élethivatás-szerűen végzett tevékenységgé vált, amire alapozva (szakmai) érdemrendszerű (*merit systems*) megoldások alakultak ki.

A közszolgálatra vonatkozó jogi szabályozásnak a közszolgálatba történő bekerülésre (toborzásra) és az ott töltött életpályára (karrierre) vonatkozó tartalma szerint ugyanis további megkülönböztetés tehető. Itt az osztályozás az alapján törté-

⁶ Részletesebben lásd: LINDER Viktória: „Közszolgálati jog” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): Internetes jogtudományi enciklopédia (Közigazgatási jog rovat, rovat szerkesztő: BALÁZS István), 2020, <http://ijoten.hu/szocikl/kozszolgالاتi-jog>.

⁷ Lásd Jean-Marie AUBY: *Droit Public* (Paris: Economica 1995) 687–689.

⁸ Lásd GAJDUSCHEK György: *Közszolgálat*. KSH, ROP 3.1.1 (Budapest: Programigazgatóság 2008) 17–23.

⁹ Így pl. Christoph DEMMKE: „Réforme de la fonction publique en Europe: quel avenir pour la gestion des ressources humaines?” *Action Publique* 2019/3. 12–24., https://www.economie.gouv.fr/files/files/directions_services/igpde-editions-publications/revueAPRP/numero_3/APRP_n3_web.pdf?v=1580739086.

nik, hogy a köz szolgálatában politikai vagy szakmai feltételek teljesítésével lehet bekerülni.

A zsákmányrendszerben¹⁰ a választásokon győztes pártok és személyek mintegy zsákmányként kezelve a közzszolgálati álláshelyeket, azokat politikai szempontokat alapul véve a támogatóik közt osztják el. Ha pedig változik az aktuális politikai hatalom, úgy az ahhoz lojális közzszolgálati kar összetétele is átalakul.

Az ún. érdemrendszerű¹¹ közzszolgálatokban a közigazgatási álláshelyek betöltésének szakmai feltételei vannak, melyeket jogszabályban előírt képesítési előírások rögzítenek. A szakmai alapokon betöltött és jogilag garantált életpályát (karriert) biztosító rendszert a politikai semlegesség és pártatlanság jellemezi a közzfeladat ellátásában, ami kormányokon átívelő, nagyfokú stabilitást is eredményez.

A megkülönböztetés azonban mindig is viszonylagos értékű volt, mivel egyrészt a zsákmányrendszer sem azt jelentette a gyakorlatban, hogy egy adott közzszolgálati állás betöltéséhez nem kellett volna szakmai tudás vagy képesítés. A zsákmányelv elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az állások betöltésénél az azonos feltételeket teljesítők közt a politikai preferencia döntött. Más oldalról pedig az is igaz, hogy olyan szakmai érdemekre épülő karrierrendszer sem létezett soha, melyben a zsákmányelv bizonyos mértékben, de különösen a vezető beosztások betöltésénél ne érvényesült volna valamilyen módon.¹²

A XX. század második felében a fejlett polgári demokráciákban meghatározóvá vált szakmai érdemrendszerű közzszolgálat, ám annak fejlődésével a különböző konkrét jogi szabályozások kategorizálásának kiindulópontjai változtak. Ezek már nem a toborzási, alkalmazási szempontok, hanem a közzszolgálati munkavégzés élethivatás-szerűen, a teljes szakmai pályafutás idejére (karrier) garantált módon történő végzése és más, elsősorban a betöltött állásra, munkakörre koncentrált megoldások közti megkülönböztetés lettek. Az előbbiből alakult ki a szakmai érdemeken alapuló zárt karrierrendszerű megoldások csoportja, míg a másik megoldás közös jellemzője a versenyszférához közelebb álló élethossziglani életpályát nem biztosító állásrendszerű vagy más elnevezése szerint munkaköralapú rendszerek alkalmazása.

Ezek a jelenleg is alkalmazott osztályozás¹³ alapján kialakított rendszerek a maguk tiszta formájukban és kizárólagosan sehol sem érvényesülnek, csak valamelyik fajtájuk a domináns, ezért napjainkban lényegében vegyes rendszerek működnek a gyakorlatban.

Ahogy azt már a bevezetőben említettük, a közzszolgálati rendszerek empirikus elemzésében hosszú ideje az OECD jár elől. Ennek keretében egy, a közzszolgálati

¹⁰ A jelentését illetően összefoglalóan lásd: GyÖRGY István: „Zsákmányrendszer” (szócikk) in *Közzszolgálati Online Lexikon* (é. n.), <https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/zsakmanyrendszer/>.

¹¹ Lásd részletesebben Odile JOIN-LAMBERT – Yves LOCHARD: „Construire le mérite dans la fonction publique d’État: l’exemple de la Culture (1880–1980)” *Sociologie du travail*. 2010/2. 151–171., <https://doi.org/10.4000/sdt.13602>.

¹² Így például a kormány diszkrecionális jogkörébe tartozó vezetői kinevezések a szakmai érdemeken alapuló, zárt, karrierrendszerű francia közzszolgálati modellben.

¹³ Meg kell jegyezni azonban azt, hogy más osztályozási rendszerek is léteznek, lásd bővebben: HAZAFI Zoltán: „Közzszolgálati minták, modellek és trendek az Európai Unió tagállamaiban” *Belügyi Szemle* 2021/8. 1285–1307, <https://doi.org/10.38146/bsz.2021.8.1>.

rendszerek alkalmazását vizsgáló tanulmány¹⁴ tekintette át azt, hogy a mintafelvétellel érintett OECD tagországokban a karrier és a munkaköri rendszer alkalmazása hogyan alakult a 2008-as pénzügyi-gazdasági világválság kitöréséig.

Ez azért fontos szempont, mert a korábban kialakult nagy rendszereket kikezdő „Új közmenedzsment” (NPM) ekkorra ugyan már elveszítette domináns szerepét, ám a válság hatásainak leküzdésére szükségessé vált új, rugalmasabb foglalkoztatási formák bevezetésére a közszolgáltatón belül.

Ez a folyamat pedig az újabb válságok hatására azóta is tart, ami nyilván napjainkra megváltoztatta az akkor rögzített arányokat a karrier és a munkaköri rendszerek közt. Erre azonban újabb felmérések nem állnak rendelkezésre, a vonatkozó szakirodalom és esettanulmányok¹⁵ csupán ennek tendenciáját támasztják alá.

Ezekből azonban jól látható az, hogy 2005-ig nagyjából egyensúlyban volt a két rendszer alkalmazása.

A konkrét országokban alkalmazott megoldásokat vizsgálva azonban megállapítható, hogy azok igen nagy mértékben különböznek egymástól, már a közszolgálat jogi fogalmának meghatározásában, ezen belül az állami szerveknél alkalmazott sajátos munkavégzésre irányuló jogviszony szervezeti és személyi, valamint funkcionális hatályának meghatározásában is. A differenciált rendszerek a gyakorlatban abban is különböznek egymástól, hogy az egyes állami szervekkel speciális tartalmú (azaz a közhatalom gyakorlásában történő részvételt jelentő) munkavégzésre irányuló közjogi szabályozásnak mire terjed ki a hatálya. A közszektorban alkalmazottakra vonatkozó szerteágazó jogi szabályozás ugyanis sehol nem azonos a közhatalmat gyakorló állami szervek, így különösen a közigazgatási szerveknél foglalkoztatott – hazai fogalmaink szerinti közszolgálati tisztviselői és kormánytisztviselői – szabályozással.

A XX. század utolsó évtizedéig, lényegében az „Új közmenedzsment” irányvonal érvényesüléséig ez a klasszifikáció jutott érvényre. Később azonban a koncepció gyakorlati érvényesülésével a közszolgálati rendszerekben mélyreható változások következtek be, melyek ezt a fentiekben vázolt, addig hagyományosnak mondott kategorizálást is nehézkessé tették.¹⁶

Ennek ellenére a kategorizálásnál a két leginkább alkalmazott rendszer a *karrier- és az állás-* vagy munkaköri rendszer maradt.¹⁷

A karrierrendszerben a kinevezés a közszolgálat meghatározott funkcionális kategóriájába (vezető, végrehajtó, kiegészítő-ügykezelő, járulékos-fizikai) és (a munkakör szerinti képesítési előírások alapján képzett) szakmai testületébe való besorolás

¹⁴ OECD (2010), *Panorama des administrations publiques 2009*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264061675-fr>.

¹⁵ Lásd OECD (4. l.).

¹⁶ Danielle BOSSAERT – Christoph DEMMKE – Koen NOMDEN – Robert POLET: *La fonction publique dans l'Europe des Quinze. Nouvelles tendances et évolution* (Maastricht: Institut Européen d'Administration Publique 2001) 77–83.

¹⁷ Jellemzően ezt használja a világon egyedülként elérhető, a legfejlettebb ipari államok közszolgáltatását vizsgáló OECD-statisztika is. Lásd: OECD (2010), *Panorama des administrations publiques 2009*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264061675-fr>.

alapján történik egy konkrét közigazgatási szerv konkrét munkakörébe formalizált toborzás, legtöbbször versenyvizsgához kötött pályázat útján.¹⁸

Az állások betöltése jogszabályban előírt képesítési előírásokhoz vannak kötve és azokat esetenként közszolgálati szakmai gyakorlat vagy vizsga egészíti ki. A közszolgálati alkalmazás-centralizáltan, az erre kijelölt kormány szerv útján, határozatlan ideig, tehát az egész szakmai életpályára történik, ami jogszabályi védelem alatt áll, ezért jogilag garantált annak stabilitása is. Az illetmény megállapítása olyan előmeneteli rendszerben történik, mely meghatározó eleme a közszolgálatban töltött idő (senioritás elve) és a szakmai minősítés. Az életpálya során az előmeneteli rangfokozat és a konkrétan betöltött állás – akár a vezetői is – elváltak egymástól. Ha a munkakör megszűnik, akkor a köztisztviselőt a besorolásának megfelelő más munkakörbe kell áthelyezni.

Az állás- vagy munkaköri rendszerben a kinevezés meghatározott közszolgálati állás, munkakör betöltésére történik decentralizáltan, az alkalmazó szerv vezetőjének döntése alapján és ez akár jogszabályban formalizált pályázati eljárás nélkül is lehetséges. Az állások betöltésénél a gyakorlati készségek, képességek vannak előnyben a képesítési előírások meglétét igazoló bizonyítványok mellett (tehát ezekre itt is szükség van) és a közszektoron kívül a munka világának más területén szerzett gyakorlati idő is beszámíthat az előmenetelbe. A közszolgálati életpályának, a karrierrútnak általában nincsen speciális jogi védelme, hiszen az alkalmazás konkrét közigazgatási szerv, konkrét munkakörébe/állásába történik, vagy amennyiben még is van – pl. központosított tartalékállományba helyezés –, az lényegesen kisebb garanciákat tartalmaz, mint a karrierrendszerben.

Az illetmény megállapításának ugyan vannak jogszabályi keretei a minimális illetmény és az adható legmagasabb határainak kijelölésével, de ezen belül az egyedileg történik, vagy esetenként közszolgálati szabályzatban rögzített teljesítményértékelési szempontok alapján, ami független lehet az állást betöltő korától és közszolgálati gyakorlati idejétől egyaránt.

A karrierrendszer előnyei a magas szintű speciális szaktudás mint szolgálati tudás a közszolgálatban, továbbá a kiszámíthatóság és stabilitás. Jellemzője még a folyamatosság egy-egy munkakör betöltésében és ez alapján az ügyek intézésében a „kollektív emlékezet” megléte, a közjót szolgáló állami és szolgálati érdekek fokozott védelme, valamint a politikai semlegesség a közfeladatok ellátásában és a lojalitás.

Hátrányai e rendszernek a merevség és rugalmatlanság, mert az egyes funkcionális kategóriák és szakmai testületek, valamint az ezekhez kapcsolódó besorolási osztályok közt nehéz az átmenet. E rendszer jellemzője a valós egyéni és a szervezeti teljesítmény mérésének nehézsége, ezért annak háttérbe szorulása. A garantált életpálya miatt felmerülhet a költségvetési hatékonyság iránti érdekltség és a motiváció hiánya az egyes köztisztviselők szintjén. További problémát okoz – különösen válságok körülményei közt – az, hogy a jogszabályban rögzített, de a költségvetési restrikciónak által folyamatosan csökkentett illetmény- és juttatási rendszer nem tud-

¹⁸ Konkrét példákat találni a francia közszolgálati pályázati kiírásokat tartalmazó online felületen: <https://choisirleservicepublic.gouv.fr>.

ja tartani a közszolgálat versenyképességét a munkaerőpiacon. Következésképpen pedig jellemzővé válhat a munka világának más területeivel szemben meglévő komparatív előnyök csökkenése, kevésbé vonzóvá válhat a közszolgálatban történő alkalmazás a fiatalok számára, ezért a köztisztviselői kar előregedik.

Az állás- vagy munkaköri rendszer¹⁹ előnye a rugalmasság és a feladatorientált munkakörök kialakításának lehetősége. E rendszerben jobban érvényesül a teljesítmény, a minőség és a hatékonyság. Jellemző a rendszerre az egyéni motiváció és a versenyszellem érvényesülése a munkavégzés során. A rugalmas rendszer gyors adaptációs lehetőséget nyújt az új feladatokhoz. A közszolgálati jogviszony relatívan egyszerű megszüntetési lehetősége miatt általában azt szokták állítani e rendszerről, hogy olcsóbb, mint a karrierrendszer, bár ez nehezen támasztható alá tényadatokkal.

E rendszer hátránya viszont a kiszámíthatatlanság és a speciális közszolgálati tudás háttérbeszorulása. A versenyszellem, a teljesítmény és a minőség egyoldalú hajszolása megelőzheti a közérdekűséget. Tetten érhető továbbá a közszolgálati ethosz és a szolgálati tudásban megnyilvánuló „kollektív emlékezet” hiánya. A nyitottabb, munkajoghhoz közelebb álló állásrendszerben fokozottabban van jelen a zsákmanýrendszer és a korrupció veszélye is.

Az „Új közmenedzsment” érvényesülése által dominált évtizedekben bekövetkezett változások a rugalmasság és a költséghatékonyság jegyében – mert könnyebben lehet a közszolgálati jogviszonyt módosítani vagy éppen megszüntetni – „munkajogiasítani” igyekeztek a közszolgálatot, és ezzel tovább bonyolították az egyes konkrét rendszerek kategorizálását.

Aszerint ugyanis, hogy milyen megközelítést és módszert választunk, más és más eredményre juthatunk,²⁰ ami főleg az adatok összehasonlíthatóságát nehezíti meg.

A változásokat szem előtt tartva mégis azt gondoljuk, hogy ma is használhatók a korábban kialakított kategóriák mint viszonyítási pontok. Bár az „Új közmenedzsment” legradikálisabb megnyilvánulásaként találkozhattunk olyan megoldással is, mely megkísérelt visszatérni az asszimilációs rendszerhez, azaz az egységes munkajogi szabályozás eredeti kiindulópontjához a korábbi közszolgálat egésze, de legalábbis egy része vonatkozásában, ám ez nem bizonyult tartósnak. A zárt, közjogi típusú szabályozást fel nem adó országokban viszont napjainkig is jellemző a karrierrendszer további eróziója és a munkakör alapú szabályozás fokozott térnyerése.²¹

Az elmúlt évtizedek világválságai, a természeti katasztrófák, a terrorizmus és az illegális migráció hatására – melyek erősebb állami közhatalmi fellépést igényeltek – azonban a neoweberi²² államfelfogásnak megfelelően kezdtek az állam és annak

¹⁹ Lásd részletesen SZAKÁCS GÁBOR (szerk.): *Munkakör alapú humánerőforrásgazdálkodás* (Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2020).

²⁰ Christoph DEMMKE – Timo MOILANEN: *Civil Services in the EU of 27, Reform Outcomes and the Future of the Civil Services* (Frankfurt am Main: Peter Lang 2010).

²¹ OECD (2010), *Panorama des administrations publiques 2009*, OECD Publishing, Paris, 8–90, <https://doi.org/10.1787/9789264061675-fr>.

²² Ez az elnevezés a hazai szakirodalomban 2008-ban jelent meg – lásd: G. FODOR GÁBOR – STUMPF ISTVÁN: „Neoweberi állam és jó kormányzás” *Nemzeti Érdek* 2008/2. –, de nem vált általánosan elfogadottá. Alkalmazásunkban mindazon irányzatokat jelenti, melyek az állami szerepkörök és közhatalmi eszközök visszaerősödését jelentik az „Új közmenedzsmenthez” képest.

cselekvését megvalósító közigazgatás szerepével kapcsolatos álláspontok is változni, amit az „Új közmenedzsment” liberális állam- és közigazgatás-ellenes felfogásának gyakorlati kudarca²³ csak tovább erősített.

Ezt a folyamatot a COVID–19 járvány és a jelenlegi orosz–ukrán háború még tovább gyorsította, és egyre bizonytalanabb, hogy a hagyományosan kialakult közszolgálati rendszerek eszközeivel kezelhetők a problémák.

A nagy közszolgálati rendszerekre vonatkozó elvi, elméleti tételek²⁴ áttekintésére tehát a korábban jelzett szándékunknak megfelelően azért volt szükség, mert a közszolgálat változásai szempontjából alapvető kérdés, hogy a vizsgált folyamatok hogyan hatnak azokra. Használhatók-e egyáltalán ezek a kategóriák, vagy a változásoknál csupán viszonyítási pontként veszik számításba őket, miközben a közhatalmat gyakorló állami szervek humánstruktúráját sokkal inkább a pragmatikus szükségletek határozzák meg? A történetileg kialakult elvi, dogmatikai keretek hátterbe szorulása pedig vajon milyen hatással lesz a jövő közszolgálatára?

2. A JÖVŐ KÖZSZOLGÁLATÁVAL KAPCSOLATOS VÍZIÓK AZ OECD ORSZÁGOKBAN

2. 1. AZ ELVI ALAPOKRÓL

A jövő közszolgálatával kapcsolatos víziók feltárására az OECD a tagországok körében több felmérést²⁵ is végzett annak érdekében, hogy a közszolgálat jövőjének stratégiai irányait meg lehessen határozni.

Az adatok feldolgozásához nem csupán a saját szakértői apparátusukra támaszkodtak, hanem neves külső szakértőket²⁶ is igénybe vettek.

Ennek körében az egyik alapvető kérdés az volt, hogy az előrejelzések a múlt tapasztalataiból és kialakult megoldásaiból induljanak-e ki, vagy a jelenben felmerülő problémák kezelésének igényéből a jövő szükségleteit vegyék alapul.

A továbbiakban, amikor ezekbe a munkákba betekintünk, akkor láthatóvá válik majd az, hogy az OECD szakértői stábjá kevésbé támaszkodik a múltban kialakult olyan dogmatikára, mint amit az előbbi pontban vázlatosan ismertettünk.

²³ A kudarcot – egyebek közt – már magának a Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Intézetnek (IISA) a 2011-ben, Lausanne-ban tartott világkonferenciája is rögzítette, mely anyagainak feldolgozását tartalmazza: BALÁZS István: „Globális problémák és nemzeti szabályozás: a szabályozási stratégiák kihívásai” *Magyar Közigazgatás* 2011/4. 59–66. Hasonló következtetéseket lehet levonni az egyik legátfogóbb nemzetközi összehasonlításból is: Christopher POLLITT – Geert BOUCKAERT: *Public Management Reform: A Comparative Analysis – New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State* (Oxford: Oxford University Press 2011).

²⁴ Idekívánczó megjegyzés továbbá, hogy az egyes történetileg kialakult nagy közszolgálati rendszerek fogalmi értékelése sem mutat teljesen konszenzust. Ezért nem haszontalan annak rögzítése sem, hogy ez a munka milyen kereteket használ.

²⁵ *Emploi et gestion publics 2021: L’avenir de la fonction publique* | OECD iLibrary [oecd-ilibrary.org](https://doi.org/10.1787/989337e4-fr)).

²⁶ Így pl. Peter CAPPELLI: *Commentaire d’expert sur l’avenir de la fonction publique* | *Emploi et gestion publics 2021: L’avenir de la fonction publique* | OECD iLibrary [oecd-ilibrary.org](https://doi.org/10.1787/989337e4-fr), <https://doi.org/10.1787/989337e4-fr>.

Ennek egyik oka nyilván az, hogy azok a statisztikai adatok és felmérések, melyekre támaszkodnak, nem a tagországok tudományos köreiből, hanem a kormányzati gyakorlatából származnak. Itt viszont nem csupán azzal kell szembenézni, hogy például a karrier- és munkakör alapú rendszerek tiszta formájukban sehol sem érvényesülnek kizárólagosan, hanem azzal is, hogy napjainkra már egyre több helyen vegyes foglalkoztatási formákat alkalmaznak. A kinevezett köztisztviselők mellett vannak (lehetnek) szerződéssel alkalmazottak is, így akár munkajogi, akár polgári jogi alapokon, ami önmagában is problémás lehet. Ezekre a megoldásokra pedig azért lett szükség, mert egyrészt a válságok kezelésére rövid időn belül és speciális tudással rendelkező munkaerőt másképp nem lehetett toborozni, másrészt a közszolgálati jogviszony adta feltételekkel nem is akartak ott munkát vállalni.

Ennek ékes példája az, hogy a zárt, karrierrendszerű közszolgálat mintájaként szolgáló francia közszolgálatban az álláshelyek meghirdetésénél már bevett szokássá vált e kettős minőség – kinevezett vagy szerződéses felkínálása (*titulaire* vagy *contractuel*²⁷).

Míg korábban az OECD az ilyen törekvéseket alapvetően a piaci módszerek közgazgatási alkalmazását célzó „Új közmenedzsment” legfőbb támogatójaként favorizálta, mára ennek sokkal inkább gyakorlati indokai vannak. Az is igaz ugyanakkor, hogy egyes nemzetközileg meghatározó szerzők az ilyen, a stabil stratégiai és elvi alapokat nélkülöző vegyes típusú, főként ad hoc jellegű megoldásokat aggályosnak tartják.²⁸

A továbbiakban előbb áttekintjük az OECD által gyűjtött adatokból a jelenleg meghatározó tendenciákat, majd ezek elemzésére és következtetések levonására kerül sor.

2. 2. TÉNYEK ÉS ELEMZÉSEK AZ OECD TAGORSZÁGOK KÖZSZOLGÁLATAIBAN URALKODÓ TENDENCIÁKRÓL

Az OECD az első nagy nemzetközi szervezetek közé tartozik, mely a COVID–19 járvány kitörését követően az általa okozott válság következményeinek felszámolásával foglalkozni kezdett. A szervezet honlapján ennek az azóta is folyamatos munkának külön tematizált oldala²⁹ is van, akárcsak az ukrajnai háborúnak.

E tevékenység keretében került sor a tagországok közszolgálati vezetőinek 2019. novemberi találkozójára, melynek tárgyköre a jövő közszolgálatok volt. A tárgyalásokon abból indultak ki, hogy a járvány kitörése alapvetően megváltoztatta a köztisztviselők feladatait, a munkavégzés tartalmát és formáját egyaránt, növekedtek továbbá a velük szemben támasztott társadalmi elvárások. Ezek a változások felkészületlenül érték a közszolgálatot, miközben a válság kezelése gyors és hatékony fel-

²⁷ Lásd példaként: a francia közszolgálati pályázati kiírásokat tartalmazó online felületet: <https://choisirleservicepublic.gouv.fr/>.

²⁸ Így ezeket összefoglalóan értékeli pl. DEMMKE (20. lj.) 23.

²⁹ Lásd az OECD tematikus oldalát: Building a resilient recovery: How we can emerge stronger from the COVID-19 pandemic, <https://www.oecd.org/coronavirus/en/>.

lépést igényelt. Az OECD vezetése azért tartotta fontosnak a közszolgálat jövőjével kapcsolatos stratégiai kérdések áttekintését, hogy elejét lehessen venni olyan rövid távú és átgondolatlan átalakításoknak, melyek a 2008-as válság kitörését követően történtek. Ezek ugyanis nem oldották meg a közszolgálat hosszabb ideje jelen lévő dilemmáit, így különösen azt, hogy az „Új közmenedzsment” hatására felbomlásnak indult hagyományos közszolgálati rendszerek milyen irányba fejlődjenek.

A vezetők a következő közös kiindulópontokat fogadták el:

– Az új technológiák alkalmazása nélkülözhetetlen a közigazgatás által biztosított közszolgáltatások megfelelő szintű kielégítéséhez, ami viszont nem teljesíthető a közszolgálat kapacitásának növelését szolgáló befektetések nélkül.

– Ez ugyan nem új felismerés, de megvalósításának ütemezését felgyorsította a válság annak érdekében, hogy a megfelelő szintű tudás és képességek mielőbb átadhatók legyenek a köztisztviselők számára, és azok a gyakorlatban érvényesülhessenek.

– Ennek következtében egy rugalmasabb, aktívabb és jobb reakcióképességű közszolgálatra van szükség szervezési módját, javadalmazását és alkalmazását illetően egyaránt.

– Ennek érdekében pedig vannak olyan új és hatékony eszközök, melyek a személyzet igazgatásának középpontjába a munkatapasztalatokat, a közszolgálat értékrendjét, a közjó szolgálatát helyezik annak érdekében, hogy a munkaerőt a közszolgálatba tudja vonzani és ott tartani.

A COVID-járvány okozta válság felerősítette a változások szükségességét, és sürgetőbbé tette a megfelelő megoldások megtalálását. Ennek a főbb ösztönözi a digitalizáció, az újfajta szakmai kihívások kezelése, valamint a közszolgálat előregedésének megállítása.

Ami a digitalizáció munkaerőpiaci hatásait illeti, az OECD 2019-es felmérése szerint³⁰ ennek hatására a gazdasági szféra összes álláshelyének 14 százaléka automatizálható, míg további 32 százalék esetében ennek valószínűsége 50–70 százalék közé tehető. Az így felszabaduló, rutinszerű feladatokat ellátó fizikai munkaerő helyébe más típusú, a technológiai változásokhoz adaptált munkakörök lépnek. Ez a tendencia nyilván kihat a közszolgálatra is, ahol az egyes kormányok stratégiai döntésének megfelelő ütemezéssel történik az egyes tevékenységfajtákat ellátó munkakörök automatizálása, míg másoknak az átalakítása. Bár a közszolgálatban ez elsősorban a kormányzati döntések függvénye, de a munkaerőpiaci hatásoktól meghatározott ez a szektor is.

Emellett viszont nem elhanyagolható más körülmények hatása sem, így az ügyfelek elvárásai és nyitottsága a változásokra, a költségvetés helyzete stb.

Ellentmondásos helyzet alakult ki, mert a közszolgálat hagyományos alkalmazási rendszerei helyébe lépő atipikus foglalkoztatási formák váltak szükségessé ahhoz, hogy az új technológiák által megkövetelt képzett munkaerő rendelkezésre álljon. Ugyanakkor ennek a hagyományos munkaköröket betöltő és közszolgálati jogvi-

³⁰ OECD (2019), *Perspectives de l'emploi de l'OCDE 2019: L'avenir du travail*, OECD Publishing, Paris, 13, <https://www.oecd.org/fr/emploi/Perspective-de-emploi-2019-Highlight-FR.pdf>.

szonyban álló alkalmazottakra negatív hatása lehet elsősorban az illetmény tekintetében.

Ezért ebből a körből megindulhat egy tömeges elvándorlás, a fiatalok pedig az ilyen munkakörökre már nem is nagyon jönnek a közszolgálatba. Ez a folyamat pedig, más okokkal együttes hatásában növeli a közszolgálat elöregedését. A fejlett ipari országok többségére jellemző elöregedés munkaerőpiaci hatásai a közszolgálaton belül az említett okok miatt még nagyobb mértékben van jelen.³¹

A felmérések szerint az 55 év feletti felkészültsége a jövő digitális közigazgatására alacsonyabb szintű, mint a fiatalabb korosztályoké, ráadásul kevesebb munkaköri továbbképzésben is vesznek részt.

A közszolgálat fiatalítását szolgáló megoldandó problémák közül kiemelendő az, hogy miként lehet a generációs különbségeket kezelni úgy, hogy a fiatalok számára a hagyományos, alapvetően a szenioritás elvére épített előmeneteli és illetményrendszer nem vonzó, míg az idősebb generáció egy differenciált, a teljesítményértékeléshez kötött rendszerben tud nehezen érvényesülni. A két rendszer párhuzamos alkalmazása pedig több elvet is sérthet, így mindenekelőtt az igazságos egyenlő bánásmódot.

A további elemzések nyomán tartalmilag is igazolható e felvetés jogossága, ha úgy merül fel a kérdés, hogy egy ilyen irányú változásra, mint a jövő közszolgálati rendszerére irányuló előkészítésre, a jelenlegi közszolgálati alkalmazottak milyen arányban képesek.

Az ehhez szükséges feltételeket az előbbieken hivatkozott OECD felmérés a következőkben határozta meg.

A közszolgálat legyen:

- a jövőre orientált,
- rugalmas és
- gazdagító tartalmú.

A *jövőre orientáltság* azt jelenti, hogy tudatosan kidolgozott módszer szolgál a kitűzött célok megvalósítására képes közszolgálat kialakítására.

Tartalmilag ez magában foglalja azt a képességet, hogy előre lássa azokat a szükséges kompetenciákat és eszközeit, melyekkel az újonnan felmerülő problémák megoldásához szükséges szakértelemmel rendelkező minőségi humán erőforrás biztosítható és szükség esetén mozgósítható.

Mivel a COVID–19 egyik tanulsága éppen a jövőre vonatkozó bizonytalanság, ezért kiemelten előrelátó módon figyelmet kell fordítani a reziliencia fokozására. Az új technikai kompetenciák mellé olyanokat is folyamatosan fejleszteni kell, mint a kognitív, szociális és emocionális, mellé pedig megértési és adaptációs készségeket, melyek képesek megoldani a váratlanul jelentkező nehéz helyzeteket is.

A folyamatosan kibontakozó új kompetenciáknak alkalmassá kell tenni a köztisztviselőket arra, hogy a politikusoknak érthető és alkalmazható tanácsokat és közpolitikai elemzéseket tudjanak adni. Ezen felül fontos készség, hogy a közszolgálat

³¹ Lásd erre: *Emploi et gestion publics 2021: L'avenir de la fonction publique*, OECD Publishing, Paris, (Tableaux graphiques), <https://doi.org/10.1787/e6645a1d-fr>.

tások teljesítésében a szolgáltatásokat igénybe vevő polgárokat is be tudják vonni. Ennek a másik oldala is igaz, egyes közszolgáltatások biztosításához szükséges lehet a civil szféra vagy akár a versenyszféra bevonása a kiszervezés rendszerén keresztül. Végül, de nem utolsósorban az új kompetenciák közé tartozik a hálózatokban történő gondolkodás és igazgatás. Ez lehetővé teszi az érintettek együttműködését, a közösségi célok jobb megértetését, a kölcsönös bizalom megteremtését, ezáltal a közfeladatok megoldásának nyitott, a partnerségre építő módját.

Igaz azonban az is, hogy ez erősen ütközik a közigazgatás hagyományosan kialakult és ma is meghatározó hierarchikus felépítésével és működésével.

Rugalmasságon azt kell érteni, hogy szervezeti vagy programhoz való hovatartozástól függetlenül, a felmerült feladatokhoz megfelelő kompetenciákkal rendelkező köztisztviselőket lehessen rendelni oda, ahol szükséges és akkor, amikor kell. Ez lehetséges új felvétellel, de a meglévő munkaerő folyamatos tovább- és átképzésével egyaránt. A lényeg, hogy a munkavégzés, helye, ideje és módja és tartalma egyaránt változó lehessen, minek következtében megszűnhetne a mindenkire egyenesen alkalmazott sztenderd szabályozás alapján alkalmazott „uniformizált”³² rendszer a közzszolgálatban.

Ezáltal pedig kialakulhatna egy nagyobb nyitottság is a munkaerőpiacra, ami enyhítené a közzszolgálat létszám gondjait, akár a keresleti oldalon, akár kínálati oldalon az esetleges leépítések esetében. Ez a gondolkodás viszont azt is jelenti, hogy a közzszolgálati alkalmazott minden közigazgatási szervnek, bárhol és bármikor dolgozhatna a megszüntetett szervezeti vagy funkcionális elkülönülés nélkül.

Ez azonban teljesen ellentétes a mai közigazgatások szervezési és működési elveivel, ezért általános bevezetésére és alkalmazására kevés az esély.

Ugyanakkor vannak rá példák, hogy kísérleti jelleggel ilyen köztisztviselői kategória létezzen, így például a kanadai „agent libre” program.³³ Ez lényegében olyan megoldás, hogy egyik közigazgatási szerv által alkalmazott köztisztviselő meghatározott feladatra és szervezeti egységben csupán hat hónaptól legfeljebb egy évig tölti be munkakörét, majd oda kerül kölcsönbe, ahol munkájára és szaktudására nagyobb szükség van.

A rugalmasság szükségességének alátámasztására egy külön OECD felmérés szolgál, mely azt rögzíti, hogy a COVID–19 járvány miatt a közzszolgálat mely területein vált szükségessé rövid időn belül a humán erőforrás bővítése.³⁴

Ezek fontossági sorrendben haladva a következők voltak:

- egészségügyi ellátás a központi közigazgatáson belül,
- munkaügyi szolgálat (pl. munkanélküli ellátások utalása),
- szociális ellátások,

³² OECD (2022), *Emploi et gestion publics 2021: L’avenir de la fonction publique*, OECD Publishing, Paris, 29, <https://doi.org/10.1787/e6645a1d-fr>.

³³ Lásd: https://wiki.gccollab.ca/Canada%27s_Free_Agents/FAQ.

³⁴ OCDE (2020), Module spécial COVID-19 de l’enquête 2020 sur le leadership et les aptitudes de la fonction publique. https://www.oecd-ilibrary.org/sites/e6645a1d-fr/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/e6645a1d-fr&_csp_=d1139b408fea73cc9c3390aa7723c6b9&itemIGO=oecd&itemContentType=book#figure-d1e1354.

- közrend, közbiztonság,
- informatika,
- államháztartási bevételek szolgálatai,
- oktatás,
- humánerőforrás igazgatás,
- központi kormányzati igazgatási szervezetek,
- pénzügyminisztérium (költségvetési hivatal),
- közjavak piaca (közbeszerzés).

Az ehhez kapcsolt további kérdés, hogy a pótlólagos humánerőforrás-szükségletet hogyan, milyen eszközök alkalmazásával elégtettek ki.

Az erről készült felmérés szerint³⁵ – szintén az előfordulás gyakorisága szerint haladva – a következő módszereket alkalmazták:

- határozott idejű áthelyezés ugyanazon minisztériumon belül,
- határozott idejű áthelyezés egyik minisztériumból a másikba,
- a már létező felvételi (toborzási) eljárások felgyorsítása,
- az integrációt és a képzést szolgáló internetes (online) eszközök alkalmazása,
- a felvételt (toborzást) elősegítő internetes (online) eszközök,
- a határozott idejű áthelyezést megkönnyítő internetes (online) eszközök igénybevétele.

Ugyancsak a megfelelő humánerőforrás-kapacitás biztosítását szolgálta a járvány alatt a távmunka soha nem látott mértékű alkalmazása a központi közigazgatásban.³⁶

A távmunka alkalmazásával kapcsolatos törekvések a járványt megelőző időszakban is ismertek voltak, de főként a munkavállalói oldal igényei szempontjából. Bizonyos munkakörök betöltésére már akkor is csak akkor volt mód, ha a sztenderd alkalmazási feltételeket differenciálták a flexibilitás jegyében, és megnyitották ezt a lehetőséget. A COVID-19 viszont az alkalmazó kormányzati szervek oldaláról nyújtott jó lehetőséget ez a módszer arra, hogy a megfelelő szakértelemmel bíró kapacitást a köztisztviselő tartózkodási helyétől függetlenül oda tudja irányítani, ahol arra a legnagyobb szükség van a konkrét feladatok megoldásában.

A rugalmas foglalkoztatási formák közszolgáltatón belüli alkalmazásának szükségességét igazoló vizsgálatok eredményei sem engednek azonban olyan szélsőséges következtetések levonására, hogy a reziliencia növelésének ezek kizárólagos eszközei lennének a közszolgáltatásban.

A versenyszféra munkaerőpiaci dinamizmusába általában jobban alkalmazható az a módszer, hogy az új igényeknek megfelelő képzettségű és készségekkel rendelkezőkre cserélik a korábban alkalmazottakat, de ez a közszolgálat hagyományos rendszereiben nehezebben járható út.

³⁵ OCDE (2020), Module spécial COVID-19 de l'enquête sur le leadership et les aptitudes de la fonction publique, 2020, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/e6645a1d-fr/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/e6645a1d-fr&_csp_=d1139b408fea73cc9c3390aa7723c6b9&itemIGO=oecd&itemContentType=book#figure-d1e1384; OECD (2022), *Emploi et gestion publics 2021: L'avenir de la fonction publique*, OECD Publishing, Paris, 30, <https://doi.org/10.1787/e6645a1d-fr>.

³⁶ OECD (2022), *Emploi et gestion publics 2021: L'avenir de la fonction publique*, OECD Publishing, Paris, 31, <https://doi.org/10.1787/e6645a1d-fr>.

Éppen ezért értékelődik fel a meglévő személyzet folyamatos továbbképzésének és átképzésének a szükségessége, mely ráadásul a feladatok állandó változása miatt – az alkalmazott rendszer függvényében- az egész szakmai életutat átfoghatja.

A válságok idején ez a probléma nyilván hatványozottabban merül fel, viszont a hivatkozott felmérések szerint a megváltozott és megnövekedett humánerőforrás-igényeket elsősorban a közigazgatáson belüli áthelyezésekkel próbálták megoldani, és kevésbé új munkaerő gyorsított alkalmazásával vagy más flexibilis módszerekkel.

Az új készségeket és képességeket célzó továbbképzés és az átképzés azonban nemcsak szükséges, hanem igen költséges is. Korábban volt már szó arról, hogy perspektivikusan a közzolgálati munkakörök milyen nagy százaléka automatizálható, azonban a digitális kompetenciákat ehhez is fejleszteni kell.

A képzési, továbbképzési és átképzési rendszerbe tehát nem csupán a flexibilitás és a reziliencia növelése érdekében kellene befektetni, hanem ez a jövő közzolgálatának a feltétele is.

Az OECD felmérése szerint ugyanakkor a válságok idején alkalmazott megszorításoknak a közzolgálaton belül ez a képzési rendszer a fő területe.³⁷

Az új informatikai és technológiai ismeretek megszerzésének képzési módszereit is fejleszteni szükséges a rugalmas közzolgálat megteremtése érdekében. Ezen a téren viszont elkerülhetetlen a magán-munkaerőpiac által alkalmazott módszerek közzolgálati adaptációja már csak azért is, mivel a foglalkoztatottságban ez a közzolgálat konkurense. Az imént említett felmérés szerint a közzolgálat itt is erős lemaradásban van, mert a képzések 70 százaléka még mindig elméleti (tanteremi) és nem gyakorlati.

A „*gazdagító tartalmú közzolgálat*” alatt az OECD tanulmány szerint olyat kell érteni, mely magában foglalja az alkalmazottak személyes adottságaiból és irányultságaiból eredő tapasztalataikat, és ezzel színesíti, differenciálja az egyes munkakörökhez tartozó feladatellátást. Ezt úgy lehet elérni, hogy a közzolgálatba különböző társadalmi rétegekből, vallási és etnikai csoportokból származó, eltérő generációkhoz tartozókat kell felvenni, annak érdekében, hogy a társadalom minél szélesebb körének sajátosságai megjelenjenek a közigazgatási feladatok ellátásában is. A folyamat eredményeként az uniformizált gondolkodásmódot fel kell hogy váltsa egy új, differenciált hozzáállás, amihez persze kellő autonómiát kell biztosítani a munkaköri leírásokban is!

2. 3. KONKLÚZIÓK

Az előbbieket alapján tehát megállapítható, hogy összességében a jövő közzolgálatának megteremtése érdekében tett eddigi erőfeszítéseket – bár országonként eltérő mértékben – felgyorsította és aktualizálta a COVID–19 járvány okozta válsághelyzet. Ebben a közigazgatás működőképessége fenntartása érdekében új megoldásokat kellett alkalmazni, melyek tapasztalatait a járvány utáni helyzetben is jól lehet

³⁷ Lásd: OCDE (2016), *Engaging Public Employees for a High-Performing Civil Service*, OECD Public Governance Reviews, Éditions OCDE, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264267190-en>.

hasznosítani. A jövőre orientált, rugalmas és gazdagító tartalmú közszolgálat kiépítésében ugyancsak figyelembe kell venni a magán-munkaerőpiac tapasztalatait, alkalmazott módszereit egyaránt.

Azzal is számolni kell ugyanakkor az új megoldások keresése során mindig, hogy a közszolgálat még mai, gyorsan változó időszakában is különbözik a munka világtól,³⁸ ezért az adaptáció sem lehet mechanikus, hanem a jövő közszolgálata a maga adottságainak és szükségleteinek megfelelően és egy meghatározott kormányzati közpolitika mentén fejlődik.

A fő vonalaiban áttekintett OECD publikáció³⁹ célja kimondottan az volt, hogy a tagországok nemzeti jövedelmének átlagosan 9,5 százalékát, a közkiadások 22,5 százalékát kitevő köztisztviselői személyi kiadásokat a kormányok szempontjából a leghatékonyabban használják fel és megfelelő eredményességgel járjanak.

Ennek érdekében elsősorban a humánerőforrás-menedzsment eszközrendszerét, módszereit és gondolkodásmódját javasolja alkalmazni a közszolgálatban is a változások kezelésére. A szemléletmód tehát piaci és gazdasági alapú, ezért csak helyenként utal a közigazgatás sajátosságaira (pl. közérdekűség, hierarchia, feladat- és hatáskörökhöz kapcsolt kompetenciák stb.).

A fő kérdés pedig ma is ugyanaz maradt, mint az „Új közmenedzsment” fénykorában, hogy a történetileg kialakult nagy közszolgálati rendszerek keretein belül tartathatók ezek a változások, vagy kezelésükre egy egészen új rendszer van kifejlődőben.

A közszolgálat előregedése, az ellátandó feladatok és eszközeinek diverzifikációja, a digitalizáció és a technológiai fejlődés gyorsuló üteme egy új rendszer irányába hatnak, miközben a közigazgatás szervezeti és működési formája, valamint módszerei kevésbé ütemezetten változnak. Ebben a közszolgálati alkalmazottak egyéniségére szabott, azt gazdagító tartalmú humánerőforrás-menedzsmentnek erős korlátai vannak.

A hagyományos közszolgálati rendszereken belül az állás- vagy munkaköri rendszerek nagyobb nyitottságot mutatnak az ilyen módszerek alkalmazására, de ahogy a megelőző pontban az látható volt, igazából csak egyes rendszerek vannak, a karrier- vagy munkaköri rendszer dominanciájával.

Az OECD publikáció nem elméleti alapon közelíti meg a kérdést, hanem piaci nézőpontból és az ígéretes vagy jó gyakorlatok példáján.

Ebből a szempontból érdekesek a magyar tapasztalatok⁴⁰ is, mivel ugyanazon ország ugyanazon közigazgatásában alrendszerenként eltérő megoldások érvényesülnek.

Az OECD elemzések szempontjából meghatározó központi kormányzati igazgatási szervek és területi szerveik vonatkozásában a kormányzati igazgatásról szóló tör-

³⁸ Bár ez evidenciának tűnik, de a különbségek relativizálása rendre megjelenik a szakirodalomban és a különböző reformprogramokban egyaránt, ezért nyomatékosítani szükséges.

³⁹ OECD (2022), *Emploi et gestion publiques 2021: L'avenir de la fonction publique*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e6645a1d-fr>.

⁴⁰ Kiss György (szerk.): *Közszolgálati életpályák jogi szabályozása* (Budapest: Dialóg Campus 2019) 343.

vény⁴¹ olyan munkaköri rendszert vezetett be,⁴² amely különösebb elvi alapok nélkül, a felmerülő szükségletek szempontjából rugalmasan kezeli a kormányzati jogviszonyt, sőt más alkalmazási formákat is enged éppen a digitalizáció előretérése és az új technológiák közigazgatási alkalmazása érdekében. Igaz, nem minden veszély nélkül, de erről részletesen a későbbiekben esik szó.

3. A JÖVŐ KÖZSZOLGÁLATI RENDSZEREI ELMÉLETI NÉZŐPONTBÓL

3. 1. AZ ELMÉLET ÉS GYAKORLAT EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYÁRÓL

A megelőző pontban jelzett és elemzett változások elsősorban gyakorlati tapasztalatok alapján és nézőpontból járulnak hozzá a jövő közzszolgálatára vonatkozó víziók kialakításához. Ahogy ezt már említettük, ez a megközelítés nem nagy elméleti rendszerekben gondolkodik, hanem a gyakorlati tapasztalatokból von le következtetéseket, és próbál jelezni tendenciákat, és azt szembesíteni a tudomány képviselőivel.⁴³

Ez a módszer fordítva is igaz, a közzszolgálat foglalkozó nemzetközileg legismertebb szerzők⁴⁴ maguk is támaszkodnak az OECD adatbázisaira, elemzéseire egyaránt. Kérdés, hogy ezek hogyan jelennek meg a tudományos gondolkodásban elsősorban a közigazgatás-tudományban.

A közzszolgálati rendszerek dogmatikai elemzésénél abból az általánosan elfogadottnak minősíthető tételből⁴⁵ indulhatunk ki, hogy az „Új közmenedzsment” érvényesülése nyomán bekövetkezett és korábban tárgyalt más változások érintették és kikezdték a jellemzően differenciált és közjogi, zárt rendszerű közzszolgálati szabályozás mindegyik típusát, a karrier- és munkaköri rendszert egyaránt, igaz, nem azonos mértékben.⁴⁶

Ennek következtében a XX. század végén még többségében alkalmazott karrierrendszerek a munkaköri vagy állásrendszerek felé mozdultak el, míg a munkajogi szabályozáshoz inkább közelebb álló munkaköri rendszerek tovább csúsztak a munkajogi szabályozás felé. A változások skálája igen széles, mert az „Új közmenedzsment” legradikálisabb megnyilvánulásaként találkozhattunk – igaz kivételesen – olyan megoldással is, mely visszatérést jelentett az asszimilációs rendszert jelentő kezdetekhez, így az egységes munkajogi szabályozás alkalmazásához (pl. Svédország, Ausztrália). A közjogi, zárt rendszerű szabályozást megtartó rendszerek nagy részére pedig jellemzővé vált a karrierrendszer további erőzítője és az állás vagy munkaköri rendszerű szabályozás további térnyerése.

⁴¹ 2018. évi CXXV. törvény a kormányzati igazgatásról (Kit.).

⁴² Lásd HAZAFI Zoltán – LUDÁNYI Dávid (szerk.): *Kommentár a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvényhez* (Budapest: Nemzeti Közzszolgálati Egyetem 2021) 145.

⁴³ Lásd CAPELLI (26. l.) 47.

⁴⁴ DEMMKE (9. l.) 24.

⁴⁵ DEMMKE (9. l.) 12.

⁴⁶ Christoph DEMMKE – TIMO MOILANEN: *The future of public employment in central public administration* (Maastricht: EIPA 2012).

A 2008-as pénzügyi-gazdasági világválság és a további globális válságok hatására azonban ez a folyamat megtorpant. Az állami szerepkörököt leépítő „Új közmezezet” irányvonal visszaszorulása után, 2010-et követően kezdtek az állam és annak cselekvését megvalósító közigazgatás szerepét növelő új reformelképzelések érvényesülni, melyek a közszolgálat terén a zárt karrierrendszerű közszolgálatnak egy – a megváltozott körülményekhez adaptált – új változatát célozták kiépíteni.⁴⁷ Ezek közös eleme, az államot és a közigazgatást a hagyományos közhatalmi eszközökkel visszaerősítő „neoweberi” vagy poszt-NPM irányvonal érvényesülése, mely az állami szerepkörök kiterjesztését tűzi ki célul, és melynek fontos eleme a közigazgatást élethivatás-szerűen végző, stabil közszolgálat megléte.

A változások azonban semmiképp nem jelentik a korábban megbontott rendszerek egyszerű rehabilitációját, hanem újraértelmezik a közszolgálat mint az állam és a közszolgálati alkalmazott közti sajátos munkavégzésre irányuló együttműködési viszony fogalmát és érvényesülési körét egyaránt.

Mindezekre tekintettel nagyon nehéz a közszolgálat nemzetközi összehasonlító kutatása és vizsgálata, ami igaz az előző pontban vizsgált OECD felmérésekre is, hiszen azok csak a központi közigazgatás személyzetére terjedtek ki. A közszolgálati adatsorok összevetéséhez ezért komoly módszertani és fogalmi tisztázásra van szükség, aminek azonban mára már kialakultak nemzetközileg is elfogadott és alkalmazott rendszerei.⁴⁸

3. 2. A KÖZSZOLGÁLAT VÁLTOZÁSAINAK HATÁSA A TÖRTÉNETILEG KIALAKULT NAGY KÖZSZOLGÁLATI RENDSZEREK FENNTARTHATÓSÁGÁRA

Témánk szempontjából felvetett egyik alapvető kérdés az, hogy vajon az elmúlt évtizedek változásai „munkajogiasították”-e a világ legfejlettebb ipari államainak (OECD tagországoknak) meghatározóan differenciált, közjogi szabályozású közszolgálati rendszereit. Válasz erre az összehasonlító elemzések alapján⁴⁹ egyértelműen nem adható. Álláspontunk szerint, olyan dogmatikai változtatások nem mutathatók még ki a tételes jogi szabályozás koncepciójában, melyek alapján a közszolgálati jog önálló jogági jellegét meghaladva, azt a munkajog részeként, közszolgálati munkajognak tételeznék,⁵⁰ habár ilyen törekvések kétségkívül megjelennek.

⁴⁷ Christopher POLLITT – Geert BOUCKAERT: *Public Management Reform: A Comparative Analysis—New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State* (Oxford: Oxford University Press 2012).

⁴⁸ Ezt teszi a témában leginkább idézett OECD dokumentum, a *Government at a Glance* kétévente kiadott elemzése is; lásd: *Government at a Glance | OECD iLibrary* (<https://doi.org/10.1787/9789264061651-sum-en>).

⁴⁹ Lásd OECD (48. l.).

⁵⁰ A vita lényegéről lásd részletesen BALÁZS István – VESZPRÉMI Bernadett: „Új tendenciák a közszolgálati rendszerek átalakításában” in BALÁZS István (szerk.): *Közigazgatás-elmélet* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2016). Ezzel ellentétes álláspontok is vannak, lásd pl. KUN Attila – PETROVICS Zoltán: *A közszolgálati jog önálló jogági fejlődésének kérdéséről* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2014), valamint HORVÁTH István – KUN Attila – PETROVICS Zoltán: „Adalékok a közszolgálati jog jogágiságának kérdéséhez” *Pro Futuro* 2021/2. (munkajogi temati-

Ugyanakkor az is tény, hogy a most alakuló új közszolgálati rendszerek már nem jellemezhetők csupán a korábban alkalmazott klasszikus ismérvek alapján, és bennük meghonosodni látszanak az „Új közmenedzsmentből” megöröklött olyan, a rugalmasságot, hatékonyságot és teljesítményt érvényesítő elemek, melyek alkalmazásától a megváltozott körülményekre, cél- és eszközrendszerre tekintettel sem lehet már eltekinteni.

Ezt a feltételezést támasztják alá a gyakorlati tapasztalatokra, adatbázisokra és elemzésekre építő tudományos munkák is, melyek közül egyik legnagyobb hatásúnak tekinthető szerző közszolgálat jövőjére vonatkozó publikációjának absztraktját szöveggközi idézéssel is érdemes hivatkozni.

„Miközben az EU tagországok kormányai folytatják eltávolodásukat a klasszikus weberi bürokratikus szervezeti modellek alkalmazásától, nem orientálódnak annyira a legjobb gyakorlatokra épülő univerzális modellek és a privatizált kormányzási modell felé sem. Ehelyett az új reformok a rugalmas kormányzási formák felé és egymástól igen eltérő új gyakorlatok, továbbá szervezeti megoldások felé haladnak. Ezek az új tendenciák megkérdőjeleznek olyan klasszikus koncepciókat, mint a közigazgatás és a társadalom elválasztása, a racionalitás, a szabályozottság, esetenként még a jogállamiságot is...”⁵¹ Ezzel a bevezetővel induló tanulmány ebben a kontextusban vizsgálja azokat a jelenlegi eljárásokat, melyek – a szerző hipotéziseként – a jelenlegi közszolgálat fragmentációjára, flexibilitására és individualizációjára vezetnek.

Mindezekből két fontos következtetést lehet levonni. Az egyik, hogy a közszolgálat jövőjét és így a jövő közszolgálatát sem lehet önmagában vizsgálni, hanem csak a nagy társadalmi, gazdasági folyamatokkal együtt, ezen belül pedig a kormányzás és közigazgatás változásainak általános keretei közt. Ez egyben azt is jelenti, hogy önmagában a közszolgálatra vonatkozó jogi szabályozás vizsgálata sem elég, hanem a változások értékeléséhez és a jövő prognosztizálásához interdiszciplináris megközelítés szükséges.

A másik ilyen lényeges dolog, hogy a hipotézisek nagyjából megegyeznek a 2. pontban felvázolt gyakorlati tendenciák irányjaival, talán csak a fragmentáció lóg ki ebből a sorból, de az is csak látszólagosan. Az OECD adatbázisok és grafikus ábrák szinte mindegyikénél szerepel ugyanis az, hogy az adatok csak a kormányzati igazgatási szervek köztisztviselőit tartalmazzák, és legtöbb esetben ott is csak a központi szinten lévőkét. Ez viszont azt is jelenti, hogy a közigazgatás más alrendszerének (pl. helyi önkormányzatok, autonóm államigazgatási szervek, rendészeti közigazgatási szervek) köztisztviselőire vagy azonos alrendszeren belül a területi, helyi szinten működőkre (pl. területi államigazgatási szervek) más és más szabályozás érvényesülhet. Ez már önmagában is alátámasztja a fragmentációt, de van egy ettől eltérő értelmezési lehetőség, ha azt is vizsgáljuk, hogy az egyes közigazgatási szerveknél milyen különböző jogállásban történhet a személyzet alkalmazása (köztisztviselő, a polgári jogi szerződéses alkalmazott, munkajogi állomány stb.).

kus szám), <https://doi.org/10.26521/profuturo/2021/2/10250>; továbbá MÉLYPATAKI Gábor: „Változó közszolgálati dogmatika az új közszolgálati törvény fényében” *Új Magyar Közigazgatás* 2012/4. 64.

⁵¹ DEMMKE (9. lj.) 12.

Az így felfogott fragmentáció dogmatikai értelmezésére viszont csak nagyon kevés, többnyire utalásszerű hivatkozás található a szakirodalomban.

Az első értelmezés még csak kezelhető a klasszikus kategóriákkal, mert a közszolgálat különböző, a közigazgatás alrendszerei vagy szintjei szerint alkalmazott rendszerei belül maradnak a zárt, közjogi alapokon álló, a szakmai érdemekre épülő karrier- vagy munkaköri rendszerkeretek közt.

Igaz, hogy annak elméleti megindokolása vagy magyarázata érdekes kihívást jelent, hogy ugyanazon ország ugyanazon közigazgatásában miért kell különböző közszolgálati modelleket alkalmazni, mint például Magyarországon.⁵²

A másik értelmezés szerinti fragmentáció viszont már kilép a korábbi elméleti rendszerkeretektől, mert a közszolgálat jogi szabályozást funkcionális hatályhoz köti, amikor bizonyos, nem érdemi (a közhatalom gyakorlásában történő részvételként nem értékelhető, a közigazgatási aktusok kibocsátásához közvetlenül nem kapcsolódó) feladatköröket ellátókra lehetővé tesz megbízási szerződéssel vagy munkaszerződéssel történő alkalmazást. Ez utóbbi, érdemi munkakör szerinti megkülönböztetés esetenként problémás lehet, mert például hová soroljuk az automatikus döntéshozatali eljárásokban (pl. objektív felelősség körébe tartozó közigazgatási bírság kivetése a VÉDA rendszerben a közlekedés területén) részt vevő ügyintézőt, akinek nincs érdemi beleszólása döntéshozatalba, hiszen attól automatikus. Ám ugyancsak kérdéses, hogy az az informatikus, akit munkaszerződéssel alkalmaznak, hogyan részese az aktuskibocsátás folyamatának, lehet-e érdemi feladata. Ma ezeket a kérdéseket pragmatikusan válaszolják meg, a mindenkori feladatok és szükségletek mentén.

Ezzel együtt a dogmatikai feldolgozása ennek az atipikus közszolgálati foglalkoztatásnak sokáig nem várattathat magára, mert az ilyen megoldásokra már régebb óta bőven találunk példát a nemzetközi szinten, de a hazai szabályozásban is. Ismert volt olyan időszak a magyar szabályozásban is, amikor a kiegészítő, járulékos vagy ügyviteli funkciókat ellátókat kivették a közszolgálati jogi szabályozás hatálya alól. Sőt a XX. század végén fénykorát élő „Új közmenedzsment” irányvonal jegyében még az is felmerült, hogy a közigazgatási felsővezetőket menedzserszerződéssel kéne alkalmazni.⁵³

Bár ezek a törekvések intézményi, szervezeti és kulturális okokból nem tudtak megvalósulni, de az ilyen irányba ható gondolkodás napjainkban is jelen van.⁵⁴

A változatos megoldások közt nagyobb problémát okoz az, amikor jogállásukban ugyanazon munkakört betöltők közt tesznek különbséget. Így például a zárt, karrierrendszerű közszolgálat mintaaországában, a francia közszolgálatban, a karrierrendszer szerint kinevezett köztisztviselő és a munkaköri rendszer szerint szerződéssel

⁵² VESZPRÉMI, B.: „A közigazgatás személyzete, a közszolgálat szabályozási rendszerei és a hatályos magyar szabályozás jellemzői” in *Közigazgatási jogi alaptanok* (Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2021) [második, átdolgozott elektronikus kiadás] 207–233.

⁵³ Lásd: Anne DRUMAUX: „La réforme »Copernic«: du big-bang à la »culture de l'espoir«” *Pyramides* 2010/20. 23–44., <https://journals.openedition.org/pyramides/762>.

⁵⁴ OCDE: *HR and Leadership Strategies for Building Innovative Public Sector Organisations*, Alpha version (Paris: OCDE 2018), <https://oecd-opsi.org/wp-content/uploads/2019/03/HR-and-Leadership-Catalyst-for-Innovation-Capabilities.pdf>.

alkalmazott közt valósul meg ilyen megoldás. Bár a vonatkozó OECD felmérésből⁵⁵ láthattuk, hogy tiszta formájában sem a karrier-, sem pedig a munkaköri rendszer nem érvényesül teljes egészében, de nem mindegy, hogy a kivételek milyen elvi alapokra építettek, vagy van-e ilyen egyáltalán. A karrierrendszer határozatlan idejű és garantált életpályát jelentő kinevezési eljárása mellett meghatározott feladat ellátására vagy helyettesítésre mód volt eddig is kivételesen, határozott idejű kinevezésre, ám erre is a köztisztviselők jogállására vonatkozó általános jogi szabályozást kellett alkalmazni. A két rendszer egymás melletti érvényesülése ezért nem is kérdőjelezte meg a zárt közzszolgálati szabályozás egészét.

Ezzel szemben, amikor az alkalmazás a polgári jog szabályai alapján megbízási szerződéssel vagy az általános munkajogi szabályok szerint történik, akkor ezek az elvi alapok eltűnhetnek.

Ebből a szempontból kiemelt figyelmet érdemelnek a karrierrendszer alapjának tekinthető francia közzszolgálat tapasztalatai, ahol már a teljes közzszolgálati létszám 20 százaléka szerződéses állomány, és ezen belül is sajátos megoldásokat vezettek be.⁵⁶

A szerződéses állományra a közzszözödések rezsímjét kell alkalmazni akkor, ha az olyan munkakörökre vonatkozik, melyeket egyébként korábban csak határozatlan időre kinevezett köztisztviselővel lehetett betölteni. Erre létesítettek egy külön közzszolgálati testületet.⁵⁷

Emellett kormányrendeletben szabályozott és ötévente megújítandó lista tartalmazza azokat a szerveket és munkaköröket, melyeknél mód van munkaszerződéssel is betölteni egyes munkaköröket.⁵⁸

Mindez más, jogi szempontokból való megközelítésben azt jelenti, hogy a közzszolgálati rendszer elvi kereteit jelentő zárt, közjogi szabályozást megörzik. Ezt pedig úgy oldják meg, hogy a köztisztviselői állások azon részére, melyeket csak köztisztviselőkkel és határozatlan időre létrejövő közzszolgálati szerződéssel lehetne betölteni, az általános közjogi szerződési rendszert alkalmazzák. Dogmatikai szempontból ez jelent kapcsolódást a közzszolgálat fogalmának a közjogi szerződési elméletéhez.⁵⁹

A másik esetben ugyanezt a célt, mármint, hogy a rendszerkeretek ne sérüljenek, az általános köztisztviselői jogi szabályozás szervi és funkcionális hatályának rugalmas alakításával érik el.

Mindkettőnek célja a korábban sokat emlegetett flexibilitás, amire több korábban részletezett ok miatt is szükség van, eredménye pedig a vázolt fragmentáció és az individualizáció.

⁵⁵ OECD (2009), *Government at a Glance 2009*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264075061-en>.

⁵⁶ Que signifie être contractuel dans la fonction publique ? – Emploipublic.

⁵⁷ A francia típusú karrierrendszerben az alkalmazás hierarchikus szintek szerinti testületekbe történik, melyeknek rendeletben megállapított saját jogállása van. Ezen belül helyezkednek el az előmeneteli rangfokokozatok és fizetési fokozatok. Catégorie, corps, cadre d'emplois, grade et échelon: quelles différences?, *service-public.fr*.

⁵⁸ Article 1 - Décret n° 2017-436 du 29 mars 2017 fixant la liste des emplois et types d'emplois des établissements publics administratifs de l'Etat prévue au 2° de l'article 3 de la loi n° 816 du 11 janvier 1984 Forrás: Légifrance.

⁵⁹ MÁRFFY (5. l.).

Ez utóbbi is többes jelentésű, de alapvetően a munkaerőpiaci folyamatokhoz illeszkedik, az egyes speciális munkakörökhöz szükséges kompetenciákkal rendelkező munkaerő közigazgatási alkalmazásához kapcsolódó munkavállalói és munkáltatói igények szabadabb kielégítése érdekében.

Az elméletileg megalapozott nagy közszolgálati rendszereket – a felhozott példák alapján – nem kell ma még egészében megkérdőjelezni. A különböző válságokhoz kapcsolódó, gyorsan megoldandó gyakorlati igényeket, bár nem kis jogi erőfeszítések árán, de megpróbálják a rendszerkereteken belül kezelni.⁶⁰

Persze joggal merülhet fel az a kérdés, hogy miért ne lehetne a rendszereket felülről és egészében megváltoztatni.

A válasz nyilván igen összetett, de éppen a legradikálisabb reformok egyikét jelentő és korábban hivatkozott belga „Kopernikusz” program kudarca mutatja, hogy milyen intézményi, szervezeti és kulturális változások azok, amelyek nélkül a közszolgálat átalakítása nem valósulhat meg. Persze az sem biztos, hogy erre szükség lenne éppen ilyen szélsőségesen radikális formában.

Az okok közül az egyikre érdemes ismét szövegközi idézést alkalmazni, miszerint „A közigazgatás a kormányzás alkotóeleme, mely fontossága abban áll, hogy egy ország fennmaradhat kormány nélkül, de közigazgatás nélkül nem.”⁶¹

A talán túlzónak tűnő megállapításból annyi feltétlen igaz, hogy a közigazgatást mint legnagyobb állami szervezeti rendszert nehéz rövid időn belül radikálisan átalakítani, mivel az állam cselekvéseként folyamatosan működnie kell. Mivel pedig, mint minden szervezetet, a közigazgatást is a személyzete működteti, így a közszolgálat reformja is osztja ezt a jellemzőt.

A közszolgálat hagyományos elvei (pl. a közérdek érvényre juttatása, pártatlanság, szakmai érdemeken alapuló alkalmazás és előmenetel, lojalitás, jogszerűség, észszerűség, hatékonyság, igazságosság, méltányosság, a szolgálati tudás folyamatossága, jogilag garantált életpálya stb.) történetileg hosszabb időszakot átfogva alakultak ki és folyamatosan gazdagodnak. Egy ilyen rendszer rövid időn belüli radikális reformja esetén nagy a veszélye annak, hogy zavarok állnak be egy-egy ország működésében, kormányzásában egyaránt.

Ezért ilyen radikális változásokat sem a gyakorlat, sem az elmélet nem generál, helyette inkább az a fajta óvatos kísérletezés folyik, mely a rendszerkeretek közt maradvá, elsősorban a HR-menedzsmenten keresztül próbál változásokat elérni. Az ehhez szükséges jogszabályi módosítások pedig (még) nem írják felül az országonként meghatározó módon alkalmazott egyik vagy másik nagy történetileg kialakult rendszert, hanem próbálják ezekben integrálni azokat.

Az más kérdés, hogy lényegében már napjainkban is csak vegyes rendszerek működnek, és a szakirodalomból sokat idézhető diverzifikáció perspektivikusan elvezethet oda, hogy a magán-munkaerőpiacról adaptált HR-elemekkel dúsított vegyes rendszer lesz a jövő közszolgálata.

⁶⁰ Ezt az álláspontot azért nem mindenki osztja, lásd HAZAFI (13. l.).

⁶¹ DEMMKE (9. l.) 1.

4. ZÁRÓ GONDOLATOK

A „közszolgálat jövőjével és a jövő közszolgálatával kapcsolatos kérdéseket a szakirodalom ma még elsődlegesen nem dogmatikai nézőpontból, hanem pragmatikusan vizsgálja és értékeli. Ez önmagában nem baj, hiszen változásoknak sem elvi, hanem gyakorlati okai vannak, ami alapvetően rendben lévő dolog. A probléma abban merülhet fel, hogy ha a gyakorlat által kikényszerített változásokat nem rendszerszerűen, hanem ad hoc jelleggel kezelik a reformok, illetve az ebből fakadó jogalkotás. Akkor ugyanis olyan eredmény keletkezhet, melynek nincs saját logikája és konzisztenciája, emiatt pedig előbb vagy utóbb működési problémák léphetnek fel. Abban talán konszenzus mutatkozik, hogy a közszolgálat jövőjét, a jövő közszolgálatát az átmenetiség jellemezi. Abban viszont már koránt sincs egyetértés, hogy hová tart ez az átmenet, bár a jogi szabályozás jellege szerint vannak kimutatható tendenciák, melyek azonban nem egy irányba mutatnak.⁶²

A szerzők többsége odáig eljut, hogy a korábban kialakult nagy elméleti rendszereket már nem vagy csak erős korlátok közt tartja alkalmazhatónak, de – azon megállapítás mellett, hogy mára csak vegyes rendszerekről beszélhetünk – tovább nem jut.

Míg az „Új közmenedzsment” érvényesülésének virágkorában a munkajogi szabályozáshoz, azaz az asszimilációs rendszerekhez történő visszatérés képezte egyértelműen a jövő közszolgálatának fő irányát, mára ez a törekvés háttérbe szorult, és inkább ennek a veszélyei merülnek fel.

Ugyanakkor az „átmenetiséget” képező vegyes rendszer – ami nem azonos a karrier- és a munkaköri rendszerek vegyes alkalmazásának OECD felmérésben igazolt rendszerével – már a közjogi, munkajogi és magánjogi elemek keveredését jelenti a közszolgálat jogi szabályozásában. Az így értelmezett vegyes rendszer által okozott anomáliáknak a tudományos igényű kritikai kezelésére viszont alig találunk szakirodalmi példát.

Ezen jelen tanulmány sem változtat(hat) sokat, de annyi hozadéka lehet, hogy rávilágít egy általa vélt hiányra, ezzel vitát kelthet, mely eredményeként a jövőben folyó kutatások erre is kiterjednek.

⁶² HAZAFI (13. l.) 1300.

HAJAS-JANKA BOLDIZSÁR*

NARRATÍVA, MÍTOSZ ÉS JOG: BETEKINTÉS ROBERT M. COVER MUNKÁSSÁGÁBA**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.02>

Robert M. Cover (1943–1986) az Egyesült Államok kiemelt jelentőségű jogfilozófusa, művei számtalan tudományos cikk kiindulópontjaként szolgálnak, hatása napjainkban is élő. A magyar jogtudományban való recepciója viszont kezdetleges. Ez a tanulmány azzal a szándékkal született, hogy elősegítse Cover szélesebb hazai ismertségét és további magyar nyelvű kutatásokat ösztönözzön. A tanulmány egy életrajzi, történelmi bevezetőn túl három fő egységből áll. Egyrészről bemutatásra kerül a jogfilozófus legjelentősebb hozzájárulása a jogelmélethez, a nomos-koncepció – a jogrend mint „normatív univerzum” –, s ezzel összefüggésben a narratívák, az elköteleződés és az erőszak kérdéseinek fontossága a jogrendszerben. A másik ismertetett gondolat a bíró paradox szerepe a coveri rendszerben. Cover számára a bíró egyaránt lehet a „király szolgája”, tehát az állami (jogalkotói) akarat végrehajtója és „próféta”, tehát az igazságosság – hatalomtól független – védelmezője. A tanulmány a coveri gondolatkör néhány problematikusabb pontjának kritikájával zárul.

1. ELŐSZÓ: COVER ÉS KORA

Mennyiben határozza meg a kultúra a jogrendszer lehetőségeit? Milyen kapcsolat áll fenn az értékrendi elkötelezettségek s a jog között? Hogyan születik a jogi jelentés, s hogyan „élük azt meg” a társadalmi csoportok? Mennyire meghatározó az igazságszolgáltatás kényszerítő jellege a jogalkalmazásban? Miért (volna) értékesebb a bírói indokolás, mint bármely peres fél vagy kisközösség autentikus jogértelmezése?

Robert M. Cover amerikai jogfilozófus gazdag munkássága többek között ezeket a kérdéseket veti fel, eredeti s inspiráló megközelítéseken keresztül. Cover a XX. század második felének kulturálisan felbolydult amerikai társadalmában folytatta tanulmányait s kezdte meg oktatói pályafutását. Ez az időszak a 68-as diáklázadások, az (afroamerikai) polgárjogi mozgalom s a vietnámi háború ideje, csak pár példát említve. Ezek az események direkt kapcsolatba kerültek az igazságszolgáltatás rend-

* Joghallgató, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: bhajasjanka@gmail.com.

** A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

szerével, s a jogi akadémiai világban napirendre került a jogrend alkalmasságának vizsgálata a feladat – az „igazság szolgáltatásának” – ellátására. Általánosságban elmondható, hogy az egyesült államokbeli társadalomtudományi kutatómunka egyre nagyobb figyelmet szentelt a társadalmi egyenlőtlenségek s ezzel összefüggésben a társadalmi változás elősegítésének kérdéseivel.

Ennek legszemléletesebb példái a „francia iskola” nyomán megjelent kritikai elméletek.¹ A jogtudományt illetően kifejezetten kiemelendő a jog dogmatikai vizsgálata helyett a jogrendszert átható és meghatározó társadalmi dinamikákat feltárni kívánó kritikai jogelméleti (*critical legal studies*) mozgalom.² Ehhez kapcsolódik még a szintén ebben az intellektuális érában született jog és irodalmi iskola, amely a jogi kérdéseket irodalmi módszertannal közelíti meg (*law and literature*), illetve szép-irodalmi példákön keresztül elemez jogi problémákat (*law in literature*).³

Cover személyes életében is központi szerepet játszott az aktivizmus, s egyértelműen úgy tekintett a tudományos munkára, mint az igazságosabb társadalom létrehozatalának eszközére.⁴ A problémák, amelyekről írt, nem pusztán elméleti kérdések voltak számára, azok „mélyen aggasztották” őt.⁵ Életrajzi eseményei s munkái tematikáinak összejátszása is igazolja ezt. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy ha a kor intellektuális-társadalmi folyamatai inspirálták is, de mindenképpen önálló narratív-

¹ A témáról bevezető jelleggel ld. François CUSSET: *French Theory – How Foucault, Derrida, Deleuze, & Co. Transformed the Intellectual Life of the United States* (University of Minnesota Press 2008).

² Az amerikai realizmusból kinőtt irányzat fő célja volt az egyenlőtlenségeket fenntartó jogintézmények, jogi megoldások leleplezése s egy igazságosabb, kreatívabb jogrendszer és jogi gondolkodás megalkotása. Magáról az irányzatról ld.: Martin P. GOLDING – William A. EDMUNDSON (szerk.): *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory* (Padstow: Blackwell Publishing 2005) 80–90., <https://doi.org/10.1002/9780470690116>; valamint SZABADFALVI József: „Tradicció és kritika: a kritikai jogi gondolkodás múltja és jelene” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások* (Miskolc: Bibor 1998). A számtalan tanulmány köréből lásd pl. Duncan KENNEDY: „Form and Substance in Private Law Adjudication” *Harvard Law Review* 1976/89. 1685–1778., <https://doi.org/10.2307/1340104>; Roberto UNGER: *The Critical Legal Studies Movement: Another Time, a Greater Task* (Brooklyn: Verso 2015).

³ Az irányzat gazdag magyar recepciót nyert, bevezetéként ld. pl.: NAGY Tamás: *Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom* – PhD-értekezés (Szeged: Szegedi Tudományegyetem 2007), NAGY Tamás: „S ő levelemre városunkba jön», avagy hány életük van jog és irodalom kutatásoknak?” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE 2015) 115–170., NAGY Tamás: „Előszó: joghoz és irodalomhoz” *Irodalmi Szemle* 2015/1. 3–13., FEKETE Balázs: „Jog és irodalom»: Csendes forradalom a magyar jogelméletben?” *Korunk* 2020/3. 77–85., H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom (habilitációs előadás)” *Iustum Aequum Salutare* 2017/1. 5–27. és VARGA Attila: „Minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tizparancsolathoz egy szentírás – avagy a görög Antigonétól az amerikai Elektraig” *Korunk* 2020/3. 86–93. Utóbbi tanulmány kapcsán megjegyzendő, hogy a címben szereplő idézet Robert M. Covertól származik.

⁴ A jogi egyetemre való jelentkezésekor, a motivációs levelében így fogalmaz: „A tudományos kutatás azonban nem a legfőbb gondom. Sokkal jobban érdekel az, hogy a tudást hogyan lehet felhasználni, mint maga a tudás keresése.” ld. „Tributes to Robert M. Cover” *Yale Law Journal* 1987/96. 1699–1726., 1704; Stephen WIZNER: „A Reflection on Robert Cover’s Social Activism” *Cardozo Studies in Law and Literature* 1996/8. 1–14., 1., <https://doi.org/10.1080/1535685X.1996.11015777>.

⁵ Tributes (4. lj.) 1706.

mitikus stílust alakított ki, amely kiemelte kortársai közül.⁶ Meggyőződésem, hogy hiteles karaktere, kreativitása, illetve a párbeszéd, a megismerés s az erkölcsi fejlődés iránti elkötelezettsége frissítő szellemi forrás lehet mindannyiunk számára.

A magyar szakirodalomban azonban – pár fontos kivételt⁷ leszámítva – nem feltétlen ismert szerző. Kifejezett recepciójáról, gondolatainak direkt alkalmazásáról kevéssé beszélhetünk. Ennek fontos jele, hogy jelenleg még egy munkájának sem érhető el magyar fordítása, kiadása. Úgy gondolom azonban, hogy az életmű a magyar jogászai közösséget is inspirálhatja.⁸ Az igazságtalan jog okozta feszültség, a bírói hivatás ideáljának vagy éppen a jogi jelentés rétegzettségének vizsgálata olyan örök kérdések, amelyek minden jogi kultúrában s időben relevánsak.

Ennek jegyében a tanulmányom célja, hogy azonosítsam és ismertessem a coveri életmű központi témáit s főbb megállapításait, abban bízva, hogy ezzel elősegítem a szerző recepcióját a magyar jogirodalomban. A következő pontokban a *nomos*-fogalom mellett ismertetem az elköteleződés s az erőszak jelentőségét a coveri rendszerben, majd egy újabb alegységben Cover többretű bíróképét mutatom be.

⁶ Fontos látni például, hogy milyen meghatározó volt egyéni perspektívájának kialakításában Cover zsidó vallásossága. Nemcsak hogy visszatérő elem munkáiban a biblikus források, vagy épp a judaizmus történeteinek elemzése, hanem az írásait s tanítási stílusát meghatározó szintetizáló, jelentéskereső módszertan is egyértelműen a Talmud vizsgálatának módját idézi. Ld. Joseph LUKINSKY: „Law in Education: A Reminiscence with Some Footnotes to Robert Cover’s Nomos and Narrative” *The Yale Law Journal* 1987/96. 1836–1859., <https://doi.org/10.2307/796399>.

⁷ Kiemelendő Nagy Tamás munkássága, lásd NAGY (3. l.). Emellett – a teljesség igénye nélkül – utalásért Coverre lásd: KEVEVÁRI István: A derridai dekonstrukció hatása az amerikai jogelméletre – doktori értekezés (Budapest: Pázmány Péter 2016) 100–103., HAJAS Tamás Boldizsár: „A deszegregációs doktrína és a küldetés-tudat-logika küzdelme – A Huszár-telep szegregációs ügye” in BELLUS Kinga (szerk.): *Studia Ignatiana XIII.* (Budapest: Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium 2021), H. SZILÁGYI István: „Kínos történetek. Jogi történetmesélés és jogszociológia” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2018) 206., FALUSI Márton: „Mit és hogyan ír elő az irodalmi ízlés normatívitása? A kortárs magyar irodalomtörténet normatív problémái” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2018) 193., BUSA Réka: „Ismerték-e a római költők a jogot? Családjogi barangolások a szatirikus hangvételű költészetben” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2018) 34., TÓTH Katinka: „A szocialista törvényesség »aranyrémlegén« . Költői igazságszolgáltatás az 1970-es évek német és magyar nyelvű Kohlhaas-parafrázisában” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András: *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2020) 265–266.

⁸ Gondolok itt kifejezetten arra, hogy a coveri gondolatok – tágabban a narratív jogelmélet adta eszköztár – használatával olyan aspektusai tárhatók fel egy-egy gyakorlati jogi problémának, amely az ilyenfajta elméleti megközelítés nélkül rejtve maradnának. Remek példa erre Varga Attila tanulmánya, amelyben bemutatja, hogy az erdélyi identitás mint „narratíva” s az annak tartalma, létjogosultsága körüli küzdelmek miként befolyásolják a romániai „normatív univerzumot” s ezáltal a román pozitív jogot is. Lásd VARGA Attila: „Erdélyi sakkfigurák, avagy a transzilvánizmus hatása az irodalomra és a jogra” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András: *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2020) 169–186.

2. COVERI TEMATIKÁK

2. 1. NORMATÍV UNIVERZUMUNK, A *NOMOS*

A *nomos* „a kötelezettség és a valóság egységesült világa, amelyből a világ maradék része észlelésre kerül”,⁹ egy „teljes élet-vízió”,¹⁰ egy adott közösség „belső joga”,¹¹ a „valóság és vízió közti feszültségrendszer által alkotott létező (*present*) világ”. Cover gondolatvilágában a *nomos* azt a normatív univerzumot jelenti, amelyet a közösségek „interpretív elköteleződések”, tehát a mítoszaikban, történeteikben, hagyományaikban rejlő narratíváik által teremtenek. Ezeket keresztül érzélik a valóságot s ezzel a formális jogi normákat is.¹² A formális jogi struktúra a törvényszövegek keresztül bár része, de nem a legmeghatározóbb része ennek az univerzumnak.¹³ Amik igazán jelentősek a szerző számára, azok a *nomos* felépítő narratívák.

A narratíva fogalma központi szerepű a szerző gondolatvilágában. Cover számára a narratíva az az értéktöltött gondolatrendszer, ideál, amely által megítélésre kerül jó és rossz, helyes és helytelen, amely által a valóságra vetíti egy közösség a történeteiben s hagyományaiban rejlő ideált. „Maga a normatív erő rávetítése egy valós vagy elképzelt állapotra a narratíva létrehozásának aktusa.”¹⁴ A *nomos* komplex rendszerében a formális jog elválaszthatatlan ezektől a narratíváktól, amelyek a jogi előírást (*prescription*) „elhelyezik a diskurzusban – múltat és küldetést, kezdetet és véget, magyarázatot és célt adva neki”.¹⁵ Valójában ez a legfontosabb, központi állítás: az intézményesült jog rendelkezései nem önmagukban állnak, hanem több, közösségi elköteleződések által létrehozott jelentésréteggel bírnak,¹⁶ s a narratívákba ágyazva kapnak valójában értelmet. A jog szövegei elválaszthatatlanok a „mitikus rezonanciáktól”,¹⁷ azoktól a rétegektől, amit a benne foglalt szabály jelentett, jelent és jelenthet különböző helyzetekben.

A jog ebben a rendszerben mint a közösségi elkötelezettségeket megalapozó történetekből felépülő, egy elképzelt (jobb) világ s a valóság közötti hid jelenik meg.¹⁸ Ez a hidkép fontos a „coveri jogfogalom” rekonstruálása szempontjából. A jognak szerinte definíciós eleme a jobbitó, akár idealisztikus törekvés, elengedhetetlen a „vízió, mely szerint csak az a jog, amelyik megváltja az embert.”¹⁹

⁹ Robert COVER: „Nomos and Narrative” in Martha MINOW – Michael RYAN – Austin SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 95–172., 128.

¹⁰ COVER (9. lj.) 129.

¹¹ COVER (9. lj.) 123.

¹² COVER (9. lj.) 99.

¹³ COVER (9. lj.) 95.

¹⁴ COVER (9. lj.) 102.

¹⁵ COVER (9. lj.) 96.

¹⁶ COVER (9. lj.) 108.

¹⁷ Robert COVER: „The Folktales of Justice: Tales of Jurisdiction” in MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 175.

¹⁸ COVER (17. lj.) 176–177.

¹⁹ COVER (17. lj.) 201.

2. 2. TEREMTŐ ELKÖTELEZŐDÉS

Cover fogalmi rendszerében központi jelentőségű a norma iránti elköteleződés, amely értelmet és legitimitást²⁰ ad az adott narratívának, s a közösségi jogkövetés által magának a *nomos*nak. Az elköteleződött magatartás által – azaz amikor valaki az adott norma szerint cselekszik – születik meg a norma, amely aztán egy konkrét szabályban megtestesülhet. Az eredeti elköteleződés, amely azonban életre hívta a normát, már elválaszthatatlan a jogi szövegtől, mint az annak értelmet adó narratíva.²¹

Szerinte a jog fogalmának meghatározása is a „legitimáció komplex társadalmi játékanak”²² része, annak a lehatárolása, hogy mely cselekedetek tartoznak a jog körébe, rendelkeznek azzal a kitüntetett autoritással, amit a „jog” szó von magával. Cover ezen olvasata szerint a jog lényege annak legitimációs erejében rejlik. Ez a legitimáció azonban számára távolról sem egyfajta hivatalossági-származási²³ kérdés, a legitimáció kulturális-spirituális elkötelezettségből fakad.²⁴ A hangsúly a közösségek, társadalmi csoportok (vagy maga a társadalom egészének) „megszentelt narratíváiba” ágyazott elköteleződésén van. Ugyanis a gondolkodó ideáljában a jog „jelentés” és „közös történet” mivolta hangsúlyosabb, mint a „társadalmi kontrolleszköz” funkció.

A „*jurisgenesis*”, azaz a normatív rendnek a születése Covernél mindig közönségben történik, a közösség teljességének elköteleződése, az adott normák szerint való közös élet által. A közösség alapját a közös hagyomány, a (nem feltétlen írott) szövegekre, történetekre épülő narratívák összessége jelenti. Ennek az értelmező, organikus jogfejlesztő alapmodellnek a tiszta megvalósulása a szerző fogalomrendszerében a *paideikus* közösség, amelynek középpontjában a törvényről való tanulás áll, s amelynek összetartó ereje „a közös kötelezettségek erős közösségének víziója”.²⁵ A normák megélésének folyamata, a hagyomány ápolása azonban elengedhetetlenül maga után vonja azok újraértelmezését, vitatását.

Így az elköteleződésen alapuló közösség születésével szerinte együtt jár a „jogi osztódás” (*juridicial mitosis*), azaz a közös gyökereken alapuló, de eltérő tanítások, irányok születése – az értelmezés sokszínűségéből fakadó széttartás. A *paideikus* jelentési egység, a tökéletes egyesülés ugyanazon közösségi elköteleződésben pusztán egy elképzelt pillanat, a *nomos* mélyén rejlő őslélmény, ami a gyakorlat szintjén nem valósul meg.²⁶

„Egy elképzelt világban, amelyben az erőszak nem volna az élet része, a jog valóban csak a hermeneutikai impulzusból – az ember arra való szükségletéből, hogy

²⁰ COVER (9. l.) 144. „Egy jogértelmezés nem lehet érvényes, ha senki sem hajlandó annak megfelelően élni.”

²¹ COVER (9. l.) 145–146.

²² Ebben a bekezdésben még: „A küzdelem arról, hogy mi a »jog«, tehát arról folyik, hogy mely társadalmi mintákat lehet hihető módon egy olyan burkolattal bevonni, amely [egyben] megváltoztatja annak természetét, amit elfed.” A jog cselekedeteket legitimáló erejének feltárását illetően Cover kiemeli a „Critical Legal Studies” mozgalom szerepét. lásd COVER (17. l.) 175.

²³ Pl. Herbert HART: *The Concept of Law* (Oxford: Oxford University Press 2012).

²⁴ COVER (17. l.) 176.

²⁵ COVER (9. l.) 105–106.

²⁶ COVER (13. l.) 108.

szövegeket alkotson és értelmezzen – nőne.”²⁷ Cover számára is világos azonban, hogy ez az ideál megvalósíthatatlan: az értelmezés sokszínűsége miatt, magának a *jurisgenesis*nek a természetéből adódóan szükséges valamiféle kontroll a szétartató narratívák között. Ezt a rendteremtést valósítja meg a hivatalos jogalkalmazással a bíróság, s maga az állam, megtestesítve az ún. „birodalmiság” alapmodelljét.

2. 3. ELKÖTELEZŐDÉS ÉS „VÉR”

A birodalmiság Cover számára valójában a modern nemzetállam társadalmi rendje, a „jog-mint-kontrolleszköz” – szemben a paideikus „jog-mint-jelentéssel”. A paideia „világ-teremtő” erejével szemben a birodalmiság normaérvényesítő, „világ-fenntartó” erő, amely a személyes érintettség, az interperszonális kötelekek rendszere helyett az objektivitás (feltételezett) talaján állva működtet egy intézményrendszert.²⁸ A célja, hogy a jogi osztódásból adódó szétartással szemben megőrizzen valamit az eredeti jelentésekből, s valamiféle koherenciát teremtsen.²⁹ Ez az igény hozza létre az igazságszolgáltatás rendszerét, így lesz az egységteremtő bíróság a „túl sok jog problémájára nyújtott [állami] megoldás”.³⁰ Az ítélkezés tevékenységében nyilvánul meg a „jogölő” (*jurispathic*) jelleg: a bíróság, mint a hivatalos értelmezés letéteményese, illegitimmé nyilvánítja a sajátjától eltérő narratívát.

Fontos látni, hogy Cover kifejezetten szembeszáll azzal a – talán a magyar jogdogmatikai gondolkodásban is kiindulópontként feltételezett – állítással, miszerint a bíróság szerepe az (egyértelmű/objektív) jog helyes szubszumpciója, vagy legfeljebb a „nem világos” jog megfelelő értelmének megtalálása. Ez azt sugallná, hogy a bírói hermeneutika szükségszerűen felsőbbrendűbb, mint egy adott, hagyományokon keresztül átadott, épített közösségi narratíva – s ez a gondolat számára elfogadhatatlan. A *nomos* „nem igényel államot”.³¹ A „hivatalos” jog, vagyis az intézményesített jogi struktúrák, s főként, értelmezések nem szükségszerűen „felsőbbrendűek” – értékesebbek, igazabbak –, mint az elkötelezett közösségek jogi szöveget körülölelő narratívái. Ez Cover „anarchizmusa”,³² amely mai terminológiával talán leginkább a „normatív pluralizmus” fogalmával volna leírható.³³

²⁷ COVER (13. lj.) 139.

²⁸ COVER (9. lj.) 106. Cover ezen gondolatát kiválóan elemzi Nagy, kifejezetten kitérve a „paideia” fogalmának eredetére és jelentőségére. A fordítások összhangban vannak az általa alkalmazottakkal. Lásd NAGY 2007 (3. lj.) 52.

²⁹ COVER (9. lj.) 110.

³⁰ COVER (9. lj.) 140.

³¹ COVER (9. lj.) 103. Cover egy másik esszéjében kiemeli, hogy a judaizmus, mint jogrendszer – *nomos* –, milyen sikeresen élt túl évszázadokat meghatározott országterület s szervezett állami hatalom nélkül, lásd ROBERT COVER: „Obligation: A Jewish Jurisprudence of the Social Order” in MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 239–248.

³² „Magát anarchistának vallva, Cover szerette is a jogot” I. Martha MINOW: „Introduction: Robert Cover and Law, Judging, and Violence” in MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 10.

³³ Mindazonáltal Cover üzenete nem redukálható a „pluralizmus” mai irányzatának üzenetére, ehhez lásd Gal HERTZ: „Narratives of justice: Robert Cover’s moral creativity” *Law and Humanities* 2020/1. 3–25., <https://doi.org/10.1080/17521483.2020.1752437>.

Összefoglalva, a *jurisgenesis* – *juridical mitosis* kapcsolat kapcsán a következő szerkezet alkotható meg. A kisközösségi, teremtő elköteleződés³⁴ magában hordozza a (jogi) jelentés kontrollálatlan burjánzásának lehetőségét, a széttartást – ezzel szemben ható erőként jelenik meg az állam birodalmi, egységesítő, fenntartó törekvése. Cover számára itt kerül fókuszba a jogértelmezés erőszakos jellege: az állami egységesítő törekvés – a bíróságokon keresztül – el kell hogy pusztítsa a hivatalostól eltérő narratívákat: innen a „jogölő” elnevezés. Azonban jog s erőszak kapcsolatának van egy másik, ettől azonban végső soron elválaszthatatlan szintje is.

Ez Cover másik központi tézise: a jogértelmezésnek³⁵ az általa kiváltott erőszakotlansága.³⁶ Az erőszakot interdependens szerepek rendszerében okozó és egyben feltételező jogi interpretáció („szó”³⁷) összeforr az erőszakgyakorlás társadalmilag intézményesült gyakorlatában. A coveri életműben ez a gondolat valójában a bírói munka értelmezési jellegét a központba állító jogelméleti tendenciákra³⁸ való kritikus reflexió. Cover szerint ezek az elméletek hibát követnek el azzal, hogy nem tulajdonítanak jelentőséget a jogi interpretáció erőszakos jellegének, s nem határolják el azt élesen az irodalmi, művészeti és társadalomtudományi értelmezés természetétől. Nem vitatja az interpretációs elméletek eredményeit, de ragaszkodik ahhoz, hogy azok megállapításai csakis „az erőszak szervezett társadalmi gyakorlatának kontextusában” érvényesek.

De pontosan mi is a jelentőségük a coveri gondolatban a „*jurispathia*” (az erőszak absztrakt) s a bírói szó által kiváltott fizikai (konkrét) erőszak fogalmainak? Ezek a jelenségek szerinte elválaszthatatlanok a jog születéséhez s megéléséhez elengedhetetlen kommunális elköteleződéstől. Az állami akaratérvényesítéssel természetesen együtt járó erőszakkal szembeni tartás a „megszentelt narratíva” iránti odaadás fokmérője, a helyesebb jövőért való áldozathozatal erősíti és szilárdítja meg az egyedi normatív világ vízióját. Ez a „véráldozat” (*test in blood*), illetve annak folytonos potenciálja kapcsolja össze a narratívát a valósággal.³⁹ Ezen konklúzió elő-

³⁴ Költőibb fordításban „lehorgonyozottság”, Zöldiné, I. Zódi Zsolt: „Jog és jogtudomány a Big Data korában” *Állam- és Jogtudomány* 2017/1. 95–114.

³⁵ Cover következetesen a „jogértelmezés” kifejezést használja, s nem a „bírói értelmezést”. Mindazonáltal az esszé leginkább a bírói értelmezésre nézvést értelmezhető, annál is inkább, hogy egy a *common law* rendszerében nevelkedett szerzőről van szó, amelyben hangsúlyosabb „bírói jogtalálás”.

³⁶ „A jogértelmezés a fájdalom és a halál mezején zajlik. [...] A bíró kifejti, hogyan értelmez egy szöveget, és ennek következtében valaki elveszíti a szabadságát, a vagyonát, a gyermekeit – sőt, az életét. A jogértelmezés egyben igazolás is az erőszak számára. [...] Sem a jogértelmezés, sem az általa kiváltott erőszak nem érhető meg egymástól függetlenül.” L. Robert COVER: „Violence and the Word” in MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 203.

³⁷ Az esszé címében szereplő „word” kifejezés – ebben a kontextusban – magyarul talán a bibliai „Ige” szóval lehetne igazán jól megragadható. Habár értelemszerűen nem tökéletesen megegyező jelentésű, jól visszaadja azt a fajta tulajdonságát a beszédnek, hogy több mint pusztá kifejezőeszköz, képes cselekvés kiváltására, hatással rendelkezik valóságban, „teremt”.

³⁸ Cover által is külön kiemelve pl. Ronald Dworkin, Hans-Georg Gadamer, James Boyd White. A szerző a lábjegyzetekben egyfajta mikroelemzést végzi az említett gondolkodóknak. L. COVER (37. l.) 204. 2. l., 213–214. és 215. 24. l.

³⁹ Cover a középkori mártíromság és az (amerikai) forradalom példáján keresztül fejt ki ezt a gondolatot. Ezek alanyai szembenéztek a fájdalom s a halál fenyegetésével, mégsem hátráltak meg. Ami

feltétele, hogy a coveri rendszerben az erőszakalkalmazás szándéka végső soron a másik normatív világának és világteremtő kapacitásának az elpusztítása – s ha a jogi értelmezésről van szó, helyette egy másik érvényesítése.⁴⁰

3. A KÉTARCÚ BÍRÓ

Érthető lenne mindezek után a feltételezés, hogy Cover magát az igazságszolgáltatást elnyomó rezsimnek tartja, élükön a rezsim hóhérjaival, a bírakkal – azonban a jogfilozófus meglátásai ennél árnyaltabbak. Miképpen a *nomikus* jogfogalom is „ambivalens”, amelyben egyszerre van jelen a paideikus őselmény csodálatos jogteremtése (*jurisgenesis*), s a túlbúrjándzás (*juridicial mitosis*) okozta „radikális instabilitás”, úgy a bíró szerepe s cselekvési potenciálja is komplex. A következőkben azt tekintem át, hogy Cover bíróképeinek milyen aspektusait világítja meg egyes műveiben.

3. 2. A KIRÁLY SZOLGÁJA

Az elemzéshez jó kiindulópont Cover egy relative korai, 1968-ban megjelent vita-irata.⁴¹ Ebben a „recenzióként” megjelölt munkában a jogfilozófus valójában nem az alapul szolgáló könyvet, hanem a vietnámi háború igazságtalansága kapcsán látott bírói „közreműködést” és tétlenséget bírálta. A „bemutatásra” választott monográfia azonban több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt, a címe lényegében összefoglalja Cover radikális üzenetét: „*Galád bírák: A zsarnokok és az elnyomás eszközeiként elhíresült bírók életei*”. Másrészt, az „életrajz-gyűjtemény” 1856-ban jelent meg, egy abolicionista, Richard Hildreth tollából, közvetlen reakcióként egy rabszolgaságban tartott afroamerikai szökését elősegítő polgár elítélésére.⁴² Világos, hogy Cover azért választotta ezt a munkát, mert a röpiratának ugyanaz a célja, amely Hildreth-nek is volt: tükröt tartani korának bírái elé.⁴³ A pár oldalas cikk fő megállapítása a következő: az (amerikai) bírói réteg hagyományosan nem radikális, sőt, kifejezetten kritikátlanul szolgálja ki az állami akaratot. Erre történelmi példát mutat a rabszolgaság intézményét fenntartó, megerősítő jogszabályok s joggyakorlat XIX. századi kezelése. Cover ezzel állítja történelmi párhuzamba a vietnámi

ekkor történik, azok a „normatív univerzum [...] győzelmei a halál és fájdalom materiális világával szemben”. COVER (37. l.) 208.

⁴⁰ A szerző hátrözongatóan érzékletes illusztrációt idéz erre Elaine Scarrytól. Ahogyan a nyelv elválaszthatatlan az értelmezéstől, úgy elválaszthatatlan az emberi érzelmek megosztására lehetőséget adó nyelvi kifejezéstől is, amelynek eszköze. A fájdalom nem lesz megosztható, mivel megakadályozza az érzékletes nyelvi kifejezést, addig a szintig, hogy elpusztítja azt – a szenvedés alanya csak nyögéseket, ordításokat hallat az értelmezhető nyelvi kifejezés helyett. COVER (37. l.) 205.

⁴¹ Robert COVER: „Book Review: Atrocious Judges: Lives of Judges Infamous as Tools of Tyrants and Instruments of Oppression” *Columbia Law Review* 1968/68. 1003–1008.

⁴² COVER (42. l.) 1004.

⁴³ COVER (42. l.) 1004–1005.

háború („népirtó borzalom”) igazságtalanságában való bírói közreműködést, kifejezetten a sorkatonasági kötelezettségüket megszegő fiatalok elítélését. Számára a két példa egyaránt a morálisan elítélendő jog szolgai érvényesítéséről szól.

Cover egy ilyen helyzetben három erkölcsileg helyes bírói cselekvést lát: 1) lemondás,⁴⁴ 2) „bírói kreativitás”, amelyben a bíró „úgy értelmezi a törvényt, hogy az illeszkedjen a lelkiismeretéhez”⁴⁵ és végül 3) „bírói polgári engedetlenség”, amelyben a bíró köntörfalazás nélkül visszaél a hatalmával, az igazságosság jegyében.⁴⁶ Véleményem szerint nem is igazán a konkrétumai a jelentősek ennek az írásnak, hanem az a fajta hév, amellyel az igazságosságot akarja Cover érvényre juttatni. Már itt megfigyelhető az a későbbi munkáiban állandó vízió, amelynek alapja a bírói kapacitás kihasználása. Alapvetése szerint a bíró képes küzdeni az igazságtalan jog ellen, nyílt szembeszegülés hiányában is, pusztán csak az igazságosságnak megfelelően értelmezve a jogot, s kihasználva a meghatározatlanságok okozta mozgásteret.⁴⁷

Elválaszthatatlan⁴⁸ ettől a vitairattól a hét évvel később megjelent *Justice Accused*,⁴⁹ amelyben „a polemikus hangnemet azonban lehűti Cover történelmi kutatása és az 1820–1860 közötti abolitionista bírák dilemmájáról való reflexiója”.⁵⁰ A fókusz áthelyeződik a bíróban zajló belső, érzelmi, személyiségi folyamatokra. A könyv által – lenyűgöző jogtörténeti, jogelméleti alapossággal – körüljárt kérdés a következő: miért szereztek érvényt az antebellum korszak abolitionista⁵¹ meggyőződésű bírái a rabszolgaság jogintézményének? Miért cselekedtek a lelki-

⁴⁴ COVER (42. lj.) 1006.

⁴⁵ A példákon keresztül világossá válik, hogy bírói kreativitás alatt Cover valójában egyfajta bírói aktívizmust értett; a különféle eljárási garanciák adta mozgástér kihasználását, a nürnbergi perek precedensként történő felhasználását vagy épp sorkatonaság alól a lelkiismereti szabadság jogából levezethető mentesülés (*conscientious objection*) adta lehetőségek kiaknázását sürgette. COVER (42. lj.) 1006–1008.

⁴⁶ COVER (42. lj.) 1006–1008.

⁴⁷ „A jog statikus és leegyszerűsítő modelljében a törvény és az erkölcs között vergődő bírónak csak négy választási lehetősége van. Alkalmazhatja a törvényt a lelkiismerete ellenére is. Alkalmazhatja a lelkiismeretét, és lehet, hogy nem lesz hűséges a törvényekhez. Lemondhat. Vagy csalhat: kijelentheti, hogy a törvény nem az, aminek ő hiszi, és így megőrizheti (mások számára) a törvény és az erkölcs összhangjának látszatát. Amint a jog és a bírósági eljárás realisabb modelljét feltételezzük, ez a négy álláspont csak pólusokká válik, amelyek határokat szabnak a cselekvés és az indítékok összetett mezejének. Egy dinamikus modellben ugyanis a jog mindig átalakulóban van. A bírónak pedig legitím szerepe van annak meghatározásában, hogy mi lesz a jog.” (kiemelés tőlem) Ld. ROBERT M. COVER: *Justice Accused – Antislavery and the Judicial Process* (New Haven, London: Yale Press 2004) 6.

⁴⁸ A köszönetnyilvánítások közt utalva említi meg Cover, hogy az alapötlet a mű megírására 1968-ban, a vietnámi háború igazságtalanságát látva fogalmazódott meg, többek között a „recenziójára” kapott reakciók hatására.

⁴⁹ COVER (48. lj.).

⁵⁰ MICHAEL STOKES PAULSEN: „Accusing Justice: Some Variations on the Themes of Robert M. Cover’s »Justice Accused«” *Journal of Law and Religion* 1989/7. 33–97. 35., <https://doi.org/10.2307/1051192>.

⁵¹ Cover következetesen az *antislavery* kifejezést használja az *abolitionist*, illetve „abolitionism” helyett, véleményem szerint azonban magyarul az „abolicionista” helyesebb fordítás, mint a „rabszolgaságellenes”.

ismeretük ellen? Milyen hatások és motivációk játszhatnak szerepet abban, hogy a bíró ne éljen a pozíciója adta lehetőségekkel?

A probléma coveri megfogalmazása a „morális-formális dilemma” nevet viseli, amely nem egy egyszerűen eldöntendő erkölcsi felvetés volt, miszerint helyes-e a rabszolgaság. A kérdés szerinte az volt, hogy vajon „az abolicionizmus által szolgáltatott erkölcsi értékek (az érdemi erkölcsi dimenzió) felülmúlják-e a formális rendszerhez való hűség által szolgáltatott érdekeket és értékeket.”⁵² Tehát valójában két értékösszeg között mérlegelésként élte meg a bíró a konfliktust, hiszen az adott történelmi helyzetben az igazságszolgáltatásba vetett közbizalmat, a bírói hatáskörök legitimitását, sőt, egyenes a szövetségi rendszer működése járt a „formalista” opcióval.⁵³ Cover vizsgálata alapján arra jut, hogy feltárhatóak bizonyos mintázatok a lelkiismereti kihívásra adott bírói válaszokban s ezzel párhuzamosan megfigyelhetők különböző, az ezen bírók által alkalmazott felelősség-eltávolítási stratégiák is. A legfontosabb talán az ezen utóbbiakból levont következtetések alapján kialakított „bírói tehetetlenség” (*judicial can't*) tétele.⁵⁴

A kognitív diszonzancia pszichológiai elméletére alapozva Cover rögzíti, hogy mivel a rabszolgatartást ellenző bírók lelkiismeret-furdalással érvényesítik az igazságtalan jogot, feloldást kívánó konfliktus húzódik a meggyőződésük s a cselekvésük között. Mivel a pozitivisták bírói ideálhoz hasonlóan erős érzelmek kötötték ezeket a személyeket, mint az abolicionista világnézetükhöz, a helyzetből számukra nem volt egyértelmű kiút. Pozíciójukból adódóan megváltak az eszközeik a lelkiismeretüknek megfelelő világalakításhoz (morális lehetőség), de másrésztől a bírói karból kizárólag ők tudták hitelesen képviselni a jog értékét az abolicionisták szemében (formális lehetőség).⁵⁵ Ez a hivatalból következő kétirányú opció konkrét pszichológia terhet jelentett a bíró számára: bárhogyan is döntött, csalódást okozott egy közösségnek, amelynek egyenértékűen tagja volt, s az identitását felépítő értékek közül is meg kellett tagadnia egyet. A szinte elviselhetetlen belső feszültség enyhítésére valamilyen módot kellett találnia a bírónak. Ennek érdekében a morálisan helytelen cselekedetet a bíró azzal indokolta, hogy habár akarna, nem tehet mást, mivel a jog, illetve az igazságszolgáltatásban elfoglalt szerepe nem teszi lehetővé számára.⁵⁶ Ezáltal, miszerint az igazságtalanság nem rajta múlik, nem tehetne ellene – innen a (*judicial*) *can't* elnevezés –; kívül helyezi magát a helyzeten, s látszólag kibékíti a személyisége elemeit.

⁵² COVER (48. l.) 197.

⁵³ L. pl. COVER (48. l.) 198. A könyv háromfejezetes felépítésében az első kettő hosszú s részletes elemzését adja az amerikai természetjog s pozitivizmus intellektuális hagyományainak, a polgárháború előtti releváns esetjognak s a politikai kontextust meghatározó közéleti csatározásoknak is. Kiemelendő például, hogy az esetlegesen a rabszolgaság jogintézményét nem előremozdító, enyhén gyengítő ítéletek miatt komolyan felmerült a bírói pozíció választott jellegének bevezetése, annak legitimitásának erősítésére. Az amerikai ügyész pozícióra tekintve érthető, miért tekintették ezt reális opciónak akkor.

⁵⁴ COVER (48. l.) 119–123.

⁵⁵ COVER (48. l.) 225.

⁵⁶ Szellelesen azzal az állítással vezeti be ezt a fogalmat a szerző, hogy a hasonló dilemmatikus esetekben az ítélet indokolása valójában nem a döntés, a jogalkalmazás helyességének, hanem a bíró moralitásának igazolására szolgál. COVER (48. l.) 119.

A bírói tehetetlenség tétele organikusán kapcsolható a fentebb kifejtett bírói „jogölés” jelenségéhez is. A szembeszállás az állam birodalmi nyomásával megkérdőjelezi a bírói értelmezésben rejlő felsőbbrendűséget, s így arra készíti a bírót, hogy megvizsgálja saját hivatalának erőszakos jellegéhez való viszonyulását.⁵⁷ Cover szerint a bíró „hatáskör narratívájának” (*texts of jurisdiction*) „másodlagos hermeneutikájához”⁵⁸ fordul, azaz a hatásköri szabályokhoz, mint megkérdőjelezhetetlen igazoláshoz, a valódi reflexiót s a jogi jelentések összemérését kikerülve.⁵⁹ A hatáskör efféle hermeneutikája olyannyira domináns a jogászvilágban, olyannyira erős központi narratíva a bírói társadalomban, hogy a bíróság előtt fel sem merülnek a lényegi, veszélyes kérdések⁶⁰ – például: érvényesítendő-e az állami hatalom diktuma?

Mindezen jelenségek relevanciája a coveri bírókép s a jog általa megvalósítandó céljának tükrében válik érthetővé. Velős megfogalmazása szerint: „Ha valaki jó pap, igen biztosak lehetünk abban, hogy nem lesz jó próféta.”⁶¹ A keretekhez ragaszkodó, azokat magáévá tevő, a forradalmiságot elítélő, az állami igazságszolgáltatás narratív rendszerébe betagozódó bíró – a „pap” – nem fog cselekedni, kihasználni a szerepe adta lehetőségeket, s így felérni a coveri bírói ideálhoz. De milyen is ez az ideál?

3. 2. PRÓFÉTA, KI SZEMBESZÁLL A KIRÁLYVAL

Cover számára a bíró „próféta” kell hogy legyen: az a bátor személy, aki „szembeszáll a királlyal”, tanúbizonyságot állítva az igazságnak s igazságosságának. A coveri rendszerben a tiszteletre méltó bíró képének fontos eleme, hogy legyőzte a félelmet⁶² – a hatalomtól való félelmet. Ítéltői integritásának elengedhetetlen eleme, hogy akár a saját biztonságát kockáztatva szolgálja az igazságosságot, nem engedve a hatalmi nyomásnak. Talmudi szövegeket egy újkori legendás történelmi eseménnyel párhuzamba állítva⁶³ Cover egy olyan eszmét vázol fel, amelyben az igazságszolgáltatás legitimitációja prófétai, semmint bürokratikus vagy hivatalos. Ebben az ideálban a bírói minőség prófétai minőség, amely magában foglalja az „igazság hatalommal szembeni kimondását”. A bírói szerep lényege számára ebben áll, nem a megkülönböztetett jogtechnikai tudásban.

A gondolat kialakításához illusztrációként felhasznált történetek valóságosága kapcsán Cover megjegyzi, hogy míg a „mitosz” szerepe az ideál felállításában, az elérendő cél megfogalmazásában, a történettudomány ellentétes irányú mozgásként korrigálja a mítosz túlkapásait. Azonban a mítosz – amely jellegében személyes s elkötelezett – elengedhetetlen ahhoz, hogy jobbá válhassunk, ahogyan a bíró prófétasága is elengedhetetlen a hatalom korlátozásához. „Csak a mítosz mondja el, kivé válnánk,

⁵⁷ COVER (9. l.) 155.

⁵⁸ COVER (9. l.) 150–155.

⁵⁹ COVER (9. l.) 156–157.

⁶⁰ COVER (9. l.) 159.

⁶¹ COVER (48. l.) 259. (kiemelés tőlem).

⁶² COVER (17. l.) 178.

⁶³ Prohibitions del Roy-ügy, Covernél ismertetve l. COVER (17. l.) 184.

csak a történelem mondhatja el, milyen nehéz is lesz valójában azzá válni.⁶⁴ Ez a fajta hatás-ellenhatás logika párhuzamba állítható a *nomikus* jog középpontjában álló *jurisgenesis* paideikus jellegével, s elkerülhetetlen túlburjánzásával, amelynek végül az állami hatalom „jogölő” jellege szab határt. Ahogyan azonban a prófétai legitímáció esetén, itt is a mitikus jogszületés az, amely igazán értelmet s lehetőséget ad magának a rendszernek.

A független, a szuverénnel is szembeszálló bíró a hatalom felett álló, autonóm jog ideálját feltételezi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Cover az utópiák híve lenne. Az általa „messianizmusnak” nevezett felfogás, amely „a hatalomtól és kényszer-től elválasztott, »tisztán« jogi tartalom alapuló igazságszolgáltatás eszméjéből” indul ki, nem felelhet meg az ő ideáljának, hiszen a valóságot az elképzelt, alternatív jövővel összekötő jogi hid valóságba nyúló vége legalább olyan fontos, mint az elképzelt, megváltó ideál.

Könnyű lenne ugyanis a híd egyik végére, azaz az alternatív jövőképre vagy más-képpen, a közösségi ideálra fókuszálni. Legalább ilyen fontos azonban a kiindulópont, azaz a realitás, a dolgok tényleges állapota s a jog ezzel való összekötöttsége. Hiszen szerinte „a jog egyik szokásos funkciója, hogy feltartóztassa a messiást.”⁶⁵ Cover megjegyzi, hogy a jog megköveteli a híd építőelemeiként szolgálható elköteleződések közötti megkülönböztetést, s azok kiválasztását, amelyeknek a vállalása lehetséges az adott pillanatban. Számára a messianizmus veszélye, hogy az nemcsak hogy elégedetlenséget fejez ki a dolgok állásával szemben, hanem megvalósíthatatlanul drasztikus változást követel meg. Ez azonban, ha nem jöhet létre, az egyéni észlelés megváltoztatásában kompenzálódik. Ekkor „a megváltott s megváltatlan világ közti szakadék áthidalása nem az *elkötelezett gyakorlati magatartásunkkal*, hanem a »belső életünkben« – spirituális s lélektani valóságainkban történik” majd.⁶⁶ Cover számára, aki maga is aktivistaként állt ki számtalan ügy mellett, a megváltó potenciál megszűnik, ha az idea olyannyira elszakad a valóságtól, hogy nem kapcsolódhat hozzá társadalmi cselekvés. Szerinte, ha az ilyesfajta értékkövetésekből fakadó mozgalmak rendelkezhetnek is forradalmi potenciállal, céljaik megvalósítása többé már nem a jogon keresztül történik.⁶⁷

Másrészről, a jog elválaszthatatlansága erőszaktól s hatalomtól a coveri rendszerben szintén elhatárolja a bíró prófétai legitímációjának gondolatát a pusztá utópiától. Bármilyen fiktív, eszmei igazságot szolgáltató fórum⁶⁸ számára nem volna

⁶⁴ COVER (17. lj.) 187.

⁶⁵ COVER (17. lj.) 194.

⁶⁶ COVER (17. lj.) 194. (kiemelés tőlem).

⁶⁷ COVER (17. lj.) 195.

⁶⁸ Cover példája a vietnami háborúban kifejtett amerikai tevékenység kivizsgálására létrehozott fiktív Russell-bíróság („Nemzetközi Háborús Bűnök Bírósága”). Ezt a szövet Bertrand Russell brit filozófus hozta létre, azzal a céllal, hogy eszmei igazságot szolgáltasson s felhívja a közvélemény figyelmét az Egyesült Államok kegyetlen gyakorlataira a konfliktusban. Fontos, hogy a szervezők (ismert írók, filozófusok, akadémikusok) tisztában voltak azzal, hogy pusztán „bíróságot játszanak”, s nem rendelkeznek tényleges autoritással – Cover számára azonban az eset éppen ezért olyan érdekes, ld. COVER (17. lj.) 200. Bővebben magáról a Russell-bíróságról l. JOHN DUFFETT (szerk.): *Against the Crime of Silence: Proceedings of the International War Crimes Tribunal* (New York: O’Hare Books 1968).

valós, hiszen nem lépi át azt a fizikai fájdalommal, szenvedéssel járó határt, amely a teremtő elköteleződés valóságához, a „véráldozathoz” (*test in blood*) szükséges.

4. COVER PARADOXONJAI: AZ ÉLETMŰ KRITIKÁJA

Az életmű, a coveri gondolatok visszatérő eleme a paradoxon, a látszólagosan kibékíthetetlen, vagy együtt szokatlan elemek egyidejű jelenléte. Mindez jól összefoglalható abban a tézisben, miszerint Cover „egy anarchista volt, aki szerette a jogot”.⁶⁹ Valójában ebben a rövid frázisban jól megragadott a szerző állításainak első látásra ellentmondásos karaktere, amelynek középpontjában a következő viszonyulás áll: habár magát anarchistának vallotta, abban az értelemben, hogy nem hitt az állam szükségyszerű felsőbbrendűségében, s még inkább, az állam szükségességében a joghoz és jogteremtéshez, hangsúlyozza a jog „megváltó” erejét, mint az alternatív (jobb) valóságba vezető „hidat”. Felvethető, hogy habár központi szerepet szán a kisközösségek jogteremtő autonómiájának, a szövetségi jog „megváltó alkotmányosságra” való felhívásával éppen a kisközöségi függetlenséget veszélyezteti.⁷⁰

Ez a fajta kettősség vonatkoztatható Cover jogfogalmára is. Míg egyrésztől számára az állami jogrendszer egy, az organikus jogteremtésből származó értelmezések elpusztítását szolgáló struktúra, addig a jogrend, a jogba foglalt normatív keretrendszer szerinti élet, annak megélése a teljes önmegvalósítás⁷¹ lehetőségét hordozza. Sőt, az általa „megváltó alkotmányosságnak” nevezett felfogás egyenesen a jogon, mint hidon keresztül kívánja elérni a társadalmi változást. A bírókat az „erőszak embereiként” s a „béke embereiként” egyaránt kezeli.⁷² Ez újabb kritika alá vonható aspektusa Cover gondolatainak: a bírónak prófétai, a hatalommal szembeszállo szerepet szánó felfogása úgymond a „bírói aktivizmus” mellett teszi le a voksát, azonban az azzal szembeni tradicionális ellenvetésekre való reakció nélkül. Ez a fajta vissza-visszatérő „természetjogias”⁷³ megközelítés a pozitivistákra való direkt válasz nélkül van jelen munkáiban.

A bíró szerepét érintő konfliktusos nézet mellett Cover gondolatai közül véleményem szerint „anarchizmusa”, azaz erőszak s jog kapcsolatának helyén kezelése a legnehézkesebb. Hiszen ha ünneplendő s természetesebb a kisközösségek, csoportok

⁶⁹ Burt Avi Soifer-t idézi l. Robert A. BURT: Robert Cover's Passion *Yale Journal of Law and Humanities* 2005/17. 3–8. és Tributes (4. lj.) 1708.

⁷⁰ Érdemes ennek illusztrálására pl. összevetni a *Nomos and Narrative* esszé Bob Jones-ügyet elemző részét (amelyben Cover kritikája, hogy hiába az antirasszista ítélet, a bíróság nem vette elég komolyan a jog megváltó szükségét) egy másik, ugyanazon ügyet viszont bírói aktivizmusa miatt bíráló tanulmánnyal; lásd Mayer G. FREED – Daniel D. POLSBY: „Race, Religion, and Public Policy: Bob Jones University V. United States” *Supreme Court Review* 1983/1. 1–31., <https://doi.org/10.1086/scr.1983.3109473>.

⁷¹ Ld. COVER (32. lj.).

⁷² COVER (9. lj.) 155.

⁷³ Paulsen hosszabb tanulmányt épít fel a *Justice* természetjogi vonulatára, s figyelemre méltó kritikát fogalmaz meg Cover megközelítésének határaival kapcsolatban lásd PAULSEN (51. lj.).

jogteremtése és értelmezése, s még inkább, ha nem tartjuk objektíve meghatározhatónak, egyértelműnek a normaszöveget, milyen alapon vetjük el az erkölcsileg bizonyosan helytelen nézeteket (az ezen közösségek által kialakított *nomos*)?⁷⁴ Bármilyen hivatató is a Cover által felvázolt normaegyenlőség, s jól megfogalmazott a bírói jogléssel szembeni kritikája, felvethető a kissé túlzó kérdés, hogy amennyiben a bírói jogértelmezés nem „szent”, akkor mi az. Hogyan volna a gyakorlatban is megvalósítható a coveri gondolatok által inspirált organikus jogi élet?

Ezzel összeköthető az erőszakhoz való viszonyulás problémája is. Habár Cover külön esszét⁷⁵ szentel a bírói jogértelmezés erőszaktól való elválaszthatatlanságának, s ezáltal irodalmi, költői értelmezéstől való radikális különbözőségének vizsgálatára, végső soron implicite elismeri annak elengedhetetlenségét a társadalmi rend fenntartásához. Így kritikusai azt mondhatnák, hogy habár rendkívül újszerűen, de valójában pusztán újrafogalmazza a liberális politikafilozófia alapkérdését, amely a szabadság s rend egymásnak feszülését vizsgálja. Forradalomra buzdítás vagy radikális alternatíva felkínálása híján Sarat szerint pedig Cover nem anarchista valójában, hanem egy „kelletlen liberális”,⁷⁶ aki nehézkesen, de végül elfogadja az erőszakot mint „tragikus szükségszerűséget”.⁷⁷

5. UTÓSZÓ: COVER ÉS A VÍZIÓ „MEGVÁLTÓ EREJE”

Cover valóban nem alkotott gyakorlati útmutatóként forgatható elméletet, konkrét cselekvési tervet, amely egyik pillanatról a másikra átültethető a mindennapokba. Munkáit véleményem szerint úgy érdemes olvasni, mint a megszokottól eltérő, frissítő víziók összességét, amelyek új perspektívák nyitását engedik számunkra, s árnyalják a jogról való gondolkodásunkat. A vízió fogalma sokat jelentett a szerző számára, mindenekelőtt így jelent meg számára a jog, amely a realitásunkból indulva hidat képez az elérhető alternatív valóságba. Ahogyan a jogi normáink, alkotmányos értékeink sem érvényesülnek tökéletes, tiszta formában, úgy talán Cover elmélete sem tud; létezése azonban véleményem szerint önmagában értéket képez – s megközelítései, kérdésfelvetései inspirálhatnak bennünket a jog igazán mély kérdéseiről való gondolkodásunk során.

Minow így foglalja ezt össze: „Cover szerint mind az elvek, mind a pragmatika alapvető toleranciát követel másokkal szemben... nekünk, akik plurális világban élünk, legalább annyi kölcsönös tiszteletet kell tanúsítanunk, hogy tudjunk együtt létezni. (...) A kölcsönös tiszteletre irányuló erőfeszítéseink hidat építenek közöttünk,

⁷⁴ Ryan extrém példájában azt a kérdést veti fel, hogy vajon az amerikai nemzetiszocialista mozgalmat is egyenértékű, normateremtő nomikus közösségnek lehetne-e tekinteni a coveri tételek alapján. L. Michael RYAN: „Meaning and Alternity” in Martha MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 267–276., 269.

⁷⁵ COVER (37. l.).

⁷⁶ Austin SARAT: „Robert Cover on Law and Violence” in MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 255–265., 265.

⁷⁷ SARAT (77. l.). 255.

és aközött is, hogy kik vagyunk és kikké válhatunk.”⁷⁸ Cover tisztában volt azzal, hogy a pluralizmus állapotában milyen nagy súlya van minden döntésnek, minden vitának, s őszintén együtt tudott érezni a vitában vesztes félel. Ezt mutatják meg „paradoxonjai” is: személyében „összekötötte a kommunálist és a liberálist, a vallásosot és a világit, az erkölcsit és a jogit.”⁷⁹

Erős víziója, a jobb világban való rendíthetetlen hite s a jog megváltó erejébe vetett bizalma miatt „Cover nem volt elégedett a világgal”⁸⁰. Az őt meghatározó életrajzi eseményeket, különösen a polgárjogi mozgalomban végzett tevékenységét s az őt érő intellektuális hatásokat ismerve ennek okai beláthatók. Ez az „elégedetlenség” azonban nem szült benne cinizmust, sem agresszív keserűséget. Épp ellenkezően, szenvedélyes odaadást eredményezett mind munkásságában, mind emberi kapcsolataiban. A róla való gondolkodás s az ő példájának követése jogi kultúránk megélésében szerintem megér egy próbát.

⁷⁸ Martha MINOW: „Introduction: Robert Cover and Law, Judging, and Violence” in MINOW–RYAN–SARAT (szerk.): *Narrative, Violence and the Law* (Ann Arbor: Michigan Press 2004) 1–11., 11.

⁷⁹ MINOW (80. l.) 11.

⁸⁰ BURT (70. l.) 1.

PAP MÁRK*

AZ ELLENŐRZÉSI KÖRÖN KÍVÜL ESŐ ELHÁRÍTHATATLAN OK ÉRTELMEZÉSE A VADÁSZHATÓ ÁLLAT ÁLTAL OKOZOTT KÁRÉRT VALÓ FELELŐSSÉG ALÓLI KIMENTÉS KÖRÉBEN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.03>

A Ptk. 6:563. §-a a vadászható állat által okozott kárért való felelősséget a vadászatra jogosultra telepíti, aki a felelősség alól annak bizonyításával mentesülhet, hogy a kárt az ellenőrzési körön kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. A kimentési klauzula értelmezését a jogirodalomban bizonytalanság övezi, ami elsődlegesen arra vezethető vissza, hogy a vadászható állat nem áll a vadászatra jogosult közvetlen uralma alatt, ezért ellentmondásnak tűnik, hogy lenniük kell olyan eseteknek, amikor a vadászható állat kárkövetkezéssel járó tevékenysége nem minősül a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan oknak. Jelen tanulmányban a dogmatikai elemzés módszerével igyekszünk hozzájárulni a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés feltételeinek helyes értelmezéséhez. Ezért a felelősség pozitív feltételeinek bemutatását követően azt elemezzük, hogy az ellenőrzési kör fogalmát a jogalkotó, a bírói gyakorlat és a jogirodalom miként értelmezi azon felelősségi tényállások esetén, amelyek kimentési klauzulájában e fogalom megjelenik, és ennek alapján igyekszünk a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében is alkalmazható tanulságokat leszűrni. Ezt követően rátérünk a jogalkotó által a Vtv. 75/A. § (1) bekezdésében adott autentikus jogértelmezés által felvetett kérdések tárgyalására, majd az elháríthatatlanság fogalmának értelmezéséhez segítségül hívható jogirodalmi álláspontokat és bírói gyakorlatot vesszük szemügyre.

1. BEVEZETÉS

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szerződésen kívül okozott kárért való felelősségre vonatkozó szabályainak megalkotása során a jogalkotó által követett fő célkitűzések egyike a külön törvényekben szabályozott, de a kódexbe illeszthető felelősségi tényállások Ptk.-ba történő integrálá-

* PhD-hallgató, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; bírő, Keszthelyi Járásbíróság, 8360 Keszthely, Georgikon u. 16. E-mail: papm87@gmail.com.

sa volt.¹ Ennek jegyében kerültek a kódexbe a vadászható állat által okozott kárért való felelősség – korábban *a vad védelméről, a vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvényben* (a továbbiakban: Vtv.) szereplő – szabályai is.² A Ptk. azonban egyrészt túlmel e szabályoknak a Vtv.-ből történő pusztá átemelésén, hiszen amíg a Vtv. 2014. március 15-e, azaz a Ptk. hatálybalépése előtt hatályban volt 75. § (3) bekezdése egy utaló szabállyal a Ptk. fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályait rendelte alkalmazni a vadászatra jogosultat a vad által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül másnak okozott kárért terhelő felelősségre, addig a Ptk. 6:563. §-a a vadászható állat által okozott kárért való felelősséget önálló felelősségi alakzatként szabályozta.³ Másrészt a felelősségi szabályoknak a Ptk.-ba való integrálása csorbát szenvedett annyiban, amennyiben a Vtv. 75/A. §-a továbbra is tartalmaz az új felelősségi alakzathoz kapcsolódó értelmező rendelkezéseket.⁴

A Ptk. 6:563. § (1) bekezdése a vadászható állat által okozott kár megtérítésének kötelezettségét telepíti a vadászatra jogosultra, vagyis e felelősségi alakzat arra a kárra alkalmazandó, amely vadászható állat tevékenységével okozati összefü-

¹ CSÖNDES MÓNKA: „A Polgári Törvénykönyv kárfelelősségi rendszerének alakulása a kodifikációs folyamat során” in VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Fejezetek a Polgári Törvénykönyv keletkezéstörténetéből* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2018) 259.; JUHÁSZ ÁGNES: „Az állat által okozott károk és azok megítélése a hatályos magyar polgári jogban” *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXX/2*. 2012. 490.; LÁBADY TAMÁS: „A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban” *Jogtudományi Közöny* 2014/3. 169.; LÁBADY TAMÁS: „A deliktuális felelősség fontosabb változásai” in VÉKÁS LAJOS – VÖRÖS IMRE (szerk.): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz* (Budapest: CompLex 2014) 271.; SZALMA JÓZSEF: „Kodifikáció vagy (és) inkorporáció” *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/5. 26.; VÉKÁS LAJOS: „A Polgári Törvénykönyv első hét éve” *Jogtudományi Közöny* 2021/3. 103.

² A Ptk. Hatodik Könyv LXXIV. Fejezetéhez fűzött indokolás; BARTA JUDIT: „A vadászható állat által okozott kárért való felelősség az új Ptk.-ban” *Gazdaság és Jog* 2014/9. 21.; GYULAFALVI EDITH: „Gépjárműnek vaddal történő ütközése (a bírói gyakorlat tükrében)” *Gazdaság és Jog* 2003/11. 23.; LÁBADY TAMÁS – PARLAGI MÁTYÁS: „A kártérítési felelősség általános szabálya és közös szabályai” in VÉKÁS LAJOS – GÁRDOS PÉTER (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (Budapest: Wolters Kluwer 2020) 2506.

³ BARTA (2. lj.) 21.; HAVASI PÉTER – SALAMONNÉ PILTZ JUDIT: „A felelősség egyes esetei” in WELLMANN GYÖRGY (szerk.): *A Ptk. magyarázata VI/VI. Kötelmi jog, Harmadik, Negyedik, Ötödik és Hatodik Rész* (Budapest: HVG-Orac 2021) 853.; FUGLINSZKY ÁDÁM: *Kártérítési jog* (Budapest: HVG-Orac 2015) 702.; JULESZ MÁTÉ: „Az új Ptk. környezetvédelmi szempontból” *Magyar Jog* 2013/3. 166–167.; HÉRI ANIKÓ: „A hazai állatvédelmi jog az új Polgári Törvénykönyv tükrében” *Jogi Tanulmányok* 2014. 27–28.; LÁBADY TAMÁS: „Felelősség az állatok károkozásáért” in VÉKÁS LAJOS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest: CompLex 2013) 961.; MÁRTON MÁRIA: „Speciális felelősségi alakzatok az új Polgári Törvénykönyvben, különös tekintettel az állatok által okozott károkért való felelősségre” in CSÖNDES MÓNKA – NEMESSÁNYI ZOLTÁN (szerk.): *Merre tart a magyar civilisztikai jogalkotás a XXI. század elején?* (Pécs: PTE ÁJK 2010) 147–148.; SZABÓ KÁLMÁN: „Vadászható állat által okozott károkért való felelősség” *Ügyvédek Lapja* 2014/3. 24.

⁴ A Vtv. módosításáról szóló 2015. évi L. törvény 3. §-ához fűzött indokolás; BARTA (2. lj.) 21.; DÖME ATTILA: „A vad-gépjármű ütközéséből eredő kártérítési ügyek megítélése a bírói gyakorlatban az új Ptk. tükrében” *Polgári Jog* 2016/12. [5]; OROSZ ÁRPÁD: „Felelősség az állatok károkozásáért” in OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja* (Budapest: Opten 2014) 321.

gésben következett be.⁵ Lényeges azonban – amint arra Törő rámutatott –, hogy bár külső megjelenési formájukban az állatokat az ember tudatos magatartásához hasonló tevékenységek jellemzik, azok jogi szempontból abban az esetben is csak természeti jelenségnek és nem a kártérítési felelősség egyik alapvető feltételét képező károkozó magatartásnak minősülnek, ha kárkövetkezésménnyel járnak.⁶ Ahogy azt Marton hangsúlyozta, a jogi tények közül kizárólag az emberi magatartáshoz fűződhet kártérítési szankció, ezért az állatok károkozásáért való felelősségnek is szükségképpen feltétele olyan emberi magatartás léte, amely kapcsolatot teremt az adott magatartást tanúsító személy és a bekövetezett kár között, ily módon lehetővé téve e személlyel szemben a kártérítési szankció alkalmazását.⁷ Az állat által okozott kárért való felelősség esetén a kárért felelős személy magatartása és a kár közötti kauzális kapcsolat minden esetben közvetett, ami miatt az e körbe tartozó kötelemlétező tényeket a jogirodalomban többen a kvázideliktumok kategóriájába sorolják,⁸ ezek megkülönböztető jegye ugyanis az egyéb kötelemlétező tényekhez képest a károkozó magatartás közvetett jellegében rejlik.⁹ Mindazonáltal Szalma helytálló megállapítása szerint a kvázideliktumok és – a közvetlenül emberi magatartásban megnyilvánuló károkozásokat felölelő – deliktumok közötti megkülönböztetés pusztán elméleti jelentőségű.¹⁰

A vadászható állat által okozott kárért való felelősséget megalapozó emberi magatartás mibenléte a felelősség alóli kimentésről rendelkező Ptk. 6:563. § (2) bekezdéséből vezethető le, amelynek értelmében a vadászatra jogosult annak bizonyításával mentesül a felelősség alól, hogy a kárt ellenőrzési körön kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. Eszerint a vadászatra jogosultnak a vadászható állat által okozott kárért való felelősségét az a mulasztása alapozza meg, hogy a kárt nem háritotta el, noha annak oka az ellenőrzési körébe tartozott és/vagy elhárítható volt. A kimentési klauzula központi fogalmai tehát az ellenőrzési kör és az elháríthatatlanság,¹¹ amelyek értelmezése szempontjából alapvető jelentőségű a vadászható állatok ama tulajdonsága, hogy nem az ember közvetlen uralma alatt, hanem természetes élőhelyükön szabadon, ösztönös és tanult viselkedésformáik által meghatározottan

⁵ JUHÁSZ (1. lj.) 482.; JULESZ Máté: „Az állatok által okozott kár megtérítésének néhány szempontja” *Magyar Jog* 2003/11. 662.; TÖRŐ Károly: „Vadkártérítés és vadkártalanítás” *Magyar Jog* 1970/10. 600.

⁶ TÖRŐ (5. lj.) 600.

⁷ MARTON Géza: „Kártérítés. Kártérítési kötelemlétező magatartásból” in SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog 4. kötet. Kötelmi jog, különös rész* (Budapest: Grill 1942) 855.

⁸ HELMUT COING: *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres gemeines Recht* (München: C. H. Beck 1985) 517.; THOMAS MACKENZIE: *Studies in Roman Law* (Edinburgh – London: William Blackwood and Sons 1867) 232.; SZALMA József: *Szerződésen kívüli (deliktális) felelősség az európai és a magyar magánjogban – különös tekintettel a magyar Ptk. újrakodifikálására* (Budapest – Miskolc: ELTE ÁJK – Bibo Kiadó 2008) 125.

⁹ FÖLDI András: „A kvázideliktális felelősség a római jogtól napjainkig” *Acta Facultatis Politico-juridicae Facultatis Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 40. tom. 2003. 345.

¹⁰ SZALMA (8. lj.) 125.

¹¹ BÁRDOS Péter: „Megjegyzések az új Ptk. kárfelelősségi szabályaihoz” *Jogtudományi Közöny* 2014/4. 200.

élnék.¹² Ennek fényében felvethető, hogy a vadászható állat által okozott kár fogalmilag a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan okból következett be. Ezt az értelmezést azonban mint a jogalkotói szándékkal ellentéteset el kell vetnünk, mivel arra az eredményre vezetne, hogy a vadászatra jogosult a felelősség alól kivétel nélkül mentesülne, és a kárt a *casus nocet domino* kártelepítési szabálya¹³ alapján minden esetben a károsult viselné, ami miatt az új felelősségi alakzatnak nem lenne létjogosultsága.

Adódik tehát a kérdés, hogy a vadászható állat feletti közvetlen emberi uralom hiánya miként egyeztethető össze azzal, miszerint a Ptk. 6:563. § (2) bekezdéséből következően léteznie kell olyan életbeli jelenségeknek, amelyek esetében a vadászható állat által okozott kárt a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. A vadászható állat által okozott kárért való felelősség új felelősségi alakzat mivoltával függ össze, hogy e kérdés megválaszolása, illetve a kimentési klauzulában szereplő ellenőrzési kör és elháríthatatlanság fogalmi tisztázása a bírói gyakorlatban egyelőre várat magára. Ezért az alábbiakban a jogdogmatikai elemzés klasszikus módszerét alkalmazva teszünk kísérletet arra, hogy feltárjuk az ellenőrzési kör és az elháríthatatlanság értelmezési tartományát a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés körében. Ezt megelőzően azonban röviden kitérünk a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alanyának és tárgyának vizsgálatára, mivel ily módon határozhatók meg a felelősség pozitív feltételei, amelyeknek a károsult általi bizonyítása esetén a vadászatra jogosult felelősség alóli kimentése egyáltalán felmerülhet.

2. A VADÁSZHATÓ ÁLLAT ÁLTAL OKOZOTT KÁRÉRT VALÓ FELELŐSSÉG ALANYA ÉS TÁRGYA

2. 1. A VADÁSZATRA JOGOSULT

A vadászható állat által okozott kárért való felelősség alanya a Ptk. 6:563. § (1) bekezdése alapján a vadászatra jogosult, azaz a vadászati jog jogosultja.¹⁴ A vadászati jog a föld tulajdonjogához kapcsolódó haszonvétele,¹⁵ amely a földön fennálló tulajdonjog elválaszthatatlan részeként a vadászterületnek nyilvánított földterület

¹² CSÁNYI Sándor: *Vadbiológia* (Budapest: Mezőgazda 2007) 54., 86.; HEGYES Péter: „A vadászati jog jogosultjának felelőssége a vadon élő állatok által okozott károkért” *Miskolci Jogi Szemle* 2011/2. 55.; JUHÁSZ (1. lj.) 488–489.; MÁNDY Endre: „A vadászati jogról” *Magyar Jog* 1990/2. 160.; TÖRÖ (5. lj.) 607.; ZOLTÁN Ödön: *Felelősség a vadkárokért és a vadászattal kapcsolatos egyéb károkért* (Budapest: KJK 1973) 69.; ZOLTÁN Ödön: „Vad és gépjármű »összeütközése« (Készül az új vadászati törvény)” *Magyar Jog* 1992/11. 645.

¹³ Ptk. 5:22. §-a.

¹⁴ Vtv. 7. §-a.

¹⁵ MIKÓ Zoltán: „A föld tulajdonjogához kötött haszonvételek – a vadászati jog” *Gazdaság és Jog* 1996/10. 23.; SÜVEGES Márta: „Termelőszövetkezeti földtulajdon, vadászati jog, vadkárokért való felelősség” *Állam és Igazgatás* 1970/6. 538.; VASS János: „A vadgazdálkodás és a vadászati jog” in VASS János (szerk.): *Agrárjog* (Budapest: ELTE ÁJK 1999) 94.

tulajdonosát illeti meg.¹⁶ Ha a vadászterület egy személy tulajdonában áll, ő a vadászati jogot önállóan gyakorolja, míg ha a vadászterületnek több tulajdonosa van, őket társult vadászati jog illeti meg.¹⁷ A vadászati jogot közvetlenül csak az önálló vadászati jog jogosultja gyakorolhatja, míg a társult vadászati jog kizárólag haszonbérlet útján gyakorolható,¹⁸ és az utóbbi esetben vadászatra jogosultnak is a haszonbérletet kell tekinteni.¹⁹ A vadászható állat által okozott kár telepítése szempontjából a vadászati jog legfontosabb jellemzője, hogy vagyoni értékű jog, amelynek gyakorlása a vadászatra jogosult számára hasznot hajt.²⁰ Ez képezi ugyanis az alapját annak, hogy a jogalkotó – a Ptk. 5:53. § (1) bekezdése és a Vtv. 9. § (1) bekezdése értelmében az állam tulajdonában lévő – vadászható állat által okozott kárért való felelősséget a vadászatra jogosultra telepítette.²¹

Azt, hogy a vadászható állat által okozott kárért melyik vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, alapvetően a kár bekövetkezésének helye dönti el. A Ptk. 6:563. § (1) bekezdése szerint ugyanis ha a kár vadászterületen következett be, azért az a vadászatra jogosult felelős, akinek vadászterületén a károkozás történt, míg a vadászterületen kívüli károkozás esetén a kárért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek vadászterületéről a vad kiváltott. Ennek magyarázata az, hogy a vadászatra jogosult vadászati joga egy adott időpontban a vadászterületén tartózkodó valamennyi olyan vadra kiterjed, amelynek vadászatára jogosult.²² Következésképpen csak akkor állapítható meg annak a vadászatra jogosultnak a felelőssége, akinek vadászterületéről a vad kiváltott, ha a károkozás nem másik vadászterületen következett be, a vadászterületen bekövetkezett kár esetén pedig az adott területen vadászatra jogosult akkor is felelősséggel tartozik, ha a kárt egy másik vadászterületről kiváltott vad okozta.²³ A jogirodalom ehhez hozzáteszi, hogy

¹⁶ Vtv. 3. § (1) bekezdése; BEZDÁN Anikó: „A vadászterület kialakításának és a vadászati jog gyakorlásának egyes kérdései” in CSÁK Csilla (szerk.): *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai* (Miskolc: Novotni 2010) 22–23.; FÜRST László: *A magánjog szerkezete* (Budapest: Grill 1934) 75–76.; HEGYES Péter: „A vadgazdálkodás jogi szabályozása” in BOBVOVS Pál – HEGYES Péter (szerk.): *A mező- és erdőgazdasági földek agrárjogi vonatkozásai* (Szeged: Iurisperitus 2019) 168.; LESZKOVEN László: „A vadászati jog, mint vagyoni értékű jog – polgári jogi megközelítésben” in PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *A vadászat aktuális jogkérdései* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2012) 64–65.; MIKÓ Zoltán: „Néhány gondolat a készülő új vadászati törvényről” *Gazdaság és Jog* 1994/2. 21.; ZOLTÁN Ödön: „A vadászat jogi szabályozásáról” *Jogtudományi Közöny* 1977/8. 459.

¹⁷ Vtv. 4. § (1) bekezdése.

¹⁸ Vtv. 10. § (2) és (3) bekezdése.

¹⁹ Vtv. 6. § (3) bekezdése.

²⁰ Vtv. 3. § (1) bekezdése; CZANK Lajos: „A vadászati jog hasznosítása és a térítésmentes vadászat” *Magyar Jog* 1985/2. 140–141.; MÁNDY (12. lj.) 157.; MIKÓ (15. lj.) 23.; MIKÓ Zoltán: „A tulajdonhoz kapcsolódó egyes haszonvételekről” *Gazdaság és Jog* 1999/1. 20.; ZOLTÁN Ödön: „A vadászat és vadgazdálkodás tervezett szabályozásáról” *Magyar Jog* 1989/11. 981.

²¹ DÖME (4. lj.) [3]; GYULAFALVI Edith: „Gépjárműnek vaddal történő összeütközése (a bírói gyakorlat tükrében)” in NOCHTA Tibor – BÖLCSKEI János (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás születésnapjára tanítványaitól* (Budapest: Szent István Társulat 2004) 93.; HEGYES (12. lj.) 57.; MIKÓ Zoltán – VAJAI László – CS. NAGY Anikó: *A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló törvény. Útmutató és kommentár a vadászati jog gyakorlásához, hasznosításához* (Budapest: Agrocent 1996) 37.

²² 2/2005. BJE határozat.

²³ BDT2003. 821.

a vadászatra jogosult felelősségének feltétele, hogy az adott vadfaj vadászatára jogosult legyen.²⁴

A vadászterületen kívül bekövetkezett kár esetén bizonyítási nehézséggel járhat annak a vadászatra jogosultnak az azonosítása, amelynek vadászterületéről a vad kiváltott. A bírói gyakorlat egységes abban, miszerint nem vonja maga után a kereset elutasítását, ha a lefolytatott bizonyítás eredményeként nem állapítható meg, hogy a vad melyik vadászterületről váltott ki, abban a kérdésben azonban már eltérő a gyakorlat, hogy ilyen esetben a kárért melyik vadászatra jogosult felelős.²⁵ Az egyik álláspont szerint a Vtv. 9. § (3) bekezdés második mondata alapján úgy kell tekinteni, hogy a vad a károkozás szerinti legközelebbi vadászterületről váltott ki.²⁶ E gyakorlat helyessége azonban megkérdőjelezhető azon az alapon, hogy a Vtv. e rendelkezése nem a vad által okozott kárért felelős személy meghatározására, hanem a vad tulajdonjogának megszerzésére vonatkozik, és azt mondja ki, hogy a nem vadászterületen elejtett, befogott vagy elhullott vad és a hullatott agancs tulajdonosának kétség esetén a fellelés helye szerinti legközelebbi vadászterület vadászatára jogosultját kell tekinteni. A másik álláspont szerint a tárgyalta esetben a többek közös károkozására vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, amelyek alapján a károkozás helyének közelében fekvő vadászterületek vadászatára jogosultjait egyetemleges felelősség terheli.²⁷ Barta helytállóan hívta fel a figyelmet arra, hogy ebben az esetben az egyetemleges felelősség alapja az alternatív okozatosság Ptk. 6:524. § (4) bekezdésében szereplő szabálya, amely szerint a többek közös károkozásának szabályait kell alkalmazni akkor is, ha a több, egyidejűleg kifejtett magatartás közül nem állapítható meg, hogy a kárt melyik okozta,²⁸ a tárgyalta esetben ugyanis nem azonosítható, hogy a szóba jöhető vadászatára jogosultak közül melyiket terhelte a kár elhárításának kötelezettsége.

2. 2. A VADÁSZHATÓ ÁLLAT

A Ptk. 6:563. § (1) bekezdése a vadászható állat által okozott kárt vonja szabályozási tárgykörébe. A vadászható állat fogalmát a Ptk. nem határozza meg, az azonban megfeleltethető a „vad” Vtv.-ben alkalmazott fogalmának,²⁹ amely a Vtv. 1. § (2)

²⁴ JULESZ (3. lj.) 166.

²⁵ BH1978. 74.; BH1978. 336.; Legfelsőbb Bíróság (a továbbiakban: LB) Pfv.V.21.792/2003/5.; LB Pfv.VI.21.051/2006/5.; LB Pfv.VI.22.007/2009/8.; LB Pfv.VI.22.166/2009/4.

²⁶ LB Pfv.V.21.792/2003/5.; LB Pfv.VI.21.051/2006/5.

²⁷ BH1978. 74.; BH1978. 336.; LB Pfv.VI.22.007/2009/8.; LB Pfv.VI.22.166/2009/4.; Kúria Pfv.V.20.175/2022/6.

²⁸ BARTA (2. lj.) 25.

²⁹ BARTA (2. lj.) 23.; BARTA Judit: „A vadászható állat által okozott kárral és a vadkárral kapcsolatos néhány aktuális jogkérdés” *Polgári Jog* 2020/9–10. 2., 4.; BARTA Judit: „A vadkár, valamint a vadászható állat által okozott ár szabályozása és vadgazdálkodási összefüggései Magyarországon” in BARTA Judit (szerk.): *A vadkár, a vadászható állat által okozott kár és a vadgazdálkodás összefüggései nemzetközi kitekintéssel* (Budapest: Patrocinium 2022) 34.; LÁBADY (3. lj.) 961.; MENYHÁRD Attila: „A felelősség egyes esetei” in BODZÁSI Balázs – TÓKEY Balázs (szerk.): *2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2021) 2278.; OROSZ (4. lj.) 321.

bekezdése értelmében a Magyarországon honos, előforduló, engedéllyel telepített, vagy átvonuló, természetvédelmi oltalom alatt nem álló nagyvadnak, illetve apróvadnak minősülő vadászható állatfajokat takarja, amelyeket a vadgazdálkodásért felelős miniszter a természetvédelemért felelős miniszterrel egyetértésben kiadott rendeletben – a *Vtv. végrehajtásának szabályairól szóló 79/2004. (V. 4.) FVM rendeletben* (a továbbiakban: Vtv. vhr.) – állapított meg.³⁰ Abban az esetben, ha a kárt vadon élő állat, de nem a Vtv. vhr.-ben meghatározott vadászható állat okozta, úgy azért a vadászatra jogosult a Ptk. 6:563. §-a alapján nem tartozik felelősséggel. E szabályozás kézenfekvő magyarázata az, hogy a vadon élő állatok közül csak a vadászható állat által okozott kárnak a vadászatra jogosultra való telepítése indokolható, mivel ez utóbbiak vadászatából származik gazdasági haszna.

A tárgyalt felelősségi alakzat alkalmazásának szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy a kárt okozó állat vadászható állatnak minősüljön. Emellett a Ptk. 6:563. § (1) bekezdéséből levezethetően arra is szükség van, hogy a vadászható állat a kárt vadászterületen okozza vagy ha a kár vadászterületen kívül következett be, úgy a kárt okozó vad vadászterületről váltson ki. Emiatt nem áll fenn a vadászatra jogosult kártérítési felelőssége a település közigazgatási belterületén megtelepedett, illetve ott született (azaz urbanizálódott) vad által vadászterületen kívül okozott kárért.³¹ Ebben az esetben ugyanis – miután a települések közigazgatási belterülete nem képezi a vadászterület részét,³² – a vad nem vadászterületről váltott ki, így nincs olyan vadászatra jogosult, akivel szemben a károsultnak a Ptk. 6:563. § (1) bekezdése alapján kártérítési igény érvényesítésére keresetjoga volna.³³ A kifejtettekből ugyanakkor az is következik, hogy a vadászterületen bekövetkezett károkozás esetén irreleváns, hogy azt esetleg olyan vadászható állat okozta, amely a belterületen megtelepedett életmódot folytat, és csak alkalmilag tartózkodik a vadászterületen.

2. 3. A MEZŐ- ÉS ERDŐGAZDÁLKODÁSON KÍVÜL OKOZOTT KÁR

Amint arra Lábady rámutatott, a vadászható állatok kártételei két kártípusban nyilvánulnak meg, egyrészt a mező- és erdőgazdálkodásban, másrészt az azon kívül okozott károkokban.³⁴ A Ptk. 6:563. §-a a vadászható állat által okozott károkokon belül semmilyen korlátozást nem tartalmaz, amiből az következne, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség szabályai attól függetlenül alkalmazandók, hogy a kár a mező- és erdőgazdálkodásban vagy azon kívül következett be. A Vtv. 75/A. § (1) bekezdése azonban egyértelművé teszi, hogy a vadászatra joga-

³⁰ A Vtv. vhr. 1. § (1) bekezdés a) pontja a nagyvadfajokat, b) pontja az apróvadfajokat sorolja fel.

³¹ BARTA 2020 (29. lj.) 6.; BARTA 2022 (29. lj.) 40–41.; HELTAI Miklós – ANTAL Csanád: „A belterületi vadkárok megítélésének jogi és biológiai ellentmondásai” *Jogtudományi Közlöny* 2016/1. 49.; MAKAI Krisztián: „Belterületi vadak a »célkeresztben« – a vadászható állat által okozott kárért való felelősség legújabb bírói gyakorlata” *Polgári Jog* 2022/1–2. 29.; SZABÓ (3. lj.) 28.

³² Vtv. 8. § (2) bekezdés a) pontja.

³³ BH2022. 44.

³⁴ LÁBADY (3. lj.) 961.

sult a vadászható állat által okozott kárért való felelősség Ptk.-ban foglalt szabályai alapján a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kárt köteles megtéríteni, azaz a vadászható állat által okozott kár Ptk. 6:563. §-a szerinti fogalma a vadászható állat által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kárt takarja.³⁵ Ezzel szemben a mező- és erdőgazdálkodásban okozott kárért a vadászatra jogosult a Vtv. vadkárakra vonatkozó szabályai szerint köteles helytállni.³⁶

A vadászható állat által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kár legitímikusabb és az ítélkezési gyakorlatban leggyakrabban megjelenő példája a közúton közlekedő gépjármű vaddal való összeütközése.³⁷ Mindazonáltal az utóbbi esetkör szűkebb témánk, a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés szempontjából csak akkor releváns, ha az ütközés következtében – nem fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató – harmadik személy (is) kárt szenved. Ekkor ugyanis a vadászatra jogosult és a gépjármű üzemeltetője mint károkozók, valamint a károsult közötti külső jogviszonyban a többek közös károkozására vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, feltéve, hogy a károkozó magatartások között szerves oksági kapcsolat áll fenn, és a károkozók károsulttal szembeni kártérítési felelőssége a rájuk vonatkozó felelősségi alakzat alapján külön-külön fennáll.³⁸ Ez a külső jogviszonyban alkalmazandó felelősségi alakzat pedig a vadászatra jogosult esetében a Ptk. 6:563. §-a. Ezzel szemben a vadászatra jogosult és a gépjármű üzemeltetőjének egymás közötti, azaz belső jogviszonyában a veszélyes üzemek találkozásának Ptk. 6:539. §-ában foglalt szabályai irányadók, amelyek alkalmazását a vadászható állat által okozott kárért való felelősség és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség találkozása esetén a Vtv. 75/A. § (2) bekezdése írja elő.³⁹

³⁵ Az egyes törvényeknek az új Polgári Törvénykönyv hatálybalépésével összefüggő módosításáról szóló 2013. évi CCLII. törvény 49. §-ához fűzött indokolás; BARTA (2. lj.) 22.; DÖME (4. lj.) [7]; HAVASI–SALAMONNÉ PILTZ (3. lj.) 852–853.; LÁBADY (3. lj.) 961.; LÉNÁRDNÉ MALETICS Borbála – NOCHTA Tibor: „Az állatok magánjogi státuszhelyzetéről” *Magyar Jog* 2022/5. 315.; MÁRTON (3. lj.) 148.; OROSZ (4. lj.) 321.

³⁶ Vtv. 75. § (2) bekezdése; BARTA Judit: „Vadászatra jogosult felelőssége a vad által erdő- és mezőgazdálkodáson kívül okozott károkért, különös tekintettel az ún. vadütközéses esetekre” in PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *A vadászat aktuális jogkérdései* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2012) 40.; BARTA 2020 (29. lj.) 8.; HAVASI–SALAMONNÉ PILTZ (3. lj.) 852–853.; HEGYES Péter: „Hungarian Rules of the Liability for Game Damage” in Badó Attila – Detlev W. BELLING (szerk.): *Rechtsentwicklungen aus europäischer Perspektive im 21. Jahrhundert* (Potsdam: Universitätsverlag Potsdam 2014) 199–200.; JUHÁSZ (1. lj.) 489.; LÁBADY (3. lj.) 961.; LÁBADY–PARLAGI (2. lj.) 2553–2554.; MÁRTON (3. lj.) 148.; OROSZ (4. lj.) 321.; PRIBULA László: „Felelősség a vadkárokért – kártérítés vagy kártalanítás?” *Jogtudományi Közlöny* 2013/11. 567.; TÓKEY Balázs: *Szerződésen kívüli kötelmek. A károkozás és az egyéb kötelelemkeletkeztető tények* (Budapest: HVG-Orac 2020) 152.; VARGA Nelli: „Az állatok károkozásáért való felelősség” in FÉZER Tamás (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata* (Budapest: CompLex 2010) 192.

³⁷ BARTA (36. lj.) 42.; DÖME (4. lj.) [15]; FEKETE Péter Pál: „Ki viszi a puskát? – avagy a vadkárok megítélésének egyes kérdései az új Ptk. tükrében” *Economica* 2015/3. 90.; HEGYES (12. lj.) 64.; GYULAFALVI (21. lj.) 94.; LÁBADY (3. lj.) 961.; LÁBADY–PARLAGI (2. lj.) 2554.; MÁRTON (3. lj.) 148.; OROSZ (4. lj.) 322.

³⁸ SOLT Kornél: „A közös károkozók osztott marasztalása” *Jogtudományi Közlöny* 1967/6. 374.

³⁹ A Ptk. hatálybalépésétől, azaz 2014. március 15. napjától a Vtv. 75/A. § (2) bekezdésének 2015. május 5-i hatálybalépéséig nem volt olyan előírás, amely a vadászható állat által okozott kárért való

Ugyanígy a veszélyes üzemek találkozásának szabályai szerint kell megítélni azt az esetet is, amikor a vadászható állat vadászat közben a vadászatot folytató személynek okoz kárt, mivel a vadászat a bírói gyakorlat és a jogirodalom szerint is fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül.⁴⁰ Ugyanakkor nem jelenti a veszélyes üzemek találkozását, hanem kizárólag a Ptk. 6:563. §-a szerint ítélandó meg – a való élethől vett és a híradásokban is megjelent példákat említve –, amikor a vad megrongál egy parkoló gépkocsit, feltúr egy sportpályát, betöri egy bolt kirakatát, vagy feldúlja egy családi ház nappaliját, de idetartozik az az eset is, amikor a vad rátámad egy túrázóra, és neki kárt okoz.⁴¹

3. AZ ELLENŐRZÉSI KÖR

3. 1. AZ ELLENŐRZÉSI KÖR ÉRTELMEZÉSE A MUNKÁLTATÓ KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉGE KÖRÉBEN

Az ellenőrzési kör a kártérítési felelősség alóli kimentés szempontjából releváns fogalomként a magyar jogban először a *közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény* 167. § (2) bekezdés a) pontjában a munkáltató államigazgatási szervnek a kormánytisztviselővel szembeni kártérítési felelőssége alóli kimentés feltételei között jelent meg,⁴² majd azt a *Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény* (a továbbiakban: Mt.) és a közszolgálati jogviszonyokat szabályozó törvények is átvették a munkáltató kártérítési felelősség alóli mentesülésére vonatkozó szabályaik részeként.⁴³ Az Mt. 166. § (2) bekezdés a) pontja – és ezzel tartalmilag egyezően a közszolgálati jogviszonyokat szabályozó törvények kimentési klauzúljája is – úgy rendelkezik, hogy a munkáltató a munkavállalónak a munkaviszonyával összefüggésben okozott kárért való felelősség alól akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a kárt az ellenőrzési körön kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel nem kellett számolnia, és nem volt elvárható, hogy a károkozó körülmény bekövetkezését elkerülje vagy a kárt elhárítsa.

felelősség és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség találkozása esetére a veszélyes üzemek találkozásának szabályait rendelte volna alkalmazni, ezért az ebben az időszakban bekövetkezett vadütközéses eseteket a Ptk. 6:563. §-a alapján kellett megítélni. Ld. 20/2017. (VII. 18.) AB határozat; 29/2021. (XI. 10.) AB határozat.

⁴⁰ Debreceni Ítéltábla Pf.II.20.453/2011/4.; Debreceni Ítéltábla Pf.II.20.654/2013/5.; Eörsi Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve* (Budapest: KJK 1966) 275.; FUGLINSZKY (3. lj.) 357.

⁴¹ Ha ezen esetekben személyiségi jogsértés is bekövetkezik, a sérelemdíj iránti igényre a Ptk. 6:563. §-a a Ptk. 2:52. §-a folytán alkalmazandó.

⁴² SzABÓ (3. lj.) 25.

⁴³ *A rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény* 241. § (2) bekezdése; *a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény* 165. § (2) bekezdés a) pontja; *a különleges jogállású szervekről és az általuk foglalkoztatottak jogállásáról szóló 2019. évi CVII. törvény* 87. § (2) bekezdés a) pontja; *a Nemzeti Adó- és Vámhivatal személyi állományának jogállásáról szóló 2020. évi CXXX. törvény* 207. § (2) bekezdés a) pontja.

Az Mt. az ellenőrzési kör fogalmát nem határozta meg,⁴⁴ ugyanakkor a törvény indokolása kitért arra, hogy „ellenőrzési körbe tartoznak mindazok a körülmények (eszközök, energia, munkavállalók), amelyeknek működésére a munkáltatónak tevékenysége során befolyása van.”⁴⁵ A korábbi szabályozás kimentési klauzulájában szereplő működési kör fogalmának az ellenőrzési kör fogalmával való felváltását az indokolta, hogy a jogalkotó a munkáltató kártérítési felelőssége terjedelmének szűkítésére törekedett, mivel a bírói gyakorlat a működési kör fogalmát rendkívül tágan értelmezte,⁴⁶ és ezáltal „olyan tényállásokban is megállapította a munkáltató kártérítési kötelezettségét, amelyekben a kár bekövetkezésére a munkáltatónak nem lehetett még közvetett befolyása sem és ezzel a munkáltatói tevékenység jellegétől függetlenül [...] lényegében általánossá tette a polgári jog veszélyes üzemi felelőségét a munkáltatói kárfelelőség körében.”⁴⁷

A felelőség alóli kimentés koncepcionális változására figyelemmel 1/2018. (VI. 25.) KMK véleményében a Kúria is hangsúlyozta, hogy az ellenőrzési kör nem azonos a működési körrel, ugyanakkor elismerte, hogy a két fogalom között lehetnek átfedések.⁴⁸ Megállapította, hogy a munkáltató ellenőrzési körén kívül esik mindaz a körülmény, amelyre nincs semmilyen ráhatása, befolyásolási lehetősége.⁴⁹ Kifejtette, hogy „(a) munkáltató ellenőrzési körébe tartozik a feladatainak ellátása, az ezzel összefüggő személyi magatartás, a munka megszervezése; a termeléshez (munkavégzéshez) szükséges anyag, felszerelés, berendezés, energia tulajdonsága, állapota, mozgatása, működése, általában a termelés kockázata. Általában a munkáltató ellenőrzési körébe tartozik a telephelyen (székhelyen, stb.) kívül végzett munka kijelölt, körülhatárolt helyszíne, ideértve annak adottságait; a munkavégzés tárgyául szolgáló dolog, növény, állat, talaj, valamint a munkáltató által üzemben tartott, vagy ténylegesen használt járművel, annak a munkáltató által megbízott vezetője magatartásával, mulasztásával összefüggő körülmény.”⁵⁰ A Kúria kitért arra is, hogy

⁴⁴ Kúria Mfv.X.10.311/2019/6.

⁴⁵ Az Mt. 166-167. §-ához fűzött indokolás.

⁴⁶ AJTAY-HORVÁTH Viola: „A munkajogi kárfelelőség egyes kérdései az új Polgári Törvénykönyv tükrében” *Jogi Tanulmányok* 2014. 432.; KUN Attila: „A munkáltató kártérítési felelőssége” in Kiss György (szerk.): *Munkajog* (Budapest: Dialóg-Campus 2020) 312.; KENDERES György: „Gondolatok és felvetések az új Munka Törvénykönyve általános rendelkezéseihez és felelőségi szabályaihoz” *Gazdaság és Jog* 2013/9. 18.; LÖRINCZ György: „A munkáltató kártérítési felelőssége” in KARDKOVÁCS Kolos (szerk.): *Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata* (Budapest: HVG-Orac 2012) 264.; PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: „A szerződésességéből eredő kártérítési felelőség jogalapját meghatározó és mértékét befolyásoló tényezők” in SZIKORA Veronika – TÖRÖK Éva (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére. II. kötet* (Debrecen: Debreceni Egyetem ÁJK 2017) 184.; SÍPKA Péter: „Az új Munka Törvénykönyve felelőségi rendszere, figyelemmel az új Polgári Törvénykönyvről” *Magyar Jog* 2013/12. 736.; SÍPKA Péter: „Az előreláthatóság problematikája a Munka Törvénykönyvéhez fűződő jogalkotói szándék és a bírói gyakorlat összefüggésében” *Magyar Jog* 2017/7–8. 405.; SZTOJKO Dániel: „A munkáltató kártérítési felelősége – Példák a Kúria ítéleteiből az ellenőrzési kör témájában” *Advocat* 2018/3–4. 68., 74.

⁴⁷ Az Mt. 166-167. §-ához fűzött indokolás.

⁴⁸ 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény indokolásának II. 1. 2. pontja.

⁴⁹ 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény II. 1. pontja.

⁵⁰ 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény II. 2. pontja.

az utóbbi esetkörön kívül a közlekedéssel összefüggő körülmények általában nem tartoznak a munkáltató ellenőrzési körébe, mivel a közúti közlekedés résztvevőinek magatartását a munkáltató nem befolyásolhatja. Így pl. a munkavállaló a munkáltatóval szemben nem érvényesíthet kártérítési igényt, ha munkáját jellemzően a telephelyen kívül végzi, és ennek során a gyalogátkelőhelyen elütik.⁵¹

A kifejtettekkel összhangban a bírói gyakorlat is abból indult ki, hogy az ellenőrzési kör a működési körrel nem azonosítható fogalom,⁵² amely „arra a körre szorítja a munkáltató kártérítési felelősségét, amelyben lehetősége, egyben kötelezettsége is a kár megelőzése érdekében szükséges intézkedések megtétele. Az ellenőrzési körön minden olyan objektív tényt és körülményt érteni kell, amelynek alakítására bármilyen lehetősége volt a munkáltatónak.”⁵³ A bíróságok ennek megfelelően a munkáltató ellenőrzési körébe tartozónak minősítették például a munkamódszer megválasztását, az ahhoz biztosított munkaeszközt, a munkavállalók létszámát és szakismeretét.⁵⁴ A munkáltató ellenőrzési körébe tartozó okból bekövetkezettnek tekintette a bíróság a munkavállaló azon megbetegedéséből eredő kárt is, amely a munkáltató üzleti partnere által a helybeli szokásoknak megfelelően adott és a munkáltató előtt is ismert vacsorával függött össze.⁵⁵ Nem minősült azonban a kár a munkáltató ellenőrzési körén kívül bekövetkezettnek önmagában abból az okból, hogy a telephelyén kívüli munkavégzés során történt.⁵⁶

Az ellenőrzési kör értelmezése kapcsán a jogirodalomban Prugberger mutatott rá, hogy az üzemvitel kockázata a munkáltatót terheli, hiszen neki van lehetősége arra, hogy a kár megelőzése érdekében a munkavégzést ellenőrizze.⁵⁷ Ezzel összhangban az e tárgyban született legtöbb jogirodalmi munka hangsúlyozza, hogy a munkáltató kártérítési felelősség alóli mentesülése körében az ellenőrzési kör fogalmának lényegét a munkáltató ráhatási, illetve befolyásolási lehetőségében kell keresni, vagyis ellenőrzési körbe tartozik mindaz, amire a munkáltatónak ráhatása van, illetve amit képes befolyásolni.⁵⁸ Ugyanakkor egyes szerzők arra is rámutattak, hogy

⁵¹ 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény II. 2. pontja és indokolásának II. 1. 2. pontja.

⁵² Kúria Kf.III.40.339/2020/5.; Szegedi Ítéletábra Mf.III.40.048/2021/8.

⁵³ EBH2016. M.10.; EBH2019. M.20.; Kúria Mfv.IV.10.162/2021/4.

⁵⁴ EBH2016. M.10.; EBH2018. M.20.; EBH2019. M.20.

⁵⁵ EBH2019. M.20.

⁵⁶ EBH2016. M.9.

⁵⁷ PRUGBERGER Tamás: „Néhány gondolat a magánjogi felelősséget érintő szabályok és bírói gyakorlat módosításához” in PUSZTAHELYI Réka – JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *Javítandó és jobbítható elemek a Ptk. kodifikációjában* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2011) 158.

⁵⁸ FERINCZ Jácint: „Kár érte? – A munkáltatói kárfelelősség változása” in VEREBÉLYI Imre (szerk.): *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban* (Győr: Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2012) 287.; JUHÁSZ Lívia: „A munkáltatói kárfelelősség novumai az Mt.-ben – különös tekintettel az előreláthatósági klauzulára” *Diskurzus* 2016/2. 30.; KUN (46. lj.) 312–313.; LŐRINCZ (46. lj.) 264.; LŐRINCZ György: „Az „ellenőrzési kör” értelmezése a munkaügyi ítélkezés tükrében” *Munkajog* 2020/1. 1–11.; KENDERES György – PRUGBERGER Tamás: „Változások a munkajogi kártérítési felelősségben” *Pro Futuro* 2014/2. 148., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2014/2/5479>; NÁDAS György: „Működési kör vagy ellenőrzési kör, a kimentés megváltozott szabályai” *HR és Munkajog* 2013/10. 25–27.; SÍPKA Péter: *A munkáltatói kárfelelősség elmélete és gyakorlata* (Budapest: HVG-Orac 2021) 31.; SZTOJKO (46. lj.) 69.

ez a széles körben elfogadott definíció – nem kellő egzakttsága okán – az ellenőrzési kör fogalmát nehezen értelmezhetővé teszi, és ezáltal kihívás elé állítja a jogalkalmazási gyakorlatot.⁵⁹

3. 2. AZ ELLENŐRZÉSI KÖR ÉRTELMEZÉSE A KONTRAKTUÁLIS KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉG KÖRÉBEN

Az ellenőrzési kör fogalma a munkáltatói kártérítési felelősségen túl a kontraktuális kártérítési felelősség Ptk. 6:142. §-ában szabályozott tényállásában is megjelenik. Eszerint a szerződésszegő félnek a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség alóli mentesüléshez azt kell bizonyítania, hogy a szerződésszegést az ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa. A bírói gyakorlat és a jogirodalom szerint a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség alóli mentesülés elsődleges feltétele, hogy a károkozó körülmény a szerződésszegő fél ellenőrzési körén kívül merüljön fel, ha ugyanis ezt a fél nem tudja bizonyítani, úgy a kimentés többi feltételének fennállását már nem is kell vizsgálat tárgyává tenni.⁶⁰

A Ptk. kontraktuális kárfelelősségi szabályainak megalkotása során a jogalkotó a szerződésszegő fél felelősség alóli kimentésének a korábbi szabályozásban érvényesülő felróhatósági elvtől való elszakításával és szigorításával, valamint a megtérítendő kárnak a szerződéskötéskor előrelátható kárra való korlátozásával a kockázatok szerződő felek közötti helyes elosztására törekedett.⁶¹ Ehhez olyan nemzetközi jogegységesítési dokumentumok szolgáltak mintául, mint a Bécsi Vételi Egyezmény, az Európai Szerződési Jog Alapelvei (*Principles of European Contract Law*), a közös referenciakeret-tervezet (*Draft Common Frame of Reference*) és a közös európai adásvételi jog (*Common European Sales Law*).⁶² A szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség alóli kimentésnek a felróhatósági elvtől való elszakítását és objektív alapokra helyezését az indokolta, hogy – a szerződésen kívül okozott kárért való felelősségtől eltérően – a kontraktuális kártérítési felelősség esetén a felek között már fennáll egy, a jogaikat és kötelezettségeiket meghatározó szerződéses

⁵⁹ KENDERES György: „A munkajogi felelősség ellentmondásai” *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXV* 2017. 303.; KENDERES-PRUGBERGER (58. l.) 148.; NÁDAS György: „Miért és hogyan felelünk a munkaviszony esetében? Áttekintő gondolatok a munkajogi kárfelelősség célja és lehetséges módozatai körében” *Miskolci Jogi Szemle* 2014/1. 55.; PRUGBERGER Tamás – KENDERES György: „A munkaviszony keretében fennálló kártérítési felelősség új szabályainak egyes problémáiról” *Magyar Jog* 2013//7. 394.

⁶⁰ BH2021. 259.; VÉKÁS Lajos: „Szerződésszegési kártérítési felelősség a bírói gyakorlatban” *Magyar Jog* 2020/10. 560–561.

⁶¹ VÉKÁS Lajos: „Az új Polgári Törvénykönyvről” *Jogtudományi Közöny* 2013/5. 235–236.

⁶² FUGLINSZKY Ádám: „The Reform of Contractual Liability in the New Hungarian Civil Code: Strict Liability and Foreseeability Clause as Legal Transplants” *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 2015/1. 76., <https://doi.org/10.1628/003372515x14176993262158>; VÉKÁS (61. l.) 229., 236.; VÉKÁS (60. l.) 561.

jogviszony, és a károkozó az általa önként és tudatosan vállalt szerződéses kötelezettség megszegésével okoz kárt a másik szerződő félnek.⁶³

A Ptk. nem határozza meg, hogy mit kell ellenőrzési kör alatt érteni, de a kódex indokolása szerint ellenőrzési körön kívüli körülmény az, amely a fél által nem befolyásolható, amelyre nem képes hatást gyakorolni. Annak hangsúlyozása mellett, hogy ezeket a körülményeket nem lehet kimerítően felsorolni, és a bíróságnak a konkrét eset összes körülményét mérlegelve kell állást foglalnia abban a kérdésben, hogy a szerződésszerű teljesítés akadálya a fél ellenőrzési körén kívül eső körülményként merült-e fel, a Ptk. indokolása bizonyos esetscsoportokat kiemel. Ilyen körülménynek tekinti a vis maior hagyományos eseteit, azaz a természeti katasztrófákat (pl. földrengés, tűzvész, járvány, aszály, fagykár, árvíz, szélvihar, villámcsapás) és bizonyos politikai-társadalmi eseményeket (pl. háború, forradalom, felkelés, szabotázs, közlekedési útvonal vagy repülőtér lezárása). Idesorol meghatározott állami intézkedéseket (pl. behozatali-kiviteli tilalmak, devizakorlátozások, embargó, bojkott), adott esetben a súlyos üzemzavarokat és a szerződésszerű teljesítést lehetetlenné tevő radikális piaci változásokat (pl. drasztikus árrobbanás vagy a fizetés pénznemének rendkívüli meggyengülése). A törvény indokolása szerint nem minősül azonban ellenőrzési körön kívül eső oknak a szerződésszegő fél saját üzemi rendjének szervezési vagy egyéb zavara, alkalmazottainak magatartása és a piaci beszerzési nehézségek sem.⁶⁴

A jogirodalmi álláspontok többsége a Ptk. indokolását egyetértően idézve akként határozta meg az ellenőrzési körön kívüli körülmény fogalmát, hogy az a szerződésszegő fél által nem befolyásolható körülmény, amelyre a fél nem képes hatást gyakorolni.⁶⁵ Kemenes azonban bírálta az ellenőrzési körön kívüli körülmény ilyenén meghatározását. Álláspontja szerint lehetséges, hogy a szerződésszegést olyan körülmény okozta, amely a szerződésszegő fél ellenőrzési körén belül merült fel, de arra mégsem tudott hatást gyakorolni, illetve azt nem tudta befolyásolni, mint például a gyártó üzemi rendjéhez tartozó műszaki hiba, a szervezési zavarok, az alkalmazottak magatartása, a beszerzési és értékesítési nehézségek vagy a piaci változások esetén. Ezért szerinte az, hogy az adott körülményt a szerződésszegő fél képes volt-e befolyásolni, illetve arra képes volt-e hatást gyakorolni, nem azt a kérdést dönti el, hogy a körülmény a fél ellenőrzési körén belül vagy kívül merült fel, hanem azt, hogy a szerződésszegést előidéző körülmény elkerülhető volt-e vagy sem.⁶⁶

⁶³ A Ptk. XII. Fejezetéhez fűzött indokolás 7. a) pontja; AJTAY-HORVÁTH (46. lj.) 427–428.; MENYHÁRD Attila: „Az új Polgári Törvénykönyv” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – MENYHÁRD Attila (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv első öt éve* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2019) 340–341.; VÉKÁS (61. lj.) 235.

⁶⁴ A Ptk. XII. fejezetéhez fűzött indokolás 7. b) pontja.

⁶⁵ FAZEKAS Judit: „A szerződésszegés” in FAZEKAS Judit (szerk.): *Kötelmi jog. Általános rész* (Budapest: Gondolat 2018) 173.; FÉZER Tamás: „A felelősség új irányai a magyar magánjogban” in SZIKORA Veronika – TÖRÖK Éva: *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére. I. kötet* (Debrecen: Debreceni Egyetem ÁJK 2017) 162.; VÉKÁS (61. lj.) 236.; VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2016) 244.

⁶⁶ KEMENES István: „A kontraktuális kártérítés egyes kérdései” *Magyar Jog* 2017/1. 2–3.

Az ellenőrzési kör fogalmát a bírói gyakorlat is a Ptk. indokolásától eltérően értelmezi, mivel úgy tekinti, hogy nem alapozza meg valamely körülmény ellenőrzési körön kívül eső voltát, hogy azt a szerződésszegő fél nem volt képes befolyásolni, illetve nem volt képes arra hatást gyakorolni. A bírói gyakorlat szerint az „ellenőrzési körön kívüli” fordulat a vis maior tartalmi elemeként értelmezendő, és sem a felróhatóság, sem a gondos ellenőrzés mércéjével nem azonosítható, ezért ellenőrzési körbe tartozhat az olyan belső objektív körülmény is, amely a szerződésszegő fél által nem volt befolyásolható, és gondos ellenőrzéssel sem volt elhárítható.⁶⁷ Ennek megfelelően a bírói gyakorlat ellenőrzési körön belülinek tekintette az autószerelő által javításra átvett gépkocsinak a javítás megkezdése előtti próbaúton bekövetkezett motorhibáját,⁶⁸ a csúszdapark vendége által a vízcicsúzdán való lecsúszás alkalmával elszenvedett balesetet,⁶⁹ a kötelezettnek egy fennálló üzleti gyakorlatban való alaptalan bizakodását,⁷⁰ valamint főszabály szerint a teljesítéshez igénybe vett közreműködő szerződésszegését.⁷¹

A fentiekből az látható, hogy az ellenőrzési kör fogalmára a Ptk. indokolása által adott meghatározást a jogirodalom és a bírói gyakorlat is elvetette, miközben adós maradt egy pozitív és absztrakt fogalommeghatározással. A jogirodalom elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az ellenőrzési kör mely fogalmakkal nem azonos. Így többen hangsúlyozzák, hogy az ellenőrzési kör nem feleltethető meg az érdekkör fogalmának,⁷² és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alóli kimentés körében releváns tevékenységi kör fogalmával sem azonos.⁷³ Csöndes akként foglalt állást, hogy az ellenőrzési kör főszabály szerint nem azonosítható a tevékenységi kör fogalmával, kivéve, ha a szerződésszegő magatartás veszélyes üzemi tevékenységgel valósult meg, mivel ebben az esetben a kontraktuális és a veszélyes üzemi felelősség tartalmilag nem különbözhet egymástól.⁷⁴ Ezzel szemben Menyhárd és Veress arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ellenőrzési kör a kötelezett tevékenységi körét jelenti,⁷⁵ és a Kúria mellett működő Új Ptk. Tanácsadó Testület is azt az álláspontot fogadta el, hogy a Ptk. 6:142. §-ában foglalt kockázatelepitési szabály a veszélyes üzemi felelősség alóli kimentés feltételeihez áll közel.⁷⁶

Mindezek fényében is marad tehát a kérdés, hogy a Ptk. 6:142. §-ának alkalmazásában mit kell ellenőrzési kör alatt érteni. Álláspontunk szerint a fogalom megvilágításához segítségül hívható a szabályozás egyik mintájának tekinthető Bécsi Vételi Egyezmény szerződésszegésért való felelősség alóli kimentésről szóló 79. cik-

⁶⁷ BH2021. 259.; BDT2018. 3952.; BDT2021. 4426.; BDT2022. 4541.

⁶⁸ BH2021. 259.

⁶⁹ BDT2021. 4426.

⁷⁰ BH2022. 156.

⁷¹ BDT2022. 4541.

⁷² FAZEKAS (65. lj.) 173.; VÉKÁS (61. lj.) 237.

⁷³ FAZEKAS (65. lj.) 173.; FÉZER (65. lj.) 162.

⁷⁴ CSÖNDES MÓNIKA: „A szerződésszegésért való kártérítési felelősség általános szabályaival (Ptk. 6:141–6:148. §) kapcsolatos jogértelmezési kérdések” *Kúriai Döntések* 2020/2. 275.

⁷⁵ MENYHÁRD ATTILA – VERESS EMŐD: „Kontraktuális felelősség a magyar és a román polgári jogban” *Magyar Jog* 2020/5. 294.

⁷⁶ Az Új Ptk. Tanácsadó Testület Ptk. 6:142. §-ához fűzött véleménye.

kéhez kapcsolódó német bírói gyakorlatból ismert ún. szőlőviasz ügy, amely Davies és Snyder szerint a Bécsi Vételi Egyezmény 79. cikkének értelmezéséhez kapcsolódó egyik legfontosabb bírósági döntés.⁷⁷ Ebben a *Bundesgerichtshof* (a továbbiakban: BGH) azokat a körülményeket minősítette a szerződésszegő fél ellenőrzési körön kívülnek, amelyek kockázata objektíve nem kezelhető. Hangsúlyozta azonban, hogy ezt nem lehet teljesen absztrakt módon, a szerződéstől elvonatkoztatva vizsgálni, ezért az ellenőrzési körön kívüliség sokkal inkább azt juttatja kifejezésre, miszerint az adott kockázat kapcsán – az ellenkező bizonyításáig – objektíve feltételezhető, hogy annak kezelését a szerződés megkötésével a kötelezett nem vállalta magára.⁷⁸ Azzal, hogy az ellenőrzési kört a szerződésszegő fél által objektíve kezelhető kockázatok összességéként határozta meg,⁷⁹ a döntés meglehetősen szűkre szabta a kártérítési felelősség alóli mentesülés lehetőségét.⁸⁰ Ugyanakkor Schlechtriem méltatta a BGH döntését azon oknál fogva, hogy az világossá tette, miszerint az ellenőrzési kör nem pusztán fizikai értelemben vett, hanem a gazdasági kockázat kezelésének kérdéskörébe is tartozó fogalom, amely azt juttatja kifejezésre, hogy amíg a kockázat az eladó gazdasági szféráján belül van, addig a vevőnél jobb helyzetben van ahhoz, hogy viselje a hibás áru szolgáltatásából eredő kár kockázatát.⁸¹

3. 3. A VADÁSZATRA JOGOSULT ELLENŐRZÉSI KÖRÉNEK JOGIRODALMI ÉRTELMEZÉSE

Az ellenőrzési kör fogalma a kártérítési felelősségi tényállások közül a munkáltató kártérítési felelőssége és a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség mel-

⁷⁷ Martin DAVIES – David V. SNYDER: *International Transaction in Goods. Global Sales in Comparative Context* (New York: Oxford University Press 2014) 335., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195388183.001.0001>.

⁷⁸ BGH 24.03.1999 – VIII ZR 121/98. A jogvita alapjául szolgáló tényállás szerint az Ausztriában szőlőoltványok előállításával és kereskedelmével foglalkozó felperes a szőlő kiszáradásának és megfertőződésének megakadályozására szolgáló viaszt évek óta a németországi székhelyű alperestől szerezte be. 1994-ben egy új típusú viaszt vásárolt az alperestől, aki azt közvetlenül a gyártótól vásárolta. A viasszal való kezelés hatására a felperes szőlőtökéinek jelentős része elpusztult, ami miatt a felperes kártérítés iránti keresetet nyújtott be az alperes ellen, aki arra hivatkozott, hogy a Bécsi Vételi Egyezmény 79. cikke alapján a szerződésszegését ellenőrzési körön kívül eső körülmény okozta. A BGH kifejtette, hogy a beszerzési kockázatot az eladó viseli, még akkor is, ha a hiba oka a gyártónál merült fel, és a felelősség alól csak annak bizonyításával mentesülhet, hogy a hiba oka a saját és a gyártó ellenőrzési körén kívül esett. Így arra nem hivatkozhatott alappal, hogy Magyarországról beszerzett alkalmatlan alapanyag került felhasználásra a szőlőviasz gyártásához, mivel ez a gyártó és ezáltal – a felperessel fennálló jogviszonyában – az alperes ellenőrzési körébe tartozott.

⁷⁹ Jan SCHOOP: *Die Haftungsbefreiung für arbeitskampfbedingte Vertragsverletzungen im UN-Kaufrecht (CISG)* (Hamburg: LIT Verlag 2000) 131–139.

⁸⁰ Carla SPIVACK: „Of Shrinking Sweatsuits and Poison Vine Wax: A Comparison of Basis for Excuse under U.C.C. § 2-615 and CISG Article 79” *University of Pennsylvania Journal of International Law* 2006/3. 797., <https://doi.org/10.2139/ssrn.1132462>.

⁸¹ Peter SCHLECHTRIEM: „Fifty Years of the Bundesgerichtshof [Federal Supreme Court of Germany]: A Celebration from the Academic Community. Uniform Sales Law in the Decisions of the Bundesgerichtshof” *Review of the Convention on Contracts for the International Sales of Goods (CISG)* 2002–2003. 234.

lett kizárólag a vadászható állat által okozott kárért való felelősség kimentési klauzulájában szerepel. Ezáltal az utóbbi az egyetlen olyan deliktuális kárfelelősségi alakzat, amely az ellenőrzési kör fogalmával operál. Ezen kívül az ellenőrzési kör fogalma kizárólag – munkajogi, illetve polgári jogi – szerződéses jogviszonyokban érvényesülő kártérítési tényállásokban⁸² jut szerephez, ami miatt a jogirodalomban olyan álláspont is megjelent, amely szerint az ellenőrzési kör fogalma a szerződésen kívül okozott kárért való felelősségtől idegen.⁸³

A Ptk. az ellenőrzési kör fogalmát a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében sem határozta meg,⁸⁴ ezzel bizonytalanságot okozva a fogalom értelmezését illetően. A jogirodalomban az egyik álláspont – lényegében a munkajogban alkalmazott, valamint a kontraktuális kárfelelősség vonatkozásában a Ptk. indoklásában szereplő és a jogirodalom többsége által elfogadott definíciónak megfelelően – ellenőrzési körön kívülinek azt a körülményt tartotta, amely a vadászatra jogosult által nem befolyásolható, illetve amelyre nem képes hatást gyakorolni.⁸⁵ Ezzel szemben más szerzők az értelmezési problémát – a Vtv. 2014. március 15-e előtt hatályos 75. § (3) bekezdésének utaló szabályára figyelemmel – az ellenőrzési kör fogalmának a veszélyes üzemi felelősség alóli kimentés szempontjából releváns tevékenységi kör fogalmához való viszonya irányából közelítették meg.

Az egyik szélsőértéket jelentő megközelítés az ellenőrzési kör és a tevékenységi kör fogalmának tartalmi azonosságára épült, és elsősorban a kimentési feltételek megfogalmazásának hasonlóságából kiindulva hangsúlyozta, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség a veszélyes üzemi felelősséghez hasonló felelősségi alakzat.⁸⁶ Több szerző azt is kiemelte, miszerint a kimentési klauzula hasonlósága mellett a vadászható állat által okozott kárért való felelősség és a veszélyes üzemi felelősség további közös vonása, hogy a Ptk. 6:563. § (3) bekezdése és 6:538. §-a értelmében mindkét felelősségi alakzaton alapuló kártérítési igények három év alatt évülnek el.⁸⁷ Ezt az álláspontot képviselte például Tőkey, aki szerint a vadászható állat által okozott kárért való felelősség kvázi veszélyes üzemi felelősség.⁸⁸

A másik szélsőértéket jelentő megközelítés tagadta az ellenőrzési kör és a működési kör fogalmának azonosságát. Ezen az állásponton volt Döme, aki szerint abból,

⁸² A jogirodalomban többen hangsúlyozzák, hogy a munkajogi felelősség a Ptk. általános kontraktuális felelősségi szabályaihoz képest speciálisan szabályozott kontraktuális felelősség. Ld. ARTAY-HORVÁTH (47. lj.) 427.; FERINCZ (59. lj.) 279.; KENDERES György – PRUGBERGER Tamás: „Hozzászólás Szalma József »A munkajogi kártérítési felelősség - osztályozása, és helye a magánjogi felelősségi rendszerben« című írásához” *Jogtudományi Közlemény* 2018/7-8. 355., 358.; NÁDAS György: „Szerződésszegés a munkaviszonyban” *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 2016. 482–483.; PRUGBERGER Tamás – KENDERES György: „Jogelméleti és jogalkotási problémák a munkajogi kártérítési felelősség körében” *Magyar Jog* 2009/12. 705–707.

⁸³ SZABÓ (3. lj.) 25.

⁸⁴ DÖME (4. lj.) [9].

⁸⁵ FEKETE (38. lj.) 89.

⁸⁶ DÖME (4. lj.) [9]; KÓHIDI Ákos: „Felelősség szerződésen kívüli károkért” in FAZEKAS Judit (szerk.): *Kötelmi jog. Általános rész* (Budapest: Gondolat 2018) 292.; LÁBADY (3. lj.) 961.; MENYHÁRD (64. lj.) 2278.; OROSZ (4. lj.) 322.; SZABÓ (3. lj.) 25., 27–28.

⁸⁷ HAVASI-SALAMONNÉ PILTZ (3. lj.) 852.; OROSZ (4. lj.) 322.; TŐKEY (37. lj.) 152.

⁸⁸ TŐKEY (37. lj.) 75., 152.

hogy a Ptk. megkülönbözteti az ellenőrzési kört a tevékenységi körtől, az következik, hogy a két fogalom eltérő jelentésű, tehát a törvény rendszertani értelmezéséből a vadászható állat által okozott kárért való felelősségnek a veszélyes üzemi felelőségtől való eloldódására lehet következtetni. Az eltérő terminológia szerinte azzal indokolható, hogy a vadászható állat károkozására nem jellemző a veszélyes üzem azon sajátossága, hogy a tevékenység folytatása során fellépő viszonylag csekély mértékű rendellenesség is súlyos kárral fenyegető helyzet kialakulásához vezethet.⁸⁹

Egy köztes, harmadik megközelítést képviselt Fuglinszky, aki szintén hangsúlyozta, hogy az ellenőrzési kör és a tevékenységi kör fogalma nem azonos, és a kettő közül a tevékenységi kör a tágabb fogalom, amiből következően az ellenőrzési körön kívüli körülmény nem jelent feltétlenül tevékenységi körön kívülit is. Ez azt jelenti, hogy a vadászatra jogosult elvben a veszélyes üzemi felelősség szabályaihoz képest könnyebben menthetné ki magát a felelősség alól. Ugyanakkor álláspontja szerint az ellenőrzési körön kívüliségnek a kimentési klauzulába való felvétele nem tudatos jogalkotói döntés, hanem törvényszerkesztési következetlenség eredménye volt, ami miatt a bíróságok akkor járnak el helyesen, ha az ellenőrzési kör fogalmának értelmezése helyett a Vtv. 2014. március 15-e előtt hatályos 75. § (3) bekezdése kapcsán kialakult gyakorlat fenntartására törekcszenek.⁹⁰

3. 4. A VADÁSZATRA JOGOSULT ELLENŐRZÉSI KÖRÉNEK JOGALKOTÓI ÉRTELMEZÉSE

Az eltérő álláspontok jól szemléltetik, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés feltételeit érintő terminológiai változás – az ellenőrzési kör fogalma jogszabályi meghatározásának hiányában – komoly jogértelmezési bizonytalanságot okozott. Erre reagálva a jogalkotó a Vtv. 2015. május 5-én hatályba lépett 75/A. § (1) bekezdésében autentikus értelmezést fűzött a Ptk. 6:563. § (2) bekezdésében szabályozott kimentési klauzulában szereplő ellenőrzési körön kívül eső ok fogalmához.⁹¹ Az újonnan törvénybe iktatott értelmező rendelkezés szerint a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső oknak a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásán kívül eső okot kell tekinteni.

Az értelmező rendelkezést a jogirodalomban Barta akként értékelte, hogy az nem segített azon a problémán, miszerint a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében az ellenőrzési kör fogalmának tartalma meghatározhatatlan, sőt az egy téves jogi fikció, mivel a vad feletti ellenőrzés – a vadászterületek nagysága és körbekeríthetőségének hiánya, valamint a vad teljes pontossággal meg nem határozható létszáma, nem helyhez kötött és rejtőzködő életmódja okán – eleve értelmezhetetlen, amivel összhangban a Vtv. sem telepített ellenőrzési kötelezettséget a vadászatra jogosultra.⁹²

⁸⁹ DÖME (4. lj.) [9], [16].

⁹⁰ FUGLINSZKY (3. lj.) 709.

⁹¹ A Vtv. módosításáról szóló 2015. évi L. törvény 3. §-ához fűzött indokolás.

⁹² BARTA 2022 (29. lj.) 36–37.

Ettől eltérően a magunk részéről az értelmező rendelkezéssel kapcsolatos problémát inkább abban látjuk, hogy az az ellenőrzési kör fogalmát lényegében a tevékenységi kör fogalmával azonosította annak ellenére, hogy a hozzá fűzött indoklás éppen azt sugallta, miszerint az ellenőrzési kör a tevékenységi körtől különböző fogalom.⁹³ Azzal azonban, hogy a törvény az ellenőrzési kört a vadászati jog gyakorlásával és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásával azonosította, nem tett mást, mint az ellenőrzési kört olyan tartalommal ruházta fel, amely sokkal inkább a tevékenységi kör fogalmának feleltethető meg. Ezzel az a helyzet állt elő, hogy az ellenőrzési kör más és más jelentésű mindhárom felelősségi tényállás tekintetében, amelynek kimentési klauzulájában szerepel, és a fogalmi zavart tovább növeli, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében az ellenőrzési kör egy negyedik felelősségi alakzat alóli kimentés feltételét képező másik fogalommal, a tevékenységi körrel azonos jelentést kapott. Mindez pedig a kártérítési felelősség szabályozásának koherenciájára egyértelműen hátrányosan hat.

A kifejtettektől függetlenül a törvényhozó által adott autentikus jogértelmezés a bíróságokra és az érintett felekre egyaránt kötelező.⁹⁴ Ezért a Vtv. 75/A. § (1) bekezdésének megfelelően a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés körében a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső oknak a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásán kívül eső okot kell tekinteni, vagyis a vadászatra jogosultnak a felelősség alóli mentesüléshez azt kell bizonyítania, hogy a kárt ilyen ok idézte elő. Mivel a vadászható állat által okozott kárért való felelősség esetén a kár közvetlen oka mindig valamilyen vadászható állat tevékenysége, a felelősség alóli mentesülés szempontjából annak a kérdésnek van jelentősége, hogy a vad tevékenysége mely esetekben esik a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenységen kívül. E kérdés megválaszolásához mindenekelőtt ez utóbbi fogalmak jelentését szükséges tisztázni.

A Vtv. 2. §-a értelmében a vadászati jog a vad és élőhelyének védelmével, a vadgazdálkodással, a vad elejtésével és elfogásával, a hullatott agancs és a vadászható szárnyas vad tojásának gyűjtésével, továbbá az elhullott vad tetemének elsajátításával kapcsolatos kötelezettségek és jogosultságok összessége. Következésképpen a vadászati jog tartalma szélesebb kört ölel fel, mint a tulajdonképpeni vadászat,⁹⁵ amely a Vtv. 56. § (1) bekezdése értelmében a vad elejtésére vagy elfogására irányuló tevékenységet jelenti. Megjegyzést érdemel továbbá, hogy a Vtv. 2. §-ából következően a vadászati jog a vadgazdálkodással kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket is magában foglalja, ezért a Vtv. 75/A. §-ában az ellenőrzési kör fogalmának meghatározása során szükségtelen volt a vadászati jog gyakorlása mellett a vadgazdálkodási tevékenység folytatását külön nevesíteni, hiszen a vadászatra jogosult akkor is a vadászati jogát gyakorolja, amikor vadgazdálkodási tevékenységet végez.

⁹³ A Vtv. módosításáról szóló 2015. évi L. törvény 3. §-ához fűzött indoklás.

⁹⁴ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat [94]; 11/2020. (VI. 3.) AB határozat [46]; 3361/2022 (VII. 25.) AB végzés [14].

⁹⁵ KGD2005. 21.; BH2009. 249.; Mirkó–VAJAI–Cs. NAGY (21. l.) 99.

A vadgazdálkodási tevékenység mibenlétének tisztázásához a Vtv. 40. §-ából kell kiindulni, amely szerint vadgazdálkodásnak a vadállomány és az élőhelyének – ideértve a biológiai életközösséget is – védelmével, a vadállomány hasznosításával és szabályozásával kapcsolatos tevékenység minősül. Ebből az a fogalmi következtetlenség adódik, hogy a vadnak és élőhelyének védelme nemcsak a vadászati jog egyik tartalmi eleme, hanem a vadgazdálkodási tevékenységnek is részét képezi, amely maga is a vadászati jog egyik tartalmi eleme. Ugyanez a következtetlenség a vadászat esetében is fennáll, mivel a vadászat – céljától függően – a vadgazdálkodási tevékenységen belül a vadállomány hasznosításának vagy szabályozásának fogalmi körébe sorolható figyelemmel arra, hogy – Majzinger meghatározása szerint – a hasznosítás a vadállomány tartósan fenntartható hozamokat biztosító kezelését, a szabályozás pedig a túl sűrű vagy magas növekedési rátájú vadállomány sűrűségének csökkentését és létszámának stabilizálását jelenti.⁹⁶

3. 5. A VADÁSZATI JOG GYAKORLÁSÁN ÉS A VADGAZDÁLKODÁSI TEVÉKENYSÉG FOLYTATÁSÁN KÍVÜL ESŐ OK

A vadászati jog és a vadgazdálkodás részét képező valamennyi tevékenységben közös, hogy azok tárgya közvetlenül (pl. a vadászat és a vad védelme) vagy közvetve (pl. a vad élőhelyének védelme) maga a vad mint a természetes ökológiai életközösség része. Az etológiai kutatások kimutatták, hogy a természetes környezetében élő vad tevékenységei olyan öröklött és tanult viselkedésformák, amelyeket részben külső, részben belső ingerek váltanak ki, és amelyek az egyes vadon élő állatfajok állandó jellemzői.⁹⁷ Emiatt annak a kérdésnek a megválaszolása szempontjából, hogy a vad kárkövetkezménnyel járó tevékenységét a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásán kívül eső ok idézte-e elő, álláspontunk szerint a vad által tanúsított viselkedést kiváltó ingernek van jelentősége. Emiatt a magunk részéről nem osztjuk azt a jogirodalomban megjelent álláspontot, amely – a kár bekövetkezése helyének jelentőséget tulajdonítva – a vadászterületről kiváltott vad által belterületen okozott kárt pusztán azon oknál fogva a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül bekövetkezettnek tekinti, hogy belterületen vadászati jogot nem gyakorolhat, illetve vadgazdálkodási tevékenységet nem végezhet.⁹⁸

Az előzőekben már kitértünk rá, hogy a Vtv. 75/A. § (1) bekezdésében foglalt jogalkotói értelmezés a vadászható állat által okozott kárért való felelősség kimentési klauzulájában szereplő ellenőrzési kör fogalmát tartalmilag a veszélyes üzemi felelősség tényállásában szereplő tevékenységi körrel azonos jelentéssel ruházta fel.

⁹⁶ MAJZINGER István: *Apróvad-állományok szabályozása és hasznosítása* (Hódmezővásárhely: SZTE Mezőgazdasági Kar Állattudományi és Vadgazdálkodási Intézet 2018) 8.

⁹⁷ CSÁNYI Vilmos: *Viselkedés, környezet, gének – Etológiai tanulmányok* (Budapest: MTA 2000) 1–2.; CSÁNYI Vilmos: „Etológia, ember, társadalom” *Magyar Tudomány* 2016/12. 1424–1425.; GERE Tibor: „Quo vadis etológia?” *Állattenyésztés és Takarmányozás* 1994/4. 369–370.

⁹⁸ MAKAI (31. l.) 35.

Erre figyelemmel úgy véljük, hogy a vad kárkövetkezménnyel járó tevékenységét kiváltó ingerek közül azok minősülhetnek a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásán – azaz a vadászatra jogosult ellenőrzési körén – kívül eső oknak, amelyek a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség esetén a tevékenységi körön kívül eső körülmények közé sorolhatók. A jogirodalom és a bírói gyakorlat következetes álláspontja szerint a veszélyes üzemi felelősség esetén ilyen külső ok (*cause étrangère*) a vis maior, valamint a károsult és harmadik személy magatartása.⁹⁹

Ezért álláspontunk szerint a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső okról csak abban az esetben lehet szó, ha a vad kárkövetkezménnyel járó tevékenységét a vadászatra jogosultnak be nem tudható emberi magatartás vagy ilyen hiányában a vis maior szintjét elérő természeti jelenség mint a külső környezetből származó ingerek váltották ki. Ezzel szemben nem minősíthető a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül eső oknak az, ha a kárt a vad lét- vagy fajfenntartással kapcsolatos olyan tevékenysége okozta, amely életfolyamatainak szokásos rendjébe tartozik. Nézetünk szerint ilyen például a táplálék- és ivóvízszerzés, a párválasztás, az utódgondozás, az odú- és fészeképítés, a terület- és önvédelem vagy éppen a menekülés során kifejtett tevékenység. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a jogalkotó a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében is a károkozás kockázatának észszerű elosztására törekedett, úgy a vad ezen biológiailag meghatározott, szokásos viselkedésformái által okozott károk kockázatát alappal tekinthetjük olyanoknak, mint amely a vadászatra jogosult gazdasági szféráján belül merült fel, hiszen a vad léte és szaporodása az általa végzett és számára hasznot hajtó vadgazdálkodási tevékenység alapvető feltétele. Éppen ezért ellenőrzési körön belülinek kell minősíteni, ha például a vad a téli időszakban a természetben rendelkezésére álló táplálék szűkössége miatt a lakott területen keres élelmet, és ennek során okoz kárt, vagy az utódait védve az odújához túl közel elhaladó túrázóra támad. Nem sorolható azonban a vadászatra jogosult ellenőrzési körébe az a kár, amely azért következett be, mert harmadik személy vagy a károsult a vadat a lakott területre terelte, vagy pedig a károsult a rá támadó vadat provokálta. Mindez azt jelenti, hogy a vad kárkövetkezménnyel járó tevékenységét az esetek túlnyomó többségében a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásán belül eső körülmény által előidézettnek kell tekinteni, így az ellenőrzési körön kívüli okként való minősítés csak szűk körben fordulhat elő.

⁹⁹ BH1993. 678.; Eörsi Gyula: „A Polgári Törvénykönyv Tervezetének vitájához” *Jogtudományi Közöny* 1958/1-2. 5.; 926.; Eörsi (40. lj.) 288–289.; FUGLINSZKY (3. lj.) 371., 376.; KÖHIDI Ákos: „Az elháríthatatlanság fogalmának relativizálódása a magyar polgári jogban” in KESERŰ Barna Arnold – KÖHIDI Ákos (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovic Barnabás tiszteletére* (Budapest – Győr: Eötvös József Kiadó – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara 2015) 231.; MARTON (7. lj.) 788., 926.; PUSZTAHELYI Réka: *A veszélyes üzemi felelősség szabályozási környezete* (Budapest: NKE 2018) 27.; VILÁGHY Miklós – EÖRSI Gyula: *Magyar polgári jog I.* (Budapest: Tankönyvkiadó 1965) 573–575.

4. AZ ELHÁRÍTHATATLANSÁG

4. 1. AZ ELHÁRÍTHATATLANSÁG ÉRTELMEZÉSE A VESZÉLYES ÜZEMI FELELŐSSÉG ÉS A MUNKÁLTATÓ KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉGE KÖRÉBEN

Önmagában az, hogy a kárt okozó körülmény a vadászatra jogosult ellenőrzési körön kívül következett be, a felelősség alóli mentesüléshez nem elegendő, mivel ehhez arra is szükség van, hogy a körülmény elháríthatatlan legyen. A vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentés feltételeinek konjunktivitására figyelemmel az elháríthatatlanság vizsgálatának szükségessége csak a vadászatra jogosult ellenőrzési körön kívül eső körülmény esetén merülhet fel, hiszen amennyiben a kárt nem ilyen körülmény okozta, úgy az elháríthatatlanság vizsgálata szükségtelen. A kárt okozó körülmény elháríthatatlansága nemcsak a vadászható állat által okozott kárért való felelősség, hanem a veszélyes üzemi felelősség alóli kimentésnek is feltétele,¹⁰⁰ de a munkáltató kártérítési felelősség alóli mentesülését is megalapozza, ha a kárt kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta.¹⁰¹ Ezért az elháríthatatlanság fogalmának értelmezéséhez segítségül hívhatjuk az e felelősségi alakzatokhoz kapcsolódó jogirodalmi álláspontokat és ítélkezési gyakorlatot.

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség körében az elháríthatatlanság a jogirodalom és a bírói gyakorlat szerint is azt jelenti, hogy a kárt előidéző okkal szemben – a tudomány és a technika adott fejlettségi szintjére és a gazdaság teherbíróképességére figyelemmel – objektíve nem áll fenn a védekezés lehetősége.¹⁰² A gazdaság teherbíróképessége okán a védekezés lehetősége abban az esetben kizárt, ha a kár elhárítása csak aránytalan anyagi ráfordítás útján lenne megvalósítható.¹⁰³ Az elháríthatatlanságot a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója szempontjából kell vizsgálni,¹⁰⁴ akinek a gazdaságossági szempontok figyelembevételével a technika adott fejlettségi szintjén rendelkezésre álló, lehetséges és célszerű intézkedéseket kell foganatosítania a kár elkerülése érdekében.¹⁰⁵ A kifejtettkből következően az elháríthatatlanság nem egyenlő az abszolút elháríthatatlansággal,¹⁰⁶ mert a technika fejlődése és a gazdaság teherbíró képessége is relatív

¹⁰⁰ Ptk. 6:535. § (1) bekezdése.

¹⁰¹ Mt. 166. § (2) bekezdés b) pontja.

¹⁰² BH1980. 98.; BH1981. 14.; EBH2002. 748.; BH2003. 321.; KGD2007. 32.; LB Pfv. IV.22.433/1993/5.; LB Pfv.III.22.129/2001/4.; Kúria Pfv.IV.21.734/2012/8.; Kúria Pfv. III.21.480/2016/5.; Kúria Pfv.III.22.287/2016/8.; Kúria Pfv.III.22.409/2017/7.; Kúria Pfv.V.21.687/2019/10.; Kúria Pfv.III.20.404/2020/5.; BDT2002. 678.; BDT2018. 3855.; FUGLINSZKY: (3. lj.) 371.; VILÁGHY–EÖRSI (99. lj.) 573.; ZSEMBERY István: „A »veszélyes üzem« felelősségének néhány kérdése a Polgári Törvénykönyvben” *Magyar Jog* 1960/5. 212.

¹⁰³ BH1980. 98.

¹⁰⁴ Kúria Pfv.III.20.587/2021/6.

¹⁰⁵ Kúria Pfv.III.22.287/2016/8.; Kúria Pfv.III.20.404/2020/5.

¹⁰⁶ BH1980. 98.; EÖRSI Gyula: „Über die Grundfragen der Verantwortlichkeit für die mit erhöhter Gefahr verbundenen Tätigkeit” *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica* 1960. 18.

jellegűvé teszi, így egy olyan körülmény, amely egykor elháríthatatlan volt, idővel elháríthatóvá válhat és fordítva.¹⁰⁷

Az elháríthatatlanság fogalmát a munkajogi ítélkezési gyakorlat is lényegében a fentiekkel azonos módon értelmezi, hangsúlyozva, hogy az olyan behatás minősül elháríthatatlannak, amelyet a technika, a műszaki lehetőségek objektíve adott szintje mellett nem lehet elhárítani.¹⁰⁸ A Kúria megállapítása szerint a károkozó körülmény elháríthatatlanságát „adott munkáltatóra vetítve kell vizsgálni a technika átlagos eredményei és a munkáltatótól a rendelkezésére álló idő alatt elvárható, átlagosnak minősülő erőfeszítés alapulvételével. A munkáltatót tehát nem terheli az átlagot meghaladó ráfordítás teljesítésének kötelezettsége.”¹⁰⁹ Kiemelendő azonban, hogy a munkavállaló elháríthatatlan magatartása a munkáltató ellenőrzési körébe tartozik,¹¹⁰ tehát a vadászható állapot által okozott kárért való felelősségtől és a veszélyes üzemi felelősségtől eltérően ebben az esetben nem egy ellenőrzési körön kívüli ok tekintetében kell teljesülnie az elháríthatatlanság követelményének. Emiatt a munkáltatói felelősség körében szóba jöhető esetscsoportok a vadászható állapot által okozott kárért való felelősség szempontjából nem orientáló jellegűek.

4. 2. AZ ELHÁRÍTHATATLAN KÖRÜLMÉNYEK ESETCSOPORTJAI A VESZÉLYES ÜZEMI FELELŐSSÉG KÖRÉBEN

A veszélyes üzemi felelősség körében az elháríthatatlan körülmények klasszikus esetscsoportja¹¹¹ – más megközelítésben szinonimája¹¹² – a vis maior, amely bár jogszabályi definícióval nem rendelkezik,¹¹³ a jogirodalomban annak fogalmi elemeinek szokás tekinteni mind az elháríthatatlanságot, mind a tevékenységi körön kívüliséget.¹¹⁴ Ehhez egyes szerzők harmadik fogalmi elemként hozzáteszik, hogy a körül-

¹⁰⁷ EÖRSI (106. lj.) 18.; EÖRSI (40. lj.) 287.; SZALMA József: „Erőhatalom – az európai és a magyar magánjogban. 2. rész: Komparációk” *Magyar Jog* 2021/12. 722.

¹⁰⁸ LB Mfv.I.10.953/1995/2.; LB Mfv.I.10.091/1999/3.; Kúria Mfv.X.10.153/2020/4.

¹⁰⁹ 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény indokolásának II. 4. pontja.; Kúria Mfv.IV.10.162/2021/4.

¹¹⁰ 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény II. 2. pontja.

¹¹¹ BENKŐ Gyula: „A kártérítési jog elvi kérdései” *Jogtudományi Közöny* 1955/4. 246.; KÖHIDI (99. lj.) 226.; MÁDL Ferenc: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében* (Budapest: Mádl Ferenc Intézet 2022) 22., 504.; PUSZTAHELYI (99. lj.) 61.

¹¹² KENDERES György: „Jogelméleti, jogtörténeti és szabályozásbeli ellentmondásokkal terhelt munkavállalói kártérítési felelősség” in SZIKORA Veronika – TÖRÖK Éva (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Csészy György 65. születésnapja tiszteletére. I. kötet* (Debrecen: Debreceni Egyetem ÁJK 2017) 311.; KENDERES–PRUGBERGER (58. lj.) 149.; PRUGBERGER Tamás: „Az előreláthatósági klauzula alkalmazási lehetőségeinek néhány problémája a polgári jogi és különösen a munkajogi szerződéses kötelmek esetében” *Állam- és Jogtudomány* 2020/3. 107.

¹¹³ LUKÁCS Endre: „A vis maior kérdése a nemzetközi kereskedelemben” *Külgazdaság* 1974/9. 136.

¹¹⁴ BOZÓKY Alajos: „A »vis maior« a magánjogban” *Jogtudományi Közöny* 1893/26. 205.; ERICH-HANS KADEN: „Zufall und höhere Gewalt im deutschen, schweizerischen und französischen Recht” *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 1967/4. 614–618.; PRUGBERGER Tamás: „Vitatható részek a munkajogi kártérítési felelősség új szabályainál” in FEKETE Balázs – HORVÁTHY Balázs – KREISZ Brigitta: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös* (Budapest: HVG-Orac 2014) 410., 412.; SZALMA József: „Alanyi és tárgyi felelősség. A vétkesség és a

ménynek rendkívülinek is kell lennie, mivel ha egy eseményt a gyakorisága folytán számításba kell venni, úgy azt nem lehet vis maiorak tekinteni.¹¹⁵ A bírói gyakorlat a fogalmi elemek közül az elháríthatatlanságot hangsúlyozza, vis maiorak ugyanis a természeti vagy emberi eredetű, az emberek számára elérhető eszközökkel el nem hárítható „ellenállhatatlan erőket” tekinti.¹¹⁶

Míg a vis maior az abszolút elháríthatatlan, azaz senki által el nem hárítható körülményeket jelöli,¹¹⁷ addig harmadik személy vagy a károsult elháríthatatlan magatartása a felelősség konkrét alanyához képest minősülhet elháríthatatlannak.¹¹⁸ Kőhidi szerint amíg a vis maior senki nem tudná elhárítani, ezért nem is elvárható, hogy bárki elhárítsa, addig az egyéb elháríthatatlan körülményeknél arról van szó, hogy az adott helyzetben általában elvárható-e az adott körülményt elháríthatóvá tevő intézkedések megtétele, amire figyelemmel azt kell vizsgálni, hogy a körülmény elhárítása érdekében szükséges magatartás tanúsítása az adott helyzetben általában elvárható-e.¹¹⁹ Az elháríthatatlanság tehát ezekben az esetekben is objektív kategória,¹²⁰ vagyis annak fennállását nem az üzembentartó szubjektív lehetősége szempontjából kell vizsgálni, hanem a felróhatóság mint a Ptk. 1:4. § (1) bekezdésében meghatározott objektívizált elvárás mércéjén¹²¹ alapján kell megítélni.

4. 3. AZ ELHÁRÍTHATATLANSÁG ÉRTELMEZÉSE A VADÁSZHATÓ ÁLLAT ÁLTAL OKOZOTT KÁRÉRT VALÓ FELELŐSSÉG KÖRÉBEN

Ha a kifejtetteket a vadászható állat által okozott kárért való felelősségre alkalmazzuk, egyrészt arra a következtetésre juthatunk, hogy a vis maior – mint nemcsak a vadászatra jogosult ellenőrzési körön kívüli, hanem egyúttal elháríthatatlan körülmény – a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentést bizonyosan megalapozza. A jogirodalom is egységesen hangsúlyozza, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében ellenőrzési körön kívül eső

felróhatóság kérdéskörének lehetséges szempontjairól, különös tekintettel a magyar Ptk. vonatkozó rendelkezéseire és ezek rekodifikációjára” *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 2001–2002. 34.; SZALMA József: „Erőhatalom – az európai és a magyar magánjogban. Első rész: Definíciók” *Magyar Jog* 2021/11. 665.

¹¹⁵ CSEKŐ Katalin: „A force majeure esemény mint mentesülési lehetőség” *Külgazdaság* 2021/7–8. 124., <https://doi.org/10.47630/kulg.2021.65.7-8.120>; KADEN (114. lj.) 618–619.

¹¹⁶ BH2014. 147.; BH2022. 209.

¹¹⁷ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1996) 429–430.; KŐHIDI (99. lj.) 226., 231.; MARTON (7. lj.) 926.; PUSZTAHELYI Réka: „A veszélyes üzemi felelősség egyes kérdései az új Ptk. rendszerében” *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXIII* 2015. 310.

¹¹⁸ KŐHIDI (99. lj.) 226., 231.

¹¹⁹ KŐHIDI (99. lj.) 231–234.

¹²⁰ Kúria Pfv.III.20.215/2020/9.; Kúria Pfv.III.20.587/2021/6.

¹²¹ BAUER Miklós: „A polgári jogi helytállás formái. Felelősség és kártérítés” *Jogtudományi Közlöny* 1988/4. 199–203.; CZINE Aliz: „A felróhatóság általános és egyes speciális jelentéstartalmai a deliktuális kárfelelősség körében” *Themis* 2018/2. 26–28.; FUGLINSZKY (3. lj.) 283.; LÁBADY (1. lj.) 172.; TŐKEY (36. lj.) 36.

körülménynek minősülnek a vis maior körébe tartozó esetek, például amikor valamilyen természeti esemény, különösen árvíz miatt tömegesen menekülő vadak okoznak kárt.¹²²

A vis maior körébe nem tartozó ellenőrzési körön kívüli okok pedig abban az esetben minősülnek egyszersmind elháríthatatlannak is, ha az adott helyzetben általában nem volt elvárható, hogy a vadászatra jogosult az azok elhárítását lehetővé tevő intézkedéseket megtegye, amely szempontból nem hagyható figyelmen kívül, hogy az adott helyzetben általában elvárható gondosság mellett előrelátható volt-e az ellenőrzési körön kívül eső körülmény bekövetkezése.¹²³ Álláspontunk szerint arra figyelemmel, hogy a vad nem a vadászatra jogosult közvetlen uralma alatt, hanem a természetben szabadon él, az esetek legnagyobb részében mind a károsult, mind a harmadik személy ellenőrzési körön kívül eső magatartása kimeríti az elháríthatatlanság ekként értelmezett fogalmát, mivel akár a károsult, akár harmadik személy magatartásának elhárítása legtöbbször túlmegy azon a körön, amely a vadászatra jogosulttól általában elvárható. Ezért ha valamely körülmény a vadászatra jogosult ellenőrzési körén kívül esik, úgy az rendszerint egyúttal elháríthatatlannak is minősül, így a vadászatra jogosult felelősség alóli kimentését megalapozza.

A Ptk. a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében külön nem rendelkezik, hogy mi a következménye annak, ha a károsultnak a kár bekövetkezésében közreható magatartása nem volt elháríthatatlan. E felelősségi alakzat körében ugyanis a Ptk. nem tartalmaz a károsulti közrehatásra vonatkozó olyan speciális szabályt, mint a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősségre vonatkozó Ptk. 6:537. §-a, amely szerint az üzembentartónak nem kell megtérítenie a kárt annyiban, amennyiben az a károsult felróható magatartásából származott. A bírói gyakorlat hangsúlyozza, hogy a Ptk. 6:537. §-a esetén nem kármegosztásról van szó – eltérően a Ptk. 6:525. §-ától, ahol felróhatóság áll szemben felróhatósággal –, az üzembentartó felelőssége ugyanis objektív, a károsultnak pedig felróható magatartásának következményeit magatartása közrehatásának mértékéig kell viselnie: azaz nem a felek magatartásának felróhatóságát kell összevetni, hanem azt kell vizsgálni, hogy károsult magatartása milyen mértékben okozta a kárt.¹²⁴

Erre figyelemmel a vadászható állat által okozott kárért való felelősség mint felróhatóságtól független, azaz objektív felelősségi alakzat körében speciális rendelkezés hiányában a kérdés egyrészt az, hogy a Ptk. 6:525. §-a alkalmazható-e nem elháríthatatlan károsulti közrehatás esetén, másrészt az első kérdésre adott igenlő válasz esetén a kármegosztást elsődlegesen a felróhatóság arányában vagy eleve

¹²² BARTA (2. lj.) 23.; HORVÁTH Gergely: „A polgári jogi felelősség agrárjogi, illetve környezetjogi vonatkozásai” in KÖHIDI Ákos – FAZEKAS Judit – CSITEI Béla (szerk.): *Állandóság és változás. Tanulmányok a magánjogi felelősség köréből* (Budapest: Gondolat 2017) 273.; TÖRKEY (36. lj.) 75., 152.

¹²³ VILÁGHY–EÖRSI (99. lj.) 574.; Vojtěch VOMÁČKA – Josef BARTŮ: „Damage Caused by Game and its Compensation in Central European Countries: A Comparative Perspective” *Central European Journal of Comparative Law* 2022/2. 194., <https://doi.org/10.47078/2022.2.183-200>.

¹²⁴ Kúria Pfv.III.20.744/2012/8.; Kúria Pfv.III.22.018/2015/4.; Kúria Pfv.III.20.053/2016/5.; Kúria Pfv.III.20.237/2016/4.; Kúria Pfv.III.20.537/2016/4.; Kúria Pfv.III.21.672/2016/6.

a közrehatás arányában kell elvégezni. A magunk részéről Fuglinszky álláspontjával értünk egyet, amely szerint abban az esetben, ha a károkozó felelőssége a veszélyes üzemi felelősségtől eltérő objektív felelősségi alakzaton alapul, felróható károsult közrehatás esetén nincs akadálya a Ptk. 6:525. § (2) bekezdése alkalmazásának. Ekkor azonban a kárt a felróhatóság arányának vizsgálata nélkül eleve a közrehatás arányában kell megosztani, mivel a felróhatóság arányában történő kármegosztásnak csak akkor van helye, ha a károsult felróhatósági alapú felelősségi alakzat alapján érvényesít kártérítési igényt.¹²⁵

5. ÖSSZEZEGÉS

A fentiekben annak bemutatására tettünk kísérletet, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alóli kimentést megalapozó ellenőrzési körön kívül eső elháríthatatlan ok fogalma – a vad természetes életmódjára és ebből következően a felette gyakorolható közvetlen emberi uralom hiányára figyelemmel – számos jogértelmezési bizonytalanságot hordoz, amin az sem enyhített, hogy a jogalkotó a kimentési klauzulához autentikus értelmezést fűzött. Arra a megállapításra jutottunk, hogy a jogalkotó által adott jogértelmezés fényében a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében az ellenőrzési kör fogalma lényegében a tevékenységi kör fogalmának feleltethető meg. Így az ellenőrzési kör értelmezésével kapcsolatban immár nemcsak a munkáltatói kárfelelősség és a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség között áll fenn különbség, hanem a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alkalmazásában a fogalom egy harmadik jelentést kapott, ami miatt annak tartalma még a Ptk. felelősségi rendszerén belül sem egységes. Emellett a Vtv. 75/A. § (1) bekezdésében szereplő értelmező rendelkezés sem következetes, amennyiben a vadászati jog gyakorlása a vadgazdálkodási tevékenységet is magában foglalja, így az utóbbi külön nevesítése szükségtelen volt.

Minderre figyelemmel álláspontunk szerint dogmatikai szempontból koherensebb szabályozási megoldást jelentene, ha a jogalkotó nem külön törvényben szereplő értelmező rendelkezést fűzne a Ptk. 6:563. § (2) bekezdéséhez, hanem az utóbbiból mellőzné az ellenőrzési körön kívül eső okra vonatkozó kitétel, és helyette akként rendelkezne, hogy a vadászatra jogosult akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt a vadászati jog gyakorlásán kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. Ezzel ugyanis egyrészt a Ptk. felelősségi rendszerén belül feloldható lenne az az ellentmondás, amely az ellenőrzési kör fogalmának a kontraktuális felelősség és a vadászható állat által okozott kárért való felelősség alkalmazásában való eltérő értelmezéséből ered, másrészt kiküszöbölhető lenne a vadászati jog gyakorlása és a vadgazdálkodási tevékenység tartalma közötti átfedésből eredő fogalmi következetlenség is.

¹²⁵ FUGLINSZKY (3. lj.) 304.

Az elháríthatatlanság fogalmát illetően amellet érveltünk, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség körében kialakult jogértelmezés a vadászható állat által okozott kárért való felelősség körében is megfelelően alkalmazható, így valamely körülmény abban az esetben elháríthatatlan, ha az adott helyzetben általában nem volt elvárható, hogy a vadászatra jogosult az annak elhárítását lehetővé tevő intézkedéseket megtegye. A károsult nem elháríthatatlan közrehatása esetére azonban álláspontunk szerint indokolt lenne a Ptk. 6:537. §-a szerinti előírás beiktatásával egyértelművé tenni, hogy ebben az esetben a vadászatra jogosult a károsult felróható magatartása közrehatásának mértékéig mentesül a felelősség alól.

POZSONYI NORBERT*

A VAS, A VADARI ÉS A VADIMONIUM ELJÁRÁSJOGI SZAKKIFEJEZÉSEK PLAUTUS MŰVEIBEN: ADALÉKOK A RÓMAI PERJOG TÖRTÉNETÉHEZ

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.04>

„Tief ist der Brunnen der Vergangenheit.” *E sorral kezd Thomas Mann a József és testvérei című regényét. Az idézett gondolat megalapozottan vonatkoztatható minden olyan jelenségre, amelynek története (történelme) van, így különösen igaz ez a jogra, pontosabban: a jogfejlődésre. Mindig érdekes kérdés az, hogy honnan indultunk és hová érkeztünk. A jogtörténeteszek egyik feladata az, hogy az egyes jogintézmények eredetét és fejlődési útját feltárják. A jelen munka szerzője is erre tesz kísérletet.*

Az elmúlt évtizedekben a jogi romanisták körében élénk érdeklődés mutatkozik az eljárásjog – ezen belül is a vadimonium intézményének – kutatása iránt. Ha leegyszerűsítve szeretnénk meghatározni a „modern” vadimonium ügyletének a lényegét, akkor ezt akként fogalmazhatnánk meg, hogy a vadimonium nem más, mint egy kettős stipulatio (Doppelstipulation) a felek között, amelyben az adós (promissor) – legtöbbször bírságfizetés (poena) terhe mellett – arra vállal kötelezettséget, hogy ő – vagy esetleg harmadik személy – meghatározott helyen és időben, valamilyen jogilag releváns cselekmény elvégzése céljából megjelenik. A szakirodalom – a Kr. e. I. és a Kr. u. II. század közötti időintervallumból ránk maradt források alapján – a „modern” vadimonium két alaptípusát különbözteti meg: egyrészt a „perbeli”, másrészt pedig a „peren kívüli” vadimoniumot. Az ún. „perbeli” vadimonium lényege az, hogy ennek szabályait – alapvetően – a praetori edictum rögzítette, és a peres eljárás során ennek letételét a jogszolgáltató magisztrátus rendelte el. A perbeli vadimoniumnak akkor volt helye, ha a megkezdett in iure eljárást „aznap nem lehetett” befejezni (ez az ún. „halasztási” vadimonium), vagy pedig a már megindított ügyet valamilyen okból (pl. hatáskör hiánya miatt) egy másik jogszolgáltató magisztrátushoz kellett áttenni (ez az ún. „áttételi” vadimonium). A peren kívüli vadimoniumra viszont az edictum szabályai nem vonatkoztak, annak megkötése a felek magánautonómiája körébe esett. A jogi romanisztikában hosszú időn keresztül uralkodó volt az a nézet, amely szerint a formuláris eljárásokban a peren kívüli vadimonium – mint „idézési forma” („Ladungsform”) – az in ius vocatio alternatívája volt. Innen eredeztethető a német nyelvű szakterminológiában a mai napig használt „Ladungsvadimonium” megnevezés. Azonban az 1980-as évek közepén –

* PhD, adjunktus, SzTE ÁJK, 6720 Szeged, Tisza Lajos krt. 54.
E-mail: pozsonyi@juris.u-szeged.hu.

Wolf kutatási eredményeinek hatására – paradigmaváltásra került sor. Wolf az 1959-ben – Pompeji közelében – felszínre került okiratlelet (az ún. Sulpicius archívum) vadimoni-um dokumentumai alapján igazolta, hogy a peren kívüli vadimonium nem kiváltotta, hanem csak előkészítette a perbe hívás (in ius vocatio) jogi aktusát.

Steinwenter kiemeli, hogy „a római vadimonium előzménytörténetét (...) még mindig »rejtélyesként« kell jellemeznünk”. Erre tekintettel nem vállalkozhatunk arra, hogy a vadimonium eredetével kapcsolatos homályos találgatásokba bocsátkozzunk. Egy azonban bizonyos: a vadimoniumhoz kötődő legkorábbi római irodalmi említések Plautus vígjátékaiban leletők fel, így indokolt e szöveghelyeket alaposabb jogi elemzés tárgyává tenni.

1. PLAUTUS MŰVEI MINT A RÓMAI JOG MEGISMERÉSÉNEK FORRÁSAI

A római *auctorok* írásainak gondos tanulmányozása során gyakran lehetünk olyan szövegrészletekre, amelyek – jogilag releváns tartalmuk okán – alappal tarthatnak számot az antik jogtörténések figyelmére. E szöveghelyek ugyanis sok esetben egyfajta „történeti időablakot” nyitnak számunkra, amelyen keresztül bepilanthatunk a mű keletkezési korszakának jogéletébe. Leopold Wenger (1874–1953) *Die Quellen des römischen Rechts* című művében kifejezetten hangsúlyozza azt, hogy a jogi ismeretszerzés terén érdemes (a kutatóknak) a római irodalom irányába nagyobb bizalommal lenni, mivel – logikus érvelése szerint – „a saját közjoguk, magán- és eljárási joguk – mint minden művelt római –, úgy a kivételes tehetségű költők számára is már ifjú koruktól fogva közismert volt. A közéletet és a magánéletet – ott ahol a költő azokra utalást tesz – tévedéstől mentesen és hamisítatlanul ábrázolja”.¹

Hiszem azt: ha az antik irodalmi művekben sporadikusan megbúvó jogi részleteket – mint apró mozaikköveket – szorgalmason összegyűjtögetjük, majd azokat a jogi exegézis „ecsetjével” óvatosan megtisztítjuk, akkor e mozaikdarabkák egymáshoz illesztésével összeállíthatunk egy olyan étellel teli képet, amely által közelebb kerülhetünk a római hétköznapi joggyakorlatának (jogi valóságának) a megismeréséhez.² Számos efféle „jogtörténeti mozaikdarabkára” bukkanhatunk, ha fellapozzuk

¹ Leopold WENGER: *Die Quellen des römischen Rechts* (Wien: Holzhausen 1953) 223.: „[s]ein eigenes öffentliches, privates und Prozeßrecht ist, wie jedem gebildeten Römer, so auch dem begnadeten Dichter von Jugend auf geläufig. Das öffentliche und das Privatleben wird, wo ein Dichter darauf hinweist, ohne Irrtümer und Fälschung dargestellt”.

² Gerhard THÜR: „Recht im hellenistischen Athen (Ephobie. Kassel/Austin PCG, Adespota 1152. Basanos)” in Eva CANTARELLA – Gerhard THÜR (szerk.): *Symposion 1997. Akten der Gesellschaft für Griechische und Hellenistische Rechtsgeschichte 13* (Köln – Weimar – Wien: Böhlau 2001) 144. által Menandros komédiái vonatkozásában kifejtettek – *mutatis mutandis* – a római jog modern tudományára is irányadóak: „[a]uch wenn wir nicht immer neue Rechtseinrichtungen kennenlernen, bekommen wir tieferen Einblick in die Praxis des Rechtslebens. Ohne Kenntnis der Praxis ist das Wissen um eine Institution wertlos”.

Plautus (ca. Kr. e. 250–184)³ vígjátékait. Plautus komédiáiban fellelhető jogilag releváns tartalmakat – jogtörténeti szempontból – különösen értékessé teszi az a tény – miként arra Bekker is rámutat –, hogy „ebből az időszakból pedig, amely közvetlenül megelőzi a legtermékenyebb jogfejlődési szakaszt, [mindösszesen] három használható kortársi tudósítás maradt fenn számunkra: Cato *de re rustica* című műve, valamint Plautus és Terentius komédiái”.⁴

Plautus – aki időben a legkorábbi római író, akitől teljes művek maradtak ránk – irodalmi működésének körét kizárólag egyetlen komédiatípusra, az ún. *fabula palliata*-ra korlátozta.⁵ A *fabula palliata* lényege, hogy e műfajba tartozó darabok görög szerzők (pl. Menandros) műveinek római átdolgozásai voltak, amelyeket a színházak görög színteret idéző színpadi díszletek között, görög öltözetben adtak elő.⁶ A *fabula palliata* elnevezés a *pallium* szóból eredeztethető, amelynek elsődleges jelentése: „görög köpenyeg”,⁷ a *fabula palliata* elnevezés tehát ún. „görög köpenyeges történet”-et takar.

Ebből a tényből azonban adódik az a kérdés, hogy a Plautus vígjátékaiban felmerülő jogi helyzetekből lehet-e egyáltalán a római jogra vonatkozóan megalapozott következtetéseket, megállapításokat levonni. Tekintettel ugyanis arra, hogy Plautus művei görög előképeken alapulnak (Plautus maga a „fordítás” szót használta⁸), így okkal merülhet fel az az aggály, hogy Plautus szövegei nem is annyira a római, hanem inkább a görög jog visszatükrözi.⁹ Costa,¹⁰ Bekker¹¹ és Düll¹² álláspontja alapján a Plautus komédiáiban megjelenő joghelyzetek kizárólag a római jog

³ Manfred FUHRMANN: s. v. „Plautus” in Konrat ZIEGLER – Walther SONTHEIMER (szerk.): *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden, Bd. 4* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1979) 911.

⁴ Ernst Immanuel BEKKER: „Die römischen Komiker als Rechtszeugen” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* (a továbbiakban: *ZRG RA*) 1892/13. 108., <https://doi.org/10.7767/zrga.1892.13.1.53>: „[a]us dieser Zeit nun, die der fruchtbarsten Rechtsentwicklung unmittelbar vorausgeht, sind uns drei verwerthbare Berichte von Augenzeugen erhalten, Catos Werk *de re rustica* und die Komödien von Plautus und Terenz”. A hazai tankönyv és kézikönyv irodalmunk is több helyen utal akként Plautus írásaira mint a római jog megismerése körében releváns nem jogász irodalmi forrásokra, lásd pl. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói* (Budapest: Novissima²⁰²²) 101.; SIKLÓSI Iván: *Római magánjog I. Külső történet, alapfogalmak és továbbélés. Eljárásjog. Személyi és családjog. Dologi jog* (Budapest: Eötvös 2021) 163. 313. lj.

⁵ FUHRMANN 1979 (3. lj.) 912–912.

⁶ SZILÁGYI János György: „Plautus és magyar fordítása” in *Titus Maccius Plautus vígjátékai II.* [ford. Devecseri Gábor] (Budapest: Magyar Helikon 1977) 552.

⁷ Lásd: FINÁLY Henrik: s. v. „pallium” in FINÁLY Henrik (szerk.): *A latin nyelv szótára* (Budapest: Franklin-Társulat 1884) (reprint kiadás: 2002) 1402.

⁸ DÉR Katalin: *Plautus világa* (Budapest: Európa Könyvkiadó 1989) 9.

⁹ Philipp SCHEIBELREITER: „Das depositum in Plautus’ Bacchides: Zu einer frühen Quelle für die offene Verwahrung” *ZRG RA* 2012/129. 226–229., <https://doi.org/10.7767/zrga.2012.129.1.206>. Scheibelreiter átfogóan ismerteti – és kategorizálja – a filológiai és a jogi szakirodalomban kialakult álláspontokat.

¹⁰ Emilio COSTA: *Il diritto privato romano nelle commedie di Plauto* (Torino: Bocca 1890) 18.

¹¹ BEKKER 1892 (4. lj.) 53.

¹² Rudolf DÜLL: „Zur Frage des Gottesurteils im vorgeschichtlichen römischen Zivilstreit” *ZRG RA* 1938/58. 27–28., <https://doi.org/10.7767/zrga.1938.58.1.17>.

talaján állnak. Ezzel szemben pedig például Paoli¹³ a római komé diaszerzők görög mintáktól való függőségét hangsúlyozza, és – Partsch véleményéhez hasonlóan¹⁴ – azt vallja, hogy esetről esetre kell vizsgálni azt, hogy az adott szöveghely görög vagy római jogi alakzatot jelenít-e meg.¹⁵

Habár megfontolt jogtörténészhez illő ez utóbb említett differenciált – a görög és a római jog eseti megkülönböztetésén alapuló – álláspont, azonban – praktikus érvek alapján – mégis afelé hajlok, hogy a Plautus komédiáiban ábrázolt jogügyletekben és egyéb más (pl. eljárásjogi) joghelyzetekben a római jogélet visszatükröződését kell látnunk.¹⁶ Nem vitatom azt, hogy egyes szöveghelyeken kimutathatók – nyilvánvalóan igazolhatók – görög jogintézmények (illetőleg azokkal való párhuzamok), azonban – álláspontom szerint – ennek oka az, hogy e jogintézmények Plautus korában már a római jogélet számára is ismert alakzatok lehettek. E vélekedés logikai alapja az a tény, hogy a köztársaságkori római színházi darabok nem egy magasan iskolázott szűk réteg (elit) intellektuális gyönyörködtetése, hanem tömegek szórákoztatása céljából íródtak.¹⁷

Itt viszont adódik a kérdés: elvárható volt-e egy „római átlagembertől” az, hogy a római jogélettől idegen görög jogintézményeken alapuló célzásokat, komikus helyzeteket, iróniát és áthallásokat megértse. Álláspontom szerint e kérdésre az a válasz adható, hogy: „nem”. Tekintettel továbbá arra is, hogy Plautus a vígjátékokat a római publikum számára nem olvasás, hanem előadás céljára alkotta, így azok – a könnyed szórakozást kereső nagyközönség körében – csak akkor lehettek sikeresek, ha a bennük foglalt – többek között jogi jelenségekre rájátszó – komikus élethelyzetek, illetőleg szatirikus allúziók a hallgatóság számára könnyen érthetőek voltak.¹⁸ Ez a

¹³ Ugo Enrico PAOLI: *Comici latini e diritto attico* (Milano: Giuffrè 1962) 14–18.

¹⁴ Joseph PARTSCH: „Römisches und griechisches Recht in Plautus Persa” *Hermes* 1910/45. 595–596.

¹⁵ WENGER 1953 (1. lj.) 224. is (már korábban) lényegében ezt a megközelítést tartotta helyesnek. Itt érdemes azonban megjegyezni, hogy e vita terméketlenségére utal finoman Dieter NÖRR: „Zu den Xenokriten (Rekuperatoren) in der römischen Provinzialgerichtsbarkeit” in Tiziana J. CHIUSI *et al.* (szerk.): *Dieter Nörr. Historiae iuris antiqui III.* (Goldbach: Keip 2003) 2267sk. amikor a szakirodalmi álláspontok egybevetése alapján a következő konzekvenciát vonja le: „[d]ie Diskussion hat zumindest das eine sichere Ergebnis erbracht, daß kategorische Feststellungen sinnlos sind, daß jeder einzelne in Betracht kommende Text nach Umfeld, Terminologie und vor dem Hintergrund der (mehr oder weniger gut bekannten) entsprechenden Rechtsinstitute aus Griechenland und Rom zu analysieren ist”.

¹⁶ Wolfgang KUNKEL: „Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht” in Max Kaser *et al.* (szerk.): *Festschrift für Paul Koschaker, Bd. II.* (Weimar: Böhlau 1939) 6. 6. lj. ehhez képest kisebb jogtörténeti jelentőséget tulajdonít a plautusi szövegeknek: „[m]an kann aus den plautinischen Komödien zwar nur sehr wenig über die Funktion römischer Rechtsinstitute lernen, desto mehr aber über die Terminologie des römischen Rechtslebens”. Peter WITT: *In ius vocare bei Plautus und Terenz. Zur Interpretation römischen Rechts in klassischen Übersetzungen* (Freiburg im Breisgau: Selbstverlag 1971) 186. Kunkelhez hasonlóan csak terminológiai szempontból tartja a plautusi szövegeket a római jog szempontjából relevánsnak, mivel – álláspontja szerint – a szerző az alapul vett görög komédiában megjelenő jogi szakterminológiát egyszerűen csak felcserélte római jogintézményekre.

¹⁷ Philipp LEITNER: „Die plautinischen Komödien als Quellen des römischen Rechts” in Eva CANTARELLA – Lorenzo GAGLIARDI (szerk.): *Diritto e teatro in Grecia e a Roma* (Milano: LED 2007) 74.

¹⁸ Vö.: Alfons BÜRGE: „Vertrag und personale Abhängigkeiten im Rom der späten Republik und der frühen Kaiserzeit” *ZRG RA* 1980/97. 116., <https://doi.org/10.7767/zrg.1980.97.1.105>; Éva JAKAB:

feltétel viszont csak abban az esetben teljesülhetett, ha a komikum alapjául szolgáló jogi, kulturális vagy társadalmi jelenség mélyen benne gyökerezett a római átlagember tudatában. Minderre tekintettel plauzibilisnek tartom azt a megfontolást, amely szerint Plautus műveiből – bár a komikum, valamint az irodalmi képzelet és nyelvezet¹⁹ prizmáján megtörve – a római jogélet „színei” bomlanak ki előttünk.

2. ELJÁRÁSJOGI ALAPVETÉSEK

Egy „szóbeliség elvén” alapuló – kontradiktórius – eljárás rendeltetészerű lefolyásának egyik érdemi előfeltétele az, hogy az érintett felek a processzus *előkészítése*, *megkezdése* vagy – folytatólágosság esetén – annak *folytatása* céljából meghatározott helyen és időben jelen legyenek. A modern eljárási jogokban e jelenlét elrendelésére a bírósági – vagy más hatósági – eljárásokban az idézés jogintézménye szolgál, ami az adott eljáró szerv alaki jogcselekménye, amelyben felhívja az érintett személyt, hogy az – a törvényes jogkövetkezmények terhe mellett – a megjelölt helyen és határnapon jelenjen meg abból a célból, hogy közreműködése az ügy elintézésében biztosított legyen.

A római (magánjogi) peres eljárásjog történetében a hatósági (ill. „félhatósági”) idézés formái kizárólag a császári (*cognitiós*) perrend időszakában jelentek meg.²⁰ A *legis actiós*, valamint a *formuláris* eljárásokban az „idézés” – itt értve kizárólag: az ellenérdekű fél első tárgyalásra való megjelenésre történő felhívását, illetőleg bármely további okból az eljárás előtt vagy az eljárás folyamán a jelenlétének biztosítását – alapvetően az érdekelt fél magáncselekménye volt. Az „első tárgyaláson” – azaz: első alkalommal a jogszolgáltató magisztrátus előtt – való megjelenésre történő felhívásra az *in ius vocatio* jogintézménye szolgált (amely egyben az *in iure* eljárást megindító jogcselekménynek is minősült). Minden más esetben az ellenérdekű fél jelenlétre kötelezése a magánjogi (szerződéses) viszonyok körébe eső *vadimonium*-stipulatio útján történt.

Itt utalunk arra, hogy Plautus korában vélhetően a „rendes peres eljárás” még a *legis actiós* eljárás lehetett.²¹ Erre enged következtetni például *A bögre* (*Aulularia*) című komédia azon epizódja (Aul. 415skk.), amelyben Euclio félreértésből tolvajnak nézi a házában lévő szakácsot (Congriót), akít ezért könnyebben bántalmaz. Amikor pedig kiderül a félreértés, akkor Congrio így szól Euclióhoz (Aul. 456–457.): *heus, senex, pro vapulando hercle ego abs te mercedem petam. Coctum ego, non vapu-*

Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht (München: C. H. Beck 1997) 154–155. Más kontextusban, de hasonlóan HOFFMANN Zsuzsanna: „A senatus Plautusnál” in FODOR István – M. KORCHMÁROS Valéria (szerk.): *Studia in honorem Aegonis Maróti sexagenarii* (Szeged: JATE 1987) 51. „Plautus (...) az általa átvett darabok eredeti cselekményét és szereplőit megtartotta, viszont ezt az idegen keretet aktuális római utalásokkal töltötte meg, ezzel közelebb vitte nézőihez”.

¹⁹ BORZSÁK István: *A latin nyelv szelleme* (Budapest: Franklin-Társulat 1942) 52. így fogalmaz: „[m]ég a száraz jogi nyelv is költészetté válik Plautus előadásában”.

²⁰ MAX KASER – KARL HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht* (München: C. H. Beck 1996) 566.

²¹ WITT 1971 (16. lj) 155. és 163.

*latum, dudum conductus fui.*²² A jelenet komikus színezete szerint tehát a szakács, akit főzésre fogadtak fel (*coctum conductus fui*),²³ az ütlegetésért kvázi többletdíjat (*merces*) igényel, mivel az nem volt része a szerződéses megállapodásnak. Erre az igényre így válaszol az őt bántalmazó Euclio (Aul. 458): *lege agito mecum. molestus ne sis*, azaz: „[p]erlekedj velem! (De most) ne alkalmatlankodj (itt nekem)!”. A *lege agere* kifejezés²⁴ minden kétséget kizárólag a *legis actiós* eljárásra utal (Gai. 4,12): *lege autem agebatur modis quinque: sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.*²⁵

Fontos kiemelni azonban, hogy az idézett plautusi forráshely alapján téves lenne azon végkövetkeztetés levonása, hogy Plautus korában a *legis actiós* eljárás lett volna az egyetlen eljárási mód. Ugyanis a *praetor* jogszolgáltatási gyakorlata a Kr. e. III. század során a *legis actiós* perrend mellett egy – bár a *legis actiós* eljárásra épülő, de lényeges vonásaiban attól mégis különböző – újabb eljárási rendet (az ún. *formuláris* eljárást) alakított ki.²⁶ Gaius – némi diakrónikus szemlélet beleszövésével – így ír az Intitúcióiban a *formuláris* eljárás jellegadó sajátosságáról (Gai. 4,30):

*Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. Namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus.*²⁷

Gaius utal arra, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés folyamatában – fokozatosan – a *legis actiós* eljárások az avitt szabályaik és a rugalmatlanságuk miatt²⁸ a jogkereső közönség számára „gyűlöletessé váltak” (*in odium uenerunt*),²⁹ ezért a

²² Fordítás: „Hé te öreg, én istenemre mondom, hogy ezért a verésért tőled bért fogok követelni. Minap engem főzésre, nem (pedig) verésre szerződttetek.”

²³ A felek közötti szerződéses viszonyhoz lásd Pókecz Kovács Attila: „A locatio conductio operis eredete” *JURA* 2002/8/1. 80–81.

²⁴ Lásd még Plaut. Mil. 453: *lege agito*; Ter. Phorm. 984: *lege agito ergo*.

²⁵ Fordítás: „Ötféle módon lehet *legis actio* útján perelni: *sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem* [eskü (fogadás) által, bíró-kérés által, követelés által, kézrátétel által, zálogolás által]”. (Brósz Róbert fordítása).

²⁶ KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 4.

²⁷ Fordítás: „De mindezek a *legis actiós* lassanként gyűlöletessé váltak. Ugyanis a régiek (*veteres*) túlzott szőrszálhasogatása miatt, akik akkor a jogot létrehozták, odajutott a dolog, hogyha valaki a legkisebb hibát is ejtette, elvesztette a pert. Éppen ezért a *lex Aebutia* és a két *Iulia* megszüntette ezeket a *legis actiós*kat, és ez azzal járt, hogy (most már) előre megfogalmazott szöveg szerint, azaz formulákkal perlekedünk” (Brósz Róbert fordítása nyomán).

²⁸ Elég e körben csak a – Gaius által idézett (Gai. 4,11) – ismert *responsumra* utalni, amely szerint: ha valaki „levágott szőlővesszők miatt akként perelt, hogy az *actio*ban szőlővesszőt említett, elveszíti a pert, mert fákat kellett volna mondania, mert a XII táblás törvény, amelyből a szőlővesszők levágása iránti kereset bennünket megillet, (csak) általában levágott fákról beszél” (Brósz Róbert fordítása).

²⁹ FÖLDI András: „Megjegyzések a *legis actiós* kérdéséhez” *AUB* 1987/29. 58. 10. vj. rámutat arra, hogy Gaius az *odium* szóválasztással a *legis actiós*kkal szembeni saját szubjektív ellenszenvét is kifejezésre juttatja.

törvények a *legis actió*kat több lépésben – formálisan is – kivették a római jogrendszerből. A *legis actió*s perrendnek (azaz: a szigorú szóbeli formulákon alapuló pereknek) a római jogéletből való kiszorítása azt eredményezte, hogy idővel a peres jogviták kizárólag írásban megfogalmazott performulák alapján bonyolódtak le (*effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus*).

Hangsúlyozandó, hogy a római jog történetében a *legis actió*s eljárások megszűnésére nem éles váltásként került sor,³⁰ hanem az egy hosszú fejlődési folyamat eredményeként ment végbe [erre utal a forrásszövegben olvasható *paulatim* (jelentése: lassanként) határozószó is], amelynek csak a „betetőzését” jelentette a Gaius által említett két *lex Iulia*. E történeti fejlődés gyökerei a III. századig nyúlhatnak vissza, amikor is a *praetor* – a jogszolgáltatási hatalmára (*iurisdictio*) alapítva – elkezdte kialakítani a *formuláris* eljárás szabályait azon ügyek vonatkozásában, amelyekből *legis actió*kkal peresíthető igény nem származott³¹ (szubszidiárius jelleg). A *formuláris* eljárásban a magisztrátus kezét ugyanis nem kötötték a *legis actió*s eljárás megcsontosodott szabályai, így lehetősége volt arra, hogy eljárási gyakorlatában kialakítson egy olyan – írásbeli formulákon alapuló – perrendet, amelyet szabadon és kreatívan alakíthatott korának jogszolgáltatási igényeihez. A *lex Aebutia* ezt – a minden valószínűség szerint a *praetor peregrinus* praxisában kialakított, de feltehetően már a *praetor urbanus* által is „*de facto*” alkalmazott³² – eljárárendet (*formuláris* eljárást) emelte a Kr. e. II. század derekán civiljogi erőre.³³ Így a *formuláris* eljárás „*de iure*” is a *legis actió*s eljárás mellé lépett.³⁴ A Gaius által említett „két *Iulia*” alatt pedig az Augustus császár uralkodása idején (Kr. e. 17-ben) – népgyűlési határozat (*lex*) formájában – kibocsátott *leges Iuliae iudiciorum publicorum et iudiciorum privatorum* nevet viselő „igazságszolgáltatási törvénycsomag” értendő,³⁵

³⁰ WITT 1971 (16. lj.) 164.

³¹ KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 4. és 153. A *formuláris* eljárásra bevezetésére két jelentős területen állhatott fenn igény: egyrésztől a *bonae fidei iudicia*knak kapcsán, másrésztől pedig *peregrinusi* érintettségű jogviták peresíthetősége okán. KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 156. azt is hangsúlyozza, hogy ezek közül melyik adta a *formuláris* eljárás kialakításához az „első lökést”, az mára már nehezen eldönthető kérdés („[o]b der Anstoß zur Ausbildung des Formularverfahrens von den innerrömischen Verhältnissen, besonders den *fides*-Klagen, ausgegangen ist oder von den *Peregrinen*prozessen, ist kaum zu entscheiden”). KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 156. azonban – mindent egybevetve – afelel hajlik, hogy a *formuláris* eljárás eredetét a *praetor peregrinus* működésében kell keresni. Lásd még ehhez Elemér PÓLAY: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1964) 271–272.; Alfons BÜRGE: *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1999) 72.; FÖLDI–HAMZA 2022 (4. lj.) 39.; Johannes PLATSCHER: „Formularprozess: Grundlagen” in Ulrike BABUSIAUX *et al.* (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Band I. (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) 345.

³² KASER–HACKL 1966 (20. lj.) 153–157.; FÖLDI–HAMZA 2022 (4. lj.) 39.; PLATSCHER 2023 (31. lj.) 345.

³³ PÓLAY 1964 (31. lj.) 271–272.

³⁴ MORIZ WLASSAK: *Rechtshistorische Abhandlungen, aus seinem Nachlaß herausgegeben und bearbeitet von Ernst Schönbauer* (Graz–Wien–Köln: Böhlau Nachf. 1965) 189. a *lex Aebutia* jelentőségét így fogalmazza meg: „[d]iese durchgreifende Änderung soll sich daraus ergeben, daß die *Aebutia* neben der alten *Actio* die Verwendung der Schriftformel fakultativ zuließ”.

³⁵ Wilhelm SIMSHÄUSER: *Iuridici und Munizipalgerichtsbarkeit in Italien* (München: C. H. Beck 1973) 3.

amely két ügytípus kivételével³⁶ a *legis acti*ókat hatályon kívül helyezte, és ezáltal a *formuláris (praetori)* eljárást kizárólagossá tette.

Összegzőképpen rögzíthető: eljárásjogi kérdések vizsgálatának vonatkozásában fontos szem előtt tartani azt a körülményt, hogy a plautusi komédiák keletkezési időpontjában – a Kr. e. III. és II. század fordulóján – mind a *legis acti*ós, mind pedig a *formuláris* perrezsím szabályai egyidejűleg (párhuzamosan) hatályban lehettek (azaz: azokat a római polgárok ismerhették).

3. 1. FORRÁSEXEGÉZIS (VAS, VADARI ÉS VADIMONIUM PLAUTUSNÁL)

Steinwenter kiemeli, hogy „a római *vadimonium* előzménytörténetét – a közvetlen bizonyító jogforrások hiánya okán – még mindig ’rejtélyesként’ kell jellemeznünk”.³⁷ Erre tekintettel nem vállalkozhatok arra, hogy a *vadimonium* eredetével kapcsolatos homályos találgatásokba bocsátkozzam. Egy azonban bizonyos: a *vadimonium*hoz kötődő legkorábbi római irodalmi említés Plautus komédiáiban lelhető fel.³⁸ Ha átlapozzuk Plautus vígjátékait, akkor az alábbi hat szövegrészt találjuk, amely valamilyen módon kapcsolatba hozható a *vadimonium* intézményével: 1) Aul. 316–319; 2) Pers. 289; 3) Curc. 162–163; 4) Epid. 685; 5) Bacch. 178–180 és 6) Rud. 777–778. Figyelemmel arra, hogy ezek a legrégebbi római szövegemlékeinek, amelyekből a *vadimonium*ra vonatkozóan ismereteket meríthetünk, ezért indokolt e forrás-szövegek alaposabb vizsgálata.

3. 2. PLAUT. PER. 289 JOGI EXEGÉZISE

A *Persa* című vígjáték főszereplői a két barát: Toxilus és Sagaristio, akik jogi helyzetüket tekintve más-más *dominus* tulajdonában álló rabszolgák. A mű lényeges mozzanata, hogy Toxilus *dominusa* elutazik, s az ő távollétében a komédiában szereplő rabszolgák a szabad emberek életét utánozzák, szabad emberként viselkednek.³⁹ Ezért lehet az, hogy „Toxilus, a főrabszolga (...) szolgát tart, rendelkezik, ahogy az úrtól látta, és mint az igazi szabad ifjak, patrónust játszik: szeretőjét készül kiváltani a kerítő fogságából”.⁴⁰ Toxilus azonban szerelme „kiváltásához” Sagaristiótól kér pénzköl-

³⁶ Gai. 4,31: *Tantum ex duabus causis permissum est [id legis actionem facere] lege agere, damni infecti et si centumvirale iudicium futurum est (...)*.

³⁷ Artur STEINWENTER: „Vadimonium” in Karl MITTELHAUS – Konrat ZIEGLER (szerk.): PWRE 7A (Stuttgart: Alfred Druckenmüller 1948) 2054.: „die Vorgeschichte des römischen V. muß wegen des Fehlens von unmittelbar beweisenden Rechtsquellen immer noch als ’rätselhaft’ bezeichnet werden”. Fontos megjegyezni, hogy ez a hetven évvel ezelőtt tett megállapítás – sajnos – a mai napig aktuális.

³⁸ Megjegyzendő, hogy Plautus korát megelőző időszakot érintően is vannak irodalmi utalások a *vadimonium*ra (pl. Liv. 3,13; Gell. NA 6,1,8-11) azonban ezek mind Plautust évszázadokkal később követhető szerzők tollából származnak.

³⁹ Vö. Per. 29.

⁴⁰ DÉR 1989 (8. lj.) 243.

csönt, aki „szabad gavallér” módjára le is fizeti azt a barátjának.⁴¹ A pénz azonban nem saját *peculium*ából származik, hanem azt *dominus*ától sikkasztja el, aki – a rábizott nagyobb összegű készpénzzel – marhavásárra küldte őt. A vígjáték további része akörül bonyolódik, hogy a főszereplők ezt az elsikkasztott pénzt cselrel visszaszerez-zék. E „cselvetés” lényege pedig a következő: rábírnak egy – kétes erkölcsű – szabad jogállású személyt – Satoriót –, hogy engedje meg nekik, hogy – magukat rabszolgá-kereskedőnek („leánykalmárnak”) álcázva – eladhassák annak (azaz: Satoriónak) a leányát – mint perzsa hetérát – egy kerítőnek. Az így kapott vételárból pedig visszapótolják az elsikkasztott összeget, majd Saturio „felismerve” saját leányát – mint szabad jogállású személyt – visszaköveteli őt a kerítőtől (*vindicatio in libertatem*).

Plautus e történetfolyamba szövi bele epizódként Paegnium és Sagaristio személyeskedő vitáját. Paegnium egy szemtelen rabszolgaifjú, aki Toxilus *dominus*ának tulajdona, s akit Toxilus – ura távollétében – „saját” rabszolgájaként kezel.⁴² Paegnium – miután egy Toxilus által rábizott feladatot teljesít – hazaindul, s útközben megszólítja őt Sagaristio, aki Toxilus holléte felől érdeklődik tőle. Paegnium válaszáda helyett sértegetni kezdi Sagaristiót, aki ezt szintén nem hagyja szó nélkül, és kettőjük között goromba szópárbaj alakul ki. A vita hevében Sagaristio felszólítja vitapartnerét, hogy az menjen a „pokolba” (Per. 288.: *abi in malam rem*). Paegnium pedig azzal vág vissza, hogy inkább Sagaristio menjen haza (*at tu domum*), majd így folytatja: *nam ibi tibi parata praestost* (Per. 288). Woytek kiemeli, hogy a *parata praestost* kifejezés alanya az előző mondatban Sagaristio által használt *mala res*.⁴³ Woytek azt is hangsúlyozza, hogy e szöveg értelmezésénél a *praesto* jogi jelentéséből kell kiindulni, amely *praesto* („kezesként helytálló”) kifejezés hiposztázisa, s akként kell értelmezni ezt a rövid mondatot, hogy Paegnium felszólítja Sagaristiót, hogy ő (ti. Sagaristio) az otthon való megjelenésével váltsa ki – a megszemélyesített – „*mala res*”-t, aki az ő (adott helyen való) megjelenéséért kezesként helytállást vállalt.⁴⁴ Leegyszerűsítve Paegnium maliciózus mondanivalójának tartalmát: Sagaristio menjen haza, mert valami „rossz dolog” (*mala res*) már várja ott, aki kész érte „kezeskedni”.

Sagaristio azonban a kezesre (*praes*) utaló szóviccet szándékosan félreérti, és így válaszol vissza Paegniumnak (Per. 289): *Vadatur hic me*. E gúnyos megjegyzésre pedig a pimasz Paegnium a következő replikát teszi (Per. 289): *Utinam vades desint, in carcere ut sis*. Ebben a két rövid mondatban négy jogi – ill. jogi jellegű – szakkifejezést is azonosíthatunk, ezek: a *vador*, a *vas*, a *desse* és a *carcer*.

Elsőként vessünk egy pillantást a *vador* (*vadari*) jogi szakszóra. A *vador* ige – a *vadimonium*hoz hasonlóan⁴⁵ – a *vas* főnévből származtatható.⁴⁶ Aulus Gellius egyik

⁴¹ Per. 320.

⁴² Vö. Per. 277.

⁴³ ERICH WOYTEK: *T. Maccius Plautus: Persa. Einleitung, Text und Kommentar* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1982) 268.

⁴⁴ WOYTEK 1982 (44. l.) 268.

⁴⁵ MANU LEUMANN: *Lateinische Laut- und Formenlehre* (München: C. H. Beck 1977) 297. etimológiailag a *vadimonium* szóalak a *vas*, *vadis* (*m*) névszóból és a *-monium* denominális képzőből tevődik össze. Lásd még ehhez JOSEPH GEORG WOLF: „*Vadimonium* in Cicero Rede pro Quinctio” SDHI 2008/74. 85.

⁴⁶ Vö. PETER GEOFFREY WILLIAM GLARE (szerk.): *Oxford Latin Dictionary* (Oxford: Oxford University Press 1992) 2003. sv. *vador*.

közléséből (Gell. NA 16,10,8) tudjuk, hogy a *vas* terminus technicust már a XII táblás törvény szövege is tartalmazta.⁴⁷ Varro (Kr. e. I. század) a *De lingua Latina* című nyelvtudományi munkájában az alábbiak szerint határozza meg a *vas* szakkifejezés jogi tartalmát (Varr. ling. 6,74): *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittat*. Ezek szerint „*vas*nak nevezték azt, aki másért *vadimonium*ot ígért”. A Kr. u. II. században élt és alkotó remekjogász – Gaius – az Intitúcióiban így definiálja a *vadimonium facere* jogcselekmény lényegét (Gai. 4,184): (...) *vadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti*.⁴⁸ Gaius közlésének elvi lényege szerint *vadimonium*ot tesz az (*ei = dativus auctoris*), aki megígéri, hogy meghatározott időpontban [és meghatározott helyen] maga megjelenik. Ebből következően a „másért” tett *vadimonium* (*pro altero vadimonium promittere*) azt jelenti, hogy valaki (jelen esetben a *vas*) megígéri másnak egy harmadik személy meghatározott időben és helyen való megjelenését.⁴⁹ A *vas* kötelezettsége tehát – első ránézésre – alapvetően egy helytállási (*praestare*) jellegű szolgáltatásban áll, mivel: ha a megjelenésre kötelezett (harmadik személy) e kötelezettségének nem tesz eleget, akkor a *vas* köteles a jogosulttal szemben e mulasztásért helytállni. Következésképpen a *vas* és a jogkereső fél között – jogi tartalmát tekintve – egy kezesi karakterű jogviszony keletkezik.

Most térjünk vissza a *vador* ige technikus jelentésének a vizsgálatához. Az Oxford Latin Dictionary (a továbbiakban: OLD) a *vadari* (= *vadari*)⁵⁰ deponens ige jelentését – a jogkereső fél („felperes”) oldaláról („of a plaintiff”) – ekként adja meg: „[t]o accept sureties from (the other party) for his appearance in court at an appointed date (to institute proceedings against)”.⁵¹ Azaz: kezeseket elfogadni a másik féltől annak érdekében, hogy az egy adott időpontban a bíróságon megjelenik (az ellene való eljárás megindítása céljából). A szótár szerkesztője pedig e jelentéstartalom körében utal – többek között – a Plaut. Per. 289-re is.⁵² Az OLD-ben foglalt magyarázat a *vador* álszenvedő igében végső soron a jogkereső félnek a kezes(ek)e)t (*vas / vades*) lekötöztető (elfogadó) magatartását érti (vö.: „to accept sureties”), amely tartalmában kétoldalú jogügyletet feltételez (ajánlat és elfogadás). Ez a jelentésmagyarázat tehát már a kezesi szerződés létrejöttéből indul ki.

⁴⁷ Gell. NA 16,10,8: *sed enim cum proletarii et assidui, et sanates, et vades et subvades, et viginti quinque asses, taliones, furtorumque quaestio cum lance et licio evanuerint, omnisque illa duodecim tabularum antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum lege Aebutia lata consopita sit* (...). [Fordítás: de mivel az olyan kifejezések, hogy *proletarii*, *assidui*, *sanates*, *vades* és *subvades*, *viginti quinque asses*, a lopás felderítése *cum lance* et *licio* elavultak, és a XII táblás törvény minden ósdiságát hatályon kívül helyezte a *lex Aebutia*, kivéve a centumvirális bíróság hatáskörébe tartozó *legis acti*ókat (...)].

⁴⁸ Johannes PLATSCHKE: „Vadimonium factum Numerio Negidio” *ZPE* 2001/137. 291.

⁴⁹ Vö. Ulp. 77 ad ed. D. 45,1,81pr.: *Quotiens quis alium sisti promittit* (...).

⁵⁰ Vö. Györkösy Alajos: *Latin–magyar szótár* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1984) 584. sv. *vador*.

⁵¹ OLD sv. *vador*.

⁵² A magyar szótárirodalomban az alábbi jelentéstartalmakat olvashatjuk: FINÁLY 1884 (7. lj.) 2067. sv. *vador*: „valakit *vadimonium*nál fogva kötelez törvényszék előtt megjelenni”. Györkösy 1984 (51. lj.) 584. sv. *vador*: „valakit biztosítékkal kötelez (hogy a bíróság előtt megjelenjen); törvény elé idéz”. Ezek közül – álláspontom szerint – egyik sem adja vissza helyesen a *vador* ige jogi (technikus) jelentését.

Nyilvánvaló azonban, hogy a Per. 289 szövegében még „elfogadás”-ról, keze-si szerződés létrehozásáról – azaz: kétoldalú jogügyletről – nem lehet szó, mivel e jelentéstartalommal való fordítás egyáltalán nem illeszkedne a szöveg jogi-logikai kontextusába. Egyrészt a *vadari* ige címzettje nem a kezes (*vas*), hanem az „alperes” (*vadatur hic me*) akinek a megjelenéséért kellene éppen kezességet vállalni, másrészt pedig nincs olyan körülmény, amely egy kétoldalú jogügylet létrejötté-re utalna. Ebből következően e forrásszöveg helyes értelmezése körében a *vadatur* igenek – a fentiekhez képest részben – más jogi jelentéstartamát kell keresnünk.

A klasszika-filológus Beikircher a *se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere* (Cic. Quinct. 23) cicerói szöveghely vizsgálata során utal arra, hogy a *vadari* és a *vadimonium promittere* kifejezések egymás „kiegészítői”,⁵³ azaz – miként Platschek kifejti – a *vadari* és a *vadimonium promittere* az két olyan részaktus (kérdés és felelet), „amelyből a *vadimonium* kétoldalú jogügylete felépül”.⁵⁴ (Fontos itt hangsúlyozni, hogy Cicero idézett szövege nem a „másért” tett, hanem az ún. „saját” *vadimonium*ra vonatkozik.) Tehát mind Beikircher, mind pedig Platschek a *vadari* igét alapvetően egy jogosulti oldalról érkező akaratnyilvánításnak értéke-li. Ha ezt az értelmezést pedig rávetítjük a plautusi szöveghelyre (Per. 289: *vadatur hic me*), akkor a *vadatur* igén formailag egy Paegnium (*hic*) által Sagaristióhoz (*me*) címzett akaratnyilatkozatot kell értenünk.

A következő kérdés az, hogy mi lehetett ennek a nyilatkozatnak a jogi tartalma. Erre vonatkozóan Paegnium válaszából vonhatunk le egyértelmű következtetést, aki így szól Sagaristióhoz (Per. 289): *utinam vades desint*. Láthattuk fentebb, hogy a *vas* alatt az olyan személyt kell érteni, aki másért *vadimoniumot* ígér (Varr. ling. 6,74). A két szöveghely együttes értelmezéséből következően a *vadari* terminus technicusszal jelölt – címzett – jognyilatkozat tartalma az lehetett, hogy az egyik fél *vas*-kezes adására szólítja fel (kötelezi) a másik felet.

A szöveg jogi-logikai kontextusába is megfelelően illeszkedne az a tartalom, amely szerint a „felperes” felszólítja – azaz: egyoldalú aktus (szemben az elfogadással, amely kétoldalú aktust tételez) – az ellenérdekű felett *vas*-kezes adására (*vadis datio*; *vadem dare*). Ehelyütt utalok arra, hogy a *vadem dare* kifejezés használatáról számos forrásunk tanúskodik: pl. Cic. fin.: 2,24,79: *vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico*; Liv. 3,13,8: *hic primus vades publico dedit*; Sall. Jug.: 35.9: *vades dederat*. Mindezek alapján – álláspontom szerint – Plautus korában a *vadari* és a *vadem dare* igék állnak egymással jogilag komplementer (kiegészítő) viszonyban.

Figyelemmel a fent kifejtettekre az én fordítási javaslatom a *vadatur hic me* esetén a következő: „Ez (*hic* – ti. Paegnium) engem (*me* – ti. Sagaristiót) *vas*-kezes adására kötelez (*vadatur*)”. Jogi lényegét tekintve – álláspontom szerint – a *vadari* mint az ellenérdekű félhez címzett jognyilatkozat tartalma az, hogy az adjon (nevezzen) meg olyan személyt (*vas*) vagy személyeket (*vades*), akik helytállási kötelezettséget vállalnak azért, hogy ő egy adott helyen és időben (jogi cselekmények lefolytatása céljából) megjelenik.

⁵³ Hugo BEIKIRCHER: „Zur Bedeutungsentwicklung von promitto” *ZRG RA* 2001/118. 379. 12. lj.

⁵⁴ PLATSCHEK 2001 (49. lj.) 290.

A „felperes” oldaláról érkező felhívást követően azonban egy komplexebb jellegű magánjogi helyzet alakul ki, amely alapján az „alperes”-nek meg kell neveznie egy vagy több *vas*-kezeset. E *vas*-kezes/kezesek pusztá megnevezésével azonban az „alperes” még nem tett eleget a „felperesi” felhívásból fakadó jogi kötelezettségének, ez kizárólag abban az esetben teljesül eredményesen, ha a nevezett személy/személyek a felperes számára is megfelelőek és azok (ti. a megnevezett személyek) a *vas*-kezesi pozíciót elfogadják (azaz: a felperes és a *vas*-kezes között létrejön a *vadimonium-stipulatio*). Összefoglalva: a *vadem dare* egy kétmozzanátú cselekmény: 1) először az alperesnek meg kell neveznie a *vas*-kezes / kezeseket; 2) másodszer pedig a *vas*-kezes/kezesek és a felperes között létre kell jönnie a *vadimonium-stipulatio*nak.

Ezt az interpretációs felvetésemet erősíti Paegnium – Sagaristio *vadatur hic me* kijelentésére tett már említett – alábbi megjegyzése is: *utinam vades desint* (...). A *desum* (inf.: *deesse*) ige alapjelentése az, hogy: „távol vagyok”, azonban e jelentéstartalommal való fordításnak (például: „bárcsak távol lennének a *vas*-kezesek”) a jogi értelme nehezen lenne magyarázható. Ehhez képest a Heumann–Seckel-féle *Handlexikon* a *deesse* főnévi igenév jogi technikusi jelentései között említi a „sich entziehen” (magyarul: „kivonni magát valami alól”) kifejezést.⁵⁵ Ebben az értelemben az *utinam vades desint* mondatrész a következőképpen fordítandó: „bárcsak a *vas*-kezesek kivonnák magukat”. Ezt az értelmezést sugallja – egy másik jogi alapkontextusból kiindulva – az Ulp. 12 *ad ed.* D. 4,6,21,3 paragrafusában olvasható alábbi szövegrészlet is: *defendi autem non is videtur, cuius se defensor ingerit, sed qui requisitus ab actore non est defensionem defuturus*. Az idézett szöveghely a távollévő személy érdekében fellépő *defensorra* vonatkozik.⁵⁶ Ezzel kapcsolatban fejti ki Ulpianus, hogy „nem azt tekintik védettnek, akinek a védője magát (a másik félre) ráerőszakolja, hanem azt, (akinek a védőjét) a felperes kereste meg (kérte fel) és az nem vonta ki magát a védelem alól”. Láthatjuk tehát, hogy a *non deesse defensionem* [„(magát) a védelem alól ki nem vonni”] kifejezés tartalmában a „védői pozíció elfogadását, elvállalását” jelenti.

Véleményem szerint tehát az *utinam vades desint* mondatrész helyes jogi értelmezése az, hogy „bárcsak a *vas*-kezesként megnevezett személyek ezt a jogi pozíciót ne fogadnák el”. Ebben az esetben ugyanis eredménytelennek tekintendő a *vas*-kezesállítási kötelezettségre való felhívás (*vadari*).

Paegnium mondatának második feléből pedig következtetni tudunk arra is, hogy mi lehetett a jogkövetkezménye az eredményes *vas*-kezesállítási kötelezettség elmaradásának (Per. 289): *utinam vades desint, in carcere ut sis*. A *carcer* főnév jelentése:⁵⁷ „fogság, börtön”.⁵⁸ Magától értetődő, hogy ebben az esetben kizáró-

⁵⁵ Hermann Gottlieb HEUMANN – Emil SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts* (Jena: Fischer 1907) 126. sv. *deesse*, 1. b) jelentéstartalom.

⁵⁶ Lásd a megelőző paragrafus szövegét D. 4,6,21,2: (...) *ceterum si non existeret defensor, aequissimum erat subveniri, eo potius, quod eorum qui non defenduntur, si quidem latitent, praetor ex edicto pollicetur in bona eorum mittere, ut si res exegerit etiam distraherentur, si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti*.

⁵⁷ Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht* (Aalen: Scientia Verlag 1990) 960. 1. l. a *carcer* jelentésével kapcsolatban utal arra, hogy a *carcer* és a *vincula* jogilag szinonim fogalmak.

⁵⁸ HEUMANN–SECKEL 1907 (56. l.) 57. sv. *carcer*.

lag ún. magánfogságról („Privathaft”, *carcer privatus*) lehet szó.⁵⁹ Ezek szerint Paegnium azért kívánhatta a *vas*-kezesállítás eredménytelenségét a haragosának, mert ebben az esetben megnyílt a jogi lehetőség az ellenérdekű fél magánfogságba vetésére (ti. abból a célból, hogy így a későbbi időpontban való megjelenése biztosított legyen).⁶⁰ E személyi szabadságtól való megfosztás foganatosítása – feltehetően – a *manus iniectio* mintájára történő formalizált önhatalmú cselekmény útján történhetett, hasonlóan ahhoz, mint azt Gaius a *vindex* állítási kötelezettség elmaradása esetén követendő eljárásról írja (Gai. 4,21): *qui vindicem non dabit, domum ducebatur ab actore et vinciebatur*, azaz: „aki nem adott védőt, azt a felperes haza vezette és megkötözte” (Brósz Róbert fordítása).⁶¹

3. 3. PLAUT. AUL. 316–319 EXEGÉZISE

Plautus *Aulularia* (A bögre)⁶² című komédiájának története szerint egy Euclio nevű – fősvény természetű – ember a saját házában elásott kincset talált, amelyet régen még a nagyapja rejtett el. Euclio a kincs létét titkolja a világ előtt, s e titokba még saját leányát – Phaedriát – sem avatja be. Később Euclio – hozományígéret nélkül – eljegyezte Phaedriát egy Megadorus nevű tehetős polgárral. Megadorus – az eljegyzés napján – szakácsokat (Anthrax és Congrio), illetőleg fuvalásokat (Phrugia és Eleusim) fogadott fel, majd utasította Strobilus nevű rabszolgáját, hogy szervezze meg a menyegzőt. Strobilus e feladatának teljesítése során beszélgetésbe elegyedett a szakácsokkal, akiknek gúnyos anekdotákat mesélt az „örömapa” (ti. Euclio) szűkmarkúságáról és kicsinyességéről. E történetek közül az egyik így hangzott (Aul. 316–319):

⁵⁹ Vö. STEINWENTER 1948 (38. lj.) 2055.

⁶⁰ Meg kell jegyezni, hogy a görög jogban ismert volt az ún. *ἐγγυητής* jogintézménye, amely büntető perekben az olyan kezest jelölte, aki azért „kezeskedik”, hogy egy személy meghatározott időpontban a bíróság előtt megjelenjen, s ezzel a megjelenésre kötelezett elkerülhette azt a hátrányt, hogy a bírósági tárgyalásig fogságban kelljen maradnia. Lásd ehhez Andreas BARTHOLOMÄ: „Epigenes’ Kampf gegen das Gesetz (Ar. Eccl. 976–1111)” in Heinz-Günther NESSELRATH – Johannes PLATSCHKE (szerk.): *Menschen und Recht. Fallstudien zu Rechtsfragen und ihrer Bedeutung in der griechischen und römischen Komödie* (Tübingen: Mohr Siebeck 2018) 14. E hasonlóság alapján több kutató arra következtet, hogy Plautus e részt egy olyan görög komédia alapján írhatta, amelyben az *ἐγγυητής* kifejezés szerepelhetett, amelyet Plautus a *vas* latin jogi szakszóval helyettesíthetett. Vö. pl. PARTSCH 1910 (14. lj.) 595.; WITT 1971 (16. lj.) 161–162. Tekintettel azonban arra, hogy összehasonlításra alkalmas görög irodalmi mű nem áll rendelkezésünkre, ezért ezt az elméletet nem bizonyított hipotézisként kell kezelnünk.

⁶¹ Meggyőződésem azonban, hogy ilyen krudélis eljárásra már a köztársasági kor derekán is csak igen elszigetelt esetekben kerülhetett sor. Miként arra Nörr érzékletesen rámutat: „az antik világ (...) társadalmi élete a barátsági viszonyok egy szoros szövetségén alapult” (Dieter NÖRR: „Mandatum, fides, amicitia” in Dieter NÖRR – Shigeo NISHIMURA (szerk.): *Mandatum und Verwandtes* (Berlin – Heidelberg: Springer 1993) 13.: „[d]as soziale Leben der antiken (...) Welt beruhte auf einem engen Geflecht von Freundschaftsbeziehungen”). Ebből következően feltételezem azt, hogy egy közösségen belül kizárólag annak valamely különösképpen marginalizált tagja esetén fordulhatott elő az, hogy valaki ne vállalta volna érte a *vas*-kezeséget. Utalok arra, hogy a *vas*-kezeség „baráti hűség” alapuló jellege kiolvasható Cic. off. 3,10,45 szövegéből is.

⁶² Részben ez a plautusi vígjáték ihlette Molière *A fősvény* című művét.

*Pulmentum pridem ei eripuit milvos: / homo ad praetorem plorabundus devenit; / inquit ibi postulare plorans, eiulans, / ut sibi liceret milvom vadariet.*⁶³

Ha a szöveget megfosztjuk a komédia abszurd színezetétől, akkor az alábbi történeti tényállás marad vissza: „A” erőszakkal elragadott (*eripuit*) egy idegen ingó dolgot „B”-től.⁶⁴ Plautus korában e cselekmény jogi minősítése – minden valószínűség szerint – lopás (*furtum*) lehetett, erre enged következtetni ugyanis az alábbi gaiusi szöveghely (Gai. 3,209):

*Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti. Quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat quam qui ui rapit? Itaque recte dictum est eum improbum furem esse; sed propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli. Quae actio utilis est, etsi quis unam rem licet minimam rapuerit.*⁶⁵

Gaius itt egy keresetkonkurenciára mutat rá.⁶⁶ Ezek szerint, ha valaki erőszakkal elragad (*rapit*) egy idegen dolgot, akkor a sértettet két – egymással konkuráló⁶⁷ – kereset is megilleti: az *actio furti* és az *actio vi bonorum raptorum*. Az *actio vi bonorum raptorum* keresetének a gyökerei⁶⁸ a *de hominibus armatis coactisve* címet viselő *edictumra* vezethetők vissza, amelyet M. Terentius Varro Lucullus *praetor (peregrinus)* adott ki először a Kr. e. 76. évben az erőszakos csoportosulások garázdálkodásának megfékezése céljából.⁶⁹ Ebből okszerűen következik, hogy az ezt megelőző korszakban (*terminus ante quem*) az erőszakos eltulajdonítási cselekmények

⁶³ Devecseri Gábor műfordítása alapján: „A tányérjáról elcsipett egy falatot / egy kánya. Ő meg sirva a *praetor*hoz szaladt: / és nyögve-zokogva követelte tőle azt / hogy a kányát perbe fogja a rablás miatt”. Csiky Gergely műfordítása: „A multkor [*sic!*] elragadta ételét / a kánya, s képzeld mit tett az öreg? / Jajgatva rohant a bíró [*sic!*] elé, / és sirva [*sic!*], bögve azt kívánta [*sic!*] tőle, / hogy perbe fogja a rabló madárt [*sic!*]. Egyik – kiváló – műfordító átültetése sem adja vissza helyesen a szöveg jogi tartalmát. Az azonban kiemelten hangsúlyozandó, hogy ez a körülmény az olvasót a mű helyes megértésében nem akadályozza.

⁶⁴ Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy ezt a plautusi fordulatot Molière is felhasználta *A fősvény* című komédiája harmadik felvonásának első jelenetében, amikor Harpagon arról faggatja a kocsisát, hogy mit is beszélnek róla az emberek, aki erre így válaszol: „[a]zt is pletykálják, hogy egyszer törvénybe idéztette a szomszédék macskáját, mivelhogy az itt megevett egy kis maradék birkasültet” (Illyés Gyula fordítása).

⁶⁵ Fordítás: „Aki idegen dolgot elrabol, szintén lopásért felel. Mert ugyan ki az, aki leginkább a tulajdonos akarata ellenére vesz el egy idegen dolgot, ha nem az, aki erőszakkal elrabolja? Ezért találon mondták, hogy ez egy (különösen) gonosz tolvaj. De erre a bűncselekményre a *praetor* vezetett be egy különleges keresetet, amelyet *vi bonorum raptorum*nak nevezett el, és ez a kereset egy éven belül a négyszeresre, egy év múltán egyszeresre megy”. (Brósz Róbert fordítása).

⁶⁶ Hein L. W. NELSON – Ulrich MANTHE: *Gai Institutiones III 182–225. Die Deliktsobligationen. Text und Kommentar* (Berlin: Duncker & Humblot 2007) 203–204., <https://doi.org/10.3790/978-3-428-52508-9>.

⁶⁷ Detlef LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadenersatz und Privatstrafe* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1972) 163.

⁶⁸ Tehát itt csak a kereset gyökereiről, nem pedig magáról a keresetről van szó, mivel az *actio vi bonorum raptorum* még későbbi eredetű [lásd ehhez LIEBS 1972 (68. l.) 161.].

⁶⁹ LIEBS 1972 (68. l.) 161.

kizárólag – a XII táblás törvényben rögzített – lopási *delictum (furtum)* szabályai alapján (XII t. t. VIII. 14–17) voltak elbírálandók.

A kifejtettek alapján – a palutusi szöveg tényállása szerint tehát – Eucliót egy magánjogi jogsértés („magándeliktum”) érte, aki ezt követően a *praetorhoz (ad praetorem)* járult (*devenit*) abból a célból, amelyet Plautus feszes jogi nyelvezettel ekként fogalmazott meg (Aul. 318–319): *infit ibi postulare (...) ut sibi liceret milvom vadariet. A postulare* technikus értelemben – magánjogi peres kontextusban – azt jelenti, hogy „a fél által kérelmezni valamit az eljáró hatóságtól”, „kérelmet előterjeszteni”.⁷⁰ Plautus itt tehát jogi nyelven szabatosan megfogalmazta azt, hogy Euclio szóbeli kérelmet terjesztett elő a *praetor* – mint jogszolgáltató magisztrátus (hatóság) – előtt. Az előterjesztett kérelem tartalma pedig az volt, hogy: *sibi liceret milvom vadariet*. E alaki jognyilatkozat jellegét tekintve egy „engedélyezés iránti” (*sibi liceret* = legyen szabad a számára) kérelemnek minősíthető, amelyben a jogkereső fél magisztrátusi engedélyért folyamodik azért, hogy egy *vadariet* (azaz: *vadari*)⁷¹ ígérel jelölt eljárási jogcselekményt az ellenérdekű féllel szemben elvégeztesen.

Utalva a Pers. 289 exegézise során kifejtettekre, a *vadari* jogcselekmény tartalma – többek között – az, hogy a felperes (jogkereső fél) felszólítja az alperest *vas-kezes/kezesek* adására (*vadem/vades dare*), aki/akik helytállási kötelezettséget vállalnak az alperes adott helyen és időben való megjelenéséért. Ez az értelmezés illeszkedik a vizsgált szöveg kontextusába is. Ezek alapján a felperes azt a kérelmet terjesztette elő (*postulare*) az eljáró *praetornak*, hogy engedje meg a számára, hogy az alperestől követelhesse *vas-kezes* állítását. Álláspontom szerint e plautusi szöveghellyel tartalmilag párhuzamba állítható jogi forrásra lelhetünk Gaius Intitúciójának utolsó paragrafusában (Gai. 4,187):

Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec vadimonio inuitas obligare nobis possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

Ebben a paragrafusban Gaius egy „főszabály – kivétel” párt említ. A főszabály alapján az olyan személyeket, akiket a *praetor* engedélyének hiányában (*sine permissu praetoris*) hátrányos jogkövetkezmény nélkül (*inpune*) nem lehet perbe hívni, azokat akarattuk ellenére (*inuitas*) *vadimoniumra* sem lehet kötelezni. Ez alól kivételt képez az az eset (*praeterquam*), ha a *vadimoniumra* való kötelezésre a *praetor* – kérelemre – engedélyt ad (*praetor aditus permittat* kifejezés jogilag az alábbiak szerint fordítható: „a megkeresett *praetor* megengedi”). Gaius néhány paragrafussal korábban (Gai. 4,183) nyílt taxációs jelleggel felsorolja, hogy kizárólag a *praetor* engedélyével lehet perbe hívni a szülőket, a *patronusokat* és a patrónákat, valamint a *patronus* vagy a *patrona* gyermekeit és szüleit.⁷² Az idézett szöveg jogi és logi-

⁷⁰ Vö. HEUMANN–SECKEL 1907 (56. l.) 442. sv. *postulare*.

⁷¹ Vö. OLD sv. *vador*.

⁷² E személyek vonatkozásában Gaius így ír a tankönyvében (Gai. 4,183): (...) *quosdam tamen personas sine permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas, item liberos et parentes patroni patronaue; et in eum, qui aduersus ea egerit, poena constituitur*

kai összefüggéséből következik, hogy Gaius a 187. §-ban nem a 184. §-ban említett ún. „halasztási *vadimonium*”-ról tesz említést (Gai. 4,184):

Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti.

„Amikor pedig törvénybe idézték az ellenfelet, és az ügyet aznap nem lehetett befejezni, *vadimonium*ot kellett hogy tegyen, azaz meg kellett ígérnie, hogy egy bizonyos napon meg fog jelenni.” (Brósz Róbert fordítása)

E forráshely alapján: ha az ellenérdekű felet (*aduersarius*) perbe hívták (*in ius uocatus fuerit*), és az eljárást (*negotium*)⁷³ a perbehívás („idézés”) napján (*eo die*) nem lehetett befejezni [*neque (...) finiri potuerit negotium*], akkor ebben az esetben a megidézett félnek *vadimonium*ot kell tenni (*uadimonium ei faciendum est*). Ehhez a részhez fűz Gaius egy rövid magyarázatot, amelyben kifejti a *uadimonium facere* jogi jelentését: *id est ut promittat se certo die sisti*, azaz, hogy az ellenérdekű félnek stipulációban meg kellett ígérnie (*promittere*), hogy egy meghatározott napon (és meghatározott helyen) meg fog jelenni az eljárás folytatása céljából. A szakirodalomban általánosan elterjedt nézet szerint az idézett gaiusi szöveghely arra az esetre vonatkozik, ha a *praetor* nem tudná a perbehívás napján az *in iure* eljárási szakot lezárni, és ezért az eljárás folytatását el kell halasztania.⁷⁴ Tekintettel arra, hogy ebben az esetben a *uadimonium* elrendelésére (és teljesítésére) a perindítást – azaz: az eredményes *in ius vocatiót* – követően kerül sor, e *uadimonium* ún. „peres *uadimonium*”-nak is nevezhető.

Ehhez képest Gaius a 187. §-ban azt írja, hogy „azokat a személyeket pedig, akiket a *praetor* engedélye nélkül büntetlenül nem hívhatunk perbe, akaratuk ellenére nem kötelezhetjük őket *uadimonium*ra sem” (Brósz Róbert fordítása).⁷⁵ E szabály magyarázata eljárásjogilag illogikus eredményre vezetne akkor, ha úgy értelmeznénk, hogy a *praetori* engedéllyel perbehívott személy – az eljárás során – csak *praetori* engedéllyel kötelezhető *uadimonium* teljesítésére. Ugyanis: ha valakit *praetori* engedély megadása mellett perbe hívtak, akkor ebből jogilag értelemszerűen az következik, hogy e peres eljárás lefolytatása során rendszerint felmerülő alaki jogcselekményekhez nem kell külön *praetori* engedély (*argumentum a maiori ad minus*). Következésképpen a 187. §-ban megjelenő „*uadimonium*ra kötelezés” még az *in ius vocatiót* megelőző jogcselekményre kell, hogy vonatkozzon, tehát

[Bizonyos személyeket azonban a *praetor* engedélye nélkül nem szabad perbe hívni, mint pl. a szülőket, a patronusokat és a patrónákat, valamint a patronus vagy a patrona gyermekeit és szüleit. (Brósz Róbert fordítása)].

⁷³ HEUMANN–SECKEL 1907 (56. lj.) 365. sv. *negotium* 2) jelentéstartalom: *Prozeß*.

⁷⁴ KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 227.: „[k]ann das Verfahren *in iure* nicht in einem Verhandlungstermin beendet werden, so daß es vertagt werden muß, so zwingt der Prätor den Beklagten, daß er dem Gegner in einer (prätorischen) Stipulation verspricht, sich für dieselbe Streitsache erneut *in iure* zu stellen”.

⁷⁵ Gai. 4,184: *quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus.*

a „peres *vadimonium*mal” összehasonlítva e helyütt egy ún. „peren kívüli (pontosabban: perindítást megelőző) *vadimonium*”-ról⁷⁶ lehet szó.⁷⁷

További érdekes kérdéseket vet fel az *easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus* szövegrész értelmezése. Az *inuitus* jelentése: „valamit nem akaró, kénytetett”.⁷⁸ Gaius közlése szerint tehát a *praetori* engedély nélkül perbe nem hívható személyeket „akaratuk ellenére” *vadimonium*ra sem lehet kötelezni. Ebből a szövegből – *a contrario* – két következtetést vonhatunk le: 1) a *praetori* engedély nélkül perbe nem hívható személyek által önként tett *vadimonium* ígéret a *stipulatorra* hátrányos jogkövetkezményekkel nem jár (mivel a tilalom csak az *inuitus*ra vonatkozik); 2) e speciális személyi körbe nem tartozó jogalanyokat „akaratuk ellenére” is lehet *vadimonium*ra kötelezni (mivel e korlátozás személyi hatálya csak a személyek meghatározott körére vonatkozik).

Ez utóbbi megállapításból pedig az is következik, hogy a *vadimonium*ra való kötelezés történhet egyoldalú jogcselekménnyel (azaz: a felperes egyoldalú nyilatkozatával) is, ellenkező esetben ugyanis értelmezhetetlen lenne az „akaratuk ellenére nem kötelezhetjük őket” megfogalmazás. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az eljárásjogi kontextusban a *vadimonium* alatt nem a *vadimonium*-stipulatio (kétoldalú) ügylete értendő, ugyanis a *vadimonium* – az eljárásjogi kontextustól függően – jelentheti egyszerűen csak azt a határnapot, amelyen a kötelezettnek meg kell jelennie.⁷⁹ E szöveghelyet hasonlóképpen értelmezi Arangio-Ruiz is, amikor kifejti: „la pronuncia dell’attore (...) creava senz’altro a carico del convenuto un’*obligatio* avente ad oggetto la comparizione”.⁸⁰

Összefoglalva: Gai. 4,187 alapján megkülönböztethetünk a peren kívüli *vadimonium* körében ún. „önkéntes peren kívüli *vadimonium*ot”, amikor a felek konszenzusos alapon – *vadimonium*-stipulatioba foglaltan – állapodnak meg a megjelenési határnapról, illetőleg ún. „nem önkéntes peren kívüli *vadimonium*ot”, amikor a jogkereső fél egyoldalú nyilatkozatával kötelezi az ellenérdekű felet egy meghatározott határnapon való megjelenésre. Ez utóbbi jogcselekmény azonban egy speciális alanyi kör vonatkozásában korlátozás alá esik, mivel bizonyos személyek (pl. szülők, patrónus) kizárólag előzetes *praetori* engedély alapján kötelezhetők *vadimonium*ra (azaz: meghatározott határnapon való megjelenésre).

Véleményem szerint ezen a ponton vonható párhuzam a Gai. 4,187 és Plaut. Aul. 316–319 között. Strobilus ugyanis a meglöpött Euclióról így szól (Aul. 317–319): *homo ad praetorem plorabundus devenit; / infit ibi postulare plorans, eiulans, / ut sibi liceret milvom vadarier*. A szövegből egyértelműen következik, hogy Euclio

⁷⁶ Ernest METZGER: „The Current View of the Extra-Judicial Vadimonium” *ZRG RA* 2000/117. 135., <https://doi.org/10.7767/zrga.2000.117.1.133>. Metzger ekként fogalmazza meg a „peren kívüli *vadimonium*” lényegét: „[t]he extra-judicial uadimonium was used before a lawsuit was commenced, as a means of bringing the defendant before the magistrate”.

⁷⁷ Giuapepe CAMODECA: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell’archivio puteolano dei Sulpicii* (Roma: Quasar 1999) 49. – indokolás nélkül – de szintén e nézet felé hajlik.

⁷⁸ FINÁLY 1884 (7. lj.) 1064. sv. *inuitus*.

⁷⁹ Vö. KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 227. 7. lj.

⁸⁰ Vincenzo ARANGIO-RUIZ: „Il processo di Giusta” *Par. Pass.* 1948/3. 139.

egyedül járult a jogszolgáltató magisztrátus elé [*homo ad praetorem (...) devenit*] és azt kérelmezte: *sibi liceret milvom vadariet*, és nem pedig azt, hogy: *sibi liceret milvom in ius vocare*. Minezek alapján arra következtettek, hogy ebben az esetben egy peren kívüli jogcselekmény engedélyezése iránti kérelem előterjesztéséről van szó, mivel a perindítás joghatásai csak az *in ius vocatio*val álltak be, miként arról Gaius is tudósít (Gai. 4,183): *in summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere velit, in ius uocare oportere*.

Álláspontom szerint az elemzett szöveghelyen Plautus – a helyzetkomikum tekintetében – arra a jogi szabályozásra játszik rá, hogy bizonyos személyi kört csak előzetes *praetori* engedély alapján lehetett perbe hívni (*in ius vocare*), illetőleg „vadálni” (*vadari*). A komikum pedig éppen abban rejlik, hogy Euclio azt remélte, hogy egy nem „vadálható” alany [jelen esetben a *milvus* (kánya)], *praetori* engedély alapján – feltehetően a szülőhöz vagy a patrónushoz hasonlatosan – „vadálhatóvá” válik.

A következő lépésben pedig arra a kérdésre kell válaszolni, hogy mi volt a *vadari* jogcselekmény tartalma. Hasonlóan a Per. 289 vonatkozásában kifejtettekhez – véleményem szerint – itt is az a *vadari* jelentése, hogy a jogkereső fél kötelezhesse az ellenérdekű felet arra, hogy egy későbbi megjelenés biztosítékaként állítson (adjon) *vas*-kezes/kezeseket.

3. 4. A PLAUT. EPID. 680–685 ÉS BACCH. 178–180 EXEGÉZISE

Az Epidicus történetében egy körmönfont rabszolga (Epidicus) az idős, hiszékeny *dominus*át – Periphanest – számos esetben megtéveszti abból a célból, hogy *dominusa* fiúgyermekének – Stratipoclesnek – a csapongó szerelmi életében segítségére legyen. Amikor pedig Epidicus sorozatos cselvetései a felszínre kerülnek, Periphanes felkerekedik, hogy az elszámoltatás okán megkeresse a rabszolgáját [Epid. 678: *ubi illum quaeram (...)*]. Ekkor lép elő Epidicus, és így szól *dominus*ához (Epid. 680–682):

Quid me quaeris? Quid laboras? Quid hunc sollicitas? Ecce me./ Num te fugi, num ab domo apsum, num oculis concessi tuis? Nec tibi supplico. Vincire vis? Em, ostendo manus;/ tu habes lora, ego te emere vidi: quid nunc cessas? Colliga.

„Miért keresel engem? Miért fáradsz? Miért háborítasz? Íme, itt vagyok. / Hát megszöktem-e? Hát nem vagyok-e otthon? Hát elrejtöttem-e szemeid előtt? Nem könyörgöm neked. / Meg akarsz kötözni? Íme, itt van, nyújtom a kezeimet. / Vannak nálad szíjak, láttalak téged venni: most miért tétlenkedsz? Kötözz meg.”

A meglepett Periphanes pedig az öntudatos Epidicus által elmondottakra ekként válaszol (Epid. 685):

Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit.

„Eredj már, ez önként tesz nekem *vadimonium*ot.”

Plautus – véleményem szerint – jogi terminológiát használ, amikor Periphanesszal ezeket a szavakat mondatja:⁸¹ *vadimonium ultro mi hic facit*, azaz: ez (az ember) önként tesz nekem *vadimoniumot*.⁸² E megfontolásból pedig az is következik, hogy Periphanes nyilatkozata Epidicus magatartása vonatkozásában nemcsak egyszerű (hétköznapi) kommentár, hanem egyben jogi minősítés is. Arangio-Ruiz azt írja, hogy – a nemjogászi irodalomban – a *vadimonium facere* kifejezés esetén az alany – kifejezetten vagy hallgatólagosan – mindig a felperes (tehát ezt egy felperesi cselekvőségként értékeli, amellyel *vadimonium* ígéretre szólítja fel az alperest).⁸³ Platschek azonban helyesen mutat rá, hogy e Arangio-Ruiz-féle értelmezés az Epid. 685 esetén nem alkalmazható,⁸⁴ mivel „Epidicus szerepe” – a kontextus alapján – „itt inkább az adósi/alperesi pozíciónak felel meg”.⁸⁵ Azaz: Epidicus kijelentését alperesi szempontból kell értelmezni (értékelni).

Itt adódik továbbá az a kérdés, hogy Periphanes Epidicus mely cselekményét minősíthette akként, hogy ez – mint „alperes” – önként „tesz nekem *vadimoniumot*” [*vadimonium mi(hi) facit*]. Ha egybevetjük Epidicus és Periphanes megnyilvánulásait, akkor – álláspontom szerint – Periphanes gúnyos kijelentése nem állhat mással összefüggésben, mint az Epidicus által mondott utolsó két mondattal:

Epidicus nyilatkozata (Epid. 680–682)	Periphanes nyilatkozata (Epid. 685)
<i>Quid me quaeris? Quid laboras? Quid hunc sollicitas? Ecce me./ Num te fugi, num ab domo apsum, num oculis concessi tuis? Nec tibi supplico. Vincire vis? Em, ostendo manus;/ tu habes lora, ego te emere vidi: quid nunc cessas? colliga.</i>	<i>Illicet, vadimonium ultro mi hic facit.</i>

Képzeld el a jelenetet: Epidicus kinyújtott kezekkel áll Periphanes előtt, akit arra szólít fel, hogy kötözze meg azokat.⁸⁶ És erre a magatartásra reagál akként Periphanes, hogy: „[e]redj már, ez önként tesz nekem *vadimoniumot*.” Ebből a meg-

⁸¹ WITT 1971 (16. l.) 166. tagadja, hogy a *vadimonium facere* kifejezés jogi terminológiaként jelenjen meg a szövegben. Érvéle szerint itt nincs szó valóságos peres eljárásról, illetőleg a rabszolga perképtelensége okán fel sem merülhetne, hogy a rabszolga *vadimoniumot* tegyen saját urának. Alapjában véve Wittnek igaza van, mindazonáltal – álláspontom szerint – egyik érve sem zárja ki a technikus jelentés alkalmazását, ugyanis a műben nem vonatkoztathatunk el attól, hogy a komikum sok esetben abszurd helyzetekre játszik rá, következésképpen nem lehet a jogi helyzeteket annyira realizisztikusan vizsgálni, miként azt Witt teszi. Sok esetben éppen az abszurdítás az, amely komikussá tesz egy-egy jelenetet, viszont ha ettől a képtelen helyzettől eltekintünk, vizsgálnunk kell, hogy marad-e vissza olyan tartalom, amely számunkra jogilag releváns lehet.

⁸² Nunzia DONADIO: *Vadimonium e contendere in iure. Tra „certezza di tutela” e „diritto alla difesa”* (Milano: Giuffrè 2011) 225. 104. l. e szövegben esetlegesen annak bizonyítékát látja, hogy a *vadimonium* már Plautus korában ún. *stipulatio sisti* formájában is létezhetett.

⁸³ ARANGIO-RUIZ 1948 (81. l.) 138. 1. l. így fogalmaz: „l’espressione *vadimonium facere* si trova anche presso scrittori non giuristi (Cic., pro Quinct. 18,57; Iuven., Sat. 3,298), ma sempre con soggetto, espresso o sottinteso, l’attore”.

⁸⁴ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Arangio-Ruiz az általa említett példák körében nem hivatkozik a Plaut. Epid. 685. sorára.

⁸⁵ PLATSCHKE 2001 (49. l.) 289. 54. l.

⁸⁶ Álláspontom szerint párhuzam vonható Plautus által ábrázolt jelenet és a XII t. t. III. 3. pontjában részletezett jogos önhatalom végrehajtási módja között. XII t. t. III. 3. szövege alapján: *ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicet, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo,*

fontolásból számomra az következik, hogy a *vadimonium* jogi alakzatának és az alperes személyi szabadságának korlátozhatósága (ti. a kezének összekötözése, „megbilincselése”) között valamiféle összefüggésnek kellett lennie.⁸⁷

Ezt a feltevést erősíti meg egy másik plautusi forráshely is (Bacch. 178–180), ahol a *vadatus* és a *vincitus* szavak egymással szintén szoros összefüggésben jelennek meg. A Bacchides (A két Bacchis) története két azonos nevű (Bacchis) ikernővér szerelmi életének bonyodalmaait mutatja be. E komédia első felvonásában az egyik Bacchis elköszön udvarlójától – Pistoclerustól –, akit azzal bocsát útjára, hogy siessen vissza. Pistoclerus az induláskor még ekként szól vissza szerelméhez (Bacch. 178–180):

*Mirumst me ut redeam te opere tanto quaesere,/ qui abire hinc nullo pacto possim,
si velim:/ ita me vadatum amore vincitumque adtines.*

Ha ezt a szöveget megint csak elvonatkoztatjuk az irodalmi jellegétől, akkor lényegét tekintve ismét arról van szó, hogy valakinek valamikor és valahol meg kell jelennie (jelen esetben: Pistoclerusnak rövid időn belül vissza kell térnie Bacchis házába). Tehát Pistoclerus azt mondja: „csodálkozom, hogy oly annyira kérlelzs engem, hogy visszatérjek, aki – ha akarnék – sem tudnék innen elmenni”, majd Pistoclerus azt is hozzátézi, hogy visszatérése (azaz: ismételt megjelenése) garantált, mivel *ita me vadatum amore vincitumque adtines* (Bacch. 180). Az *attineo* ige jelentése: „tart, tartóztat, hatalmában tart”. A *vadatum* perfektum alakból, arra lehet következtetni, hogy a *vadari* jogcselekményből – azaz a *vas*-adásra való felszólításból – fakadó adósi kötelezettség eredményesen teljesítésre került. A szövegértelmezésem szerint az elemzett textusban az *amor* (szerelem) elvont fogalma jelképezi a *vas*-kezes alakját, azaz a kötelezett – Pistoclerus – allegorikusan a szerelmet (*amor*) állította *vas*-kezesként, ami szavatolja az ő visszatérését. Az *amore* alak – álláspontom szerint mint elvont fogalom – a *vincitumque* szóhoz kapcsolódó *ablativus rei efficientis*. Minderre tekintettel az idézett szöveg jogilag értelmezett jelentéstartalma – véleményem szerint – az alábbiak szerint adható vissza: „engem mint *vas*-kezes adottat és a szerelem által megkötözöttet tartasz hatalmadban”.

Ami e rövid szöveg vonatkozásában kiemelendő, hogy ez alapján a *vadatus* és a *vincitus* szavak között ismét valamiféle kapcsolódási pontra, tartalmi összefüggésre lehet következtetni. Ebből pedig adódik a kérdés, hogy mi lehetett ez a tartalmi összefüggés. A választ erre a kérdésre – álláspontom szerint – Jhering gondolatai nyomvonalán haladva találhatjuk meg. Jhering rámutat arra, hogy a kezesi helytállások esetén „[a] helytálló funkciója abban állt, hogy azt a személyt, akit egy cselekvés kifejtésére vagy abbaahagyására kellett rábírní, erre a magatartásra a szemé-

azaz: „[h]a nem tud eleget tenni az ítéletnek, vagy ha senki sem lép fel helyette az eljárás folyamán *vindex*ként, vigye magával (a felperes) kötözze meg szíjjal vagy 15 pondus súlyú lábbilincsel” (Zlinszky János fordítása).

⁸⁷ Meg kell említeni, hogy az én értelmezésemmel ellentétben WIRT 1971 (16. lj.) 168. Periphanes nyilatkozatát nem a *vincire*, hanem az *ecce me* kifejezésre vonatkoztatja, azaz véleménye szerint a *vadimonium* és a *vincere* kifejezések között nincs tartalmi összefüggés.

lyes befolyásuk által kényszerítsék”.⁸⁸ A magyar jogi romanisztikában Réthey⁸⁹ ezt a „személyes befolyást” („persönlicher Einfluß”) a főadásra gyakorolható „erkölcsi kényszerként” értékeli.⁹⁰

Egyrésztől teljes egészében meggyőző az a feltevés, hogy az adásra a kezes személye „erkölcsi kényszerként” is hatott, másrésztől azonban a *vas* esetén – a plautusi források alapján – e kényszer jellege feltehetően túlmutathatott az „erkölcsi” dimenzión. Tekintettel arra, hogy a *vadimonium* és *vadatus* szavak mellett az Epid. 681–682 és a Bacch. 180 soraiban a *vincio* („megkötözök”, „megbilincselek”) ige megfelelő alakjai e kifejezésekkel szoros tartalmi összefüggést sejtető módon jelennek meg, ebből azt az óvatos következtetést vonom le, hogy a megjelenésre kötelezett személyt – annak vonakodása esetén – akár megengedett önhatalommal is elő lehetett vezetni. Következésképpen: ha a *vas* ígéretet tett arra, hogy egy személy meghatározott időben és helyen megjelenik, majd e személy önként nem tesz eleget e kötelezettségnek, akkor – az idézett plautusi forráshelyek által sugalltak alapján – a *vas* (arányos) fizikai kényszer alkalmazása útján is elővezethette a megjeleneni vonakodó személyt.

Ez a megfontolás azonban már szétfeszíti a kezesi alakzatok jól ismert keretét, amelynek lényege szerint a kezes helytállási kötelezettséget vállal az adós megállapodásszerű teljesítési kötelezettségének elmaradása esetére. Óvatos felvetésem alapján a *vas* elsődlegesen arra vállal kötelezettséget, hogy egy személy meghatározott helyen és időben való megjelenését (elővezetését) biztosítja (majd másodlagosan merülne fel a *vas*-szal szemben az anyagi szankció alkalmazása). Mindezek alapján a *vas* funkciója túlmutatna a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz.⁹¹

Itt viszont adódik az a kérdés, hogy az esetleges önhatalmú kényszercselekmény fogantatásánál mi igazolja a magatartás jogosságát (másképp megfogalmazva:

⁸⁸ Rudolf von JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. Dritter Teil. Erste Abteilung* (Leipzig: Breitkopf und Härtel 1906) in: Vorrede zur vierten Auflage, XVI.: „[d]ie Funktion der Einständer bestand darin, denjenigen, der zur Vornahme einer Handlung oder zu einer Unterlassung genötigt werden sollte, durch ihren persönlichen Einfluß dazu zu zwingen”.

⁸⁹ KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1994) sv. Réthey Ferenc (1880–1952) „jogi író, politikus, a jogi tanulmányok után 1904-től a kecskeméti, 1917–1919 között a kassai jogakadémián tanár, közben 1912-ben a kolozsvári egyetem magántanára (római jog), 1920–1923 között Moson vm. főispánja, 1929-től ismét kecskeméti jogakadémiai tanár (római jog)”.

⁹⁰ RÉTHEY Ferenc: *A vadimonium* (Budapest: szerzői kiadás 1916) 34.: „(...) valamely eredmény beálltaért vállalt felelőssége a legmesszebb menő erkölcsi garantiával párosult, úgyhogy a jótállás a kérdéses cselekmény véghezvitele érdekében az adásra gyakorlandó erkölcsi kényszer, személyes befolyás elemeit is magában foglalta”.

⁹¹ Ez az alap gondolat nem idegen a magyar jogi romanisztikában, ugyanis RÉTHEY 1916 (91. lj.) 34. így fogalmaz: „[a] kezes a hitelezőnek mintegy végrehajtási eszközzé válik”, viszont Réthey ezt a „végrehajtási eszköz” jelleget az „erkölcsi kényszer”-ben látja megtestesülni. Álláspontom szerint Réthey a *vas*-ban egy puha „végrehajtási eszközt” lát, ehhez képest az én – óvatos – álláspontom az, hogy a *vas*-t nem csak „puha” (azaz: erkölcsi jellegű), hanem „kemény” (azaz: fizikai kényszerítő) eszközök alkalmazása is megillette, így nemcsak közvetett módon, hanem közvetlenül is idézési végrehajtónak kell tekinteni.

milyen jogellenességet kizáró ok forog fenn). Véleményem szerint erre a kérdésre a válasz abban keresendő, hogy – a *vadari* felszólítással – a fél az ellenérdekű felet arra hívja fel, hogy az a megjelenésének biztosítására adjon (állítson) *vas*-t. Azzal, hogy az ellenérdekű fél megnevez egy vagy több *vas*-t, ez a nyilatkozata már implicite tartalmazza a hozzájárulást ahhoz, hogy vonakodása esetén – *ultima ratiós* jelleggel – e személy vagy személyek akár (arányos) fizikai kényszer alkalmazása útján elővezethetik. Ebben az esetben viszont – a *volenti non fit iniuria* elvre is tekintettel – az arányos kényszer alkalmazása nem minősíthető jogellenesnek, így – *a contrario* – e magatartás jogos önhatalomnak értékelendő.

3. 5. A PLAUT. CURC. 162–163 EXEGÉZISE

Bekker – álláspontom szerint – az alábbi sorokban a plautusi szöveghelyek jogi értelmezésének egyik módszertani alapvetését (alapelvét) fogalmazta meg: „[w]ir müssen den ganzen Verlauf der Fabel, den Sprecher und die Situation, in welcher er sich befindet, kennen, um ein Ohr zu haben für das was gemeint ist”.⁹² A *Curculio* első felvonás második jelenetének szereplői egy kerítő és egy ifjú (Phaedromus). A történet szerint Phaedromus elpanaszolja ennek a kerítőnek, hogy reménytelenül szerelmes egy Planesium nevű leányba. Erre a kerítő ezt feleli (Curc. 138–139):

*Phaedrome mi, ne plora amabo. / Tu me curato ne sitiam, ego tibi quod amas iam huc adducam.*⁹³

Ha ezt a mondatot az irodalmi köntösétől megfosztjuk, akkor jogi tartalmában kvázi egy harmadik személyért tett *vadimonium* ígéret nyomai maradnak vissza [itt utalok Varro meghatározására (Varr. ling. 6,74), amely szerint: *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*]. Ugyanis a kerítő (*ego*) akként nyilatkozik, hogy Planesium (tehát egy 3. személy) megjelenését – elővezetését (*adducere*) – egy meghatározott helyen (*huc* = itt) és időben (*iam* = mindjárt) valaki más számára (*tibi*, azaz Phaedromus számára) biztosítja. Majd a kerítő a vállalását teljesítve elővezeti Planesiumot, aki a megbeszélte helyre megérkezve így szól (Curc. 162–163):

Ubi tu es, qui me convadatu's Veneriis vadimoniis? / Sisto ego tibi me et mihi contra itidem tu te ut sistas suadeo.

A szövegben az alábbi jogi jellegű terminus technikusok olvashatók: *convadari*, *vadimonium* és a *sistere*, amelyek igazolják azt az előbbi feltevésemet, amely szerint Plautus a Curc. 138–139. soraiban a másért tett *vadimonium* joghelyzetére célozhatott, s ezért a kerítő – ebben a kontextusban – (kvázi) *vas*-nak minősítenődő. Álláspontom szerint itt különbséget kell tenni a *vadari* és a *convadari* igék jogi

⁹² BEKKER 1892 (4. l.) 99. [Fordítás: „[i]smernünk kell a történet egész menetét, a beszélő személyét és az ő helyzetét, azért hogy fülünk legyen ahhoz, amit (a szerző) gondolt.”]

⁹³ Fordítás: „Phaedromusom kérlek, ne jajveszékelj. Csak legyen gondod arra, hogy ne szomjazzam, én mindjárt elővezetem ide neked azt, akit szeretsz”.

jelentéstartama között:⁹⁴ míg a *vadari* az ellenérdekű félhez intézett jognyilatkozat megtételét jelenti, addig a *convadari* címzettje a *vas* lehetett. Véleményem szerint tehát a *convadari* ige a *vast* lekötőlevező stipulációnak a kérdés része, amelybe a *stipulator* belefoglalja, hogy kinek, hol és mikor kell megjelennie. Ezt a feltevésemet erősíti az a tény, hogy a plautusi szövegben Phaedromus kizárólag a Planesiumot elővezető kerítővel érintkezett (tehát a „megidézett” féllel nem). Lényegét tekintve ebben az esetben elmarad a *vades dare* jogcselekmény a „megidézett fél” részéről (ebből pedig feltehetően az is következik, hogy az ilyen esetekben a *vas* fizikai kényszert nem alkalmazhatott az elővezetés foganatosítására).

Az idézett szövegben a *vadimonium* szó azonban – a látszattal ellentétben – nem jogi technikus értelemben jelenik meg, mivel – véleményem szerint – a többes szám (*vadimoniis*) használata okán semmiféleképpen nem lehet olyan fordítási változatot találni, amely jogi értelemben helytálló lehetne. Itt a *Veneriis vadimoniis* kifejezésben sokkal inkább egy költői képet kell látnunk, amely párhuzamba állítható Tibullus elégiáinak alábbi soraival (Tib. 1,2,91-92):

Vidi ego, qui iuvenum miseris lusisset amores, / post Veneris vinculis [sic!] subdere colla senem (...)

Láttam már olyat én, ki nevette az ifjak emésztő vágyait, és öregem verte bilincsbe Venus.⁹⁵

A plautusi szövegben a *Vener(i)is vadimonia* (azaz: „Venus *vadimonium*ai”) – mint költői kép – lényegében megegyezik a tibullusi elégiában olvasható *Veneris vincula* [„Venus kötelékei” vagy „Venus láncai (bilincsei)"] jelentésével. Véleményem szerint ezt az azonosságot erősítik a fent elemzett Epid. 681–682 sorok is, amelyben Epidicus azt kérdezi, hogy: *vincire vis? em, ostendo manus; (...)* *colliga*, s amelyre Periphanes ekként válaszol: *Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit* [azaz: „Meg akarsz kötözni? Íme itt van, nyújtom a kezeimet. (...) Kötözz meg.” Periph.: „Eredj már, ez önként tesz neked *vadimonium*ot”].

Minderre tekintettel a Curc. 162. sorának⁹⁶ értelmező fordítása így hangzik „[h]ol vagy te, aki engem Venus láncáival (azaz: a *vas* által) elővezetté?” . Itt utalok a Curc. 139. sorára, ahol a kerítő a „megidézett” személy elővezetésére (*adducere*) tesz ígéretet: *ego tibi quod amas iam huc adducam*. Ez az olvasat is a fentebb kifejtett feltételezést erősíti, amely szerint a *vas* nem egy egyszerű kezes, hanem sokkal inkább egy „idézési végrehajtó” lehetett.

Majd Planesium így folytatja (Curc. 163): *sisto ego tibi me et mihi contra itidem tu te ut sistas suadeo* (azaz: „[m]egjelentem neked, és azt tanácsolom, hogy te éppen úgy jelenj meg előttem). Kétségtelen, hogy a *sisto ego* kifejezés jogi természetű,⁹⁷ amelyben Planesium – feltehetőleg tanúk előtt – kijelenti, hogy a másik fél megjele-

⁹⁴ Ez eddig ismertté vált latin nyelvű írásos emlékeink közül a kizárólag a Plaut. Curc. 162-ben jelenik meg a *convadari* ige vö. OLD sv. *conuador*.

⁹⁵ Kerényi Grácia fordítása.

⁹⁶ Curc. 162: *Ubi tu es, qui me convadatu's Veneriis vadimoniis?*

⁹⁷ Vö. Gell. NA 2,14,3: *sisteretur vadimonium*.

nési felhívásának eleget tett. Későbbi korokban szokás volt a megjelenés jogi tényét okiratba is belefoglalni.⁹⁸

3. 6. A PLAUT. RUD. 777–778 EXEGÉZISE

Végül adódik az a kérdés, hogy mi volt a jogkövetkezménye annak, ha a *vas* nem teljesítette az előállítási kötelezettségét. Az uralkodó felfogás szerint a *vas* eredetileg ún. „túsz” felelősséggel tartozott.⁹⁹ Ennek lényege, hogy a megjelenésre kötelezett elmaradása esetén a *vas* a saját személyével tartozott felelősséggel akként, hogy a jogosult ebben az esetben „formalizált önhatalom keretében *manus iniectio* által” őt fogságba vethette.¹⁰⁰ Lübtow e körben utal arra, hogy a kezesség és a zálog történetileg tulajdonképpen egy töről fakadnak, mivel eredetileg a kezes – nemteljesítés esetén – ugyanúgy a hitelező tulajdonába került, akár a zálogtárgy.¹⁰¹ Ezt a személyes felelősséget látszik alátámasztani Cicero *A kötelességekről* című filozófiai munkájának alábbi részlete is (off. 3,10,45):

Loquor autem de communibus amicitiiis; nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est alter eius sistendi, ut si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent.

A Cicero által elbeszéltek előzménye, hogy Phintias egy Dionysius¹⁰² nevű tyranos sérelmére elkövetett felségsértés vádjában bűnösnek találták, és ezért halálra ítélték.¹⁰³ A történet lényege szerint miután Dionysius rendelkezett a kivégzés időpontjáról (*diem necis destinavisset*) az elítélt (Phintias) azt kérelmezte, hogy – az ügyeinek elrendezése miatt – az ítélet végrehajtásáig (néhány napot) még szaba-

⁹⁸ Amennyiben tehát a kötelezett a megállapított helyen és időben – megállapodásszerűen – megjelent, úgy a jogosult erről egy tanúsítványt (*testatio sistendi*) állított ki. A *testatio sistendi* formulájára példaként álljon itt a TPSulp. 16 okirati szövege [TPSulp. 16. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*): [T]i(berio) [Claudio] Cesare Au[gusto V]/T(ito) F[l]a[vi]o [Vespa]s[ia]no [co(n)s(ulibus)/III k(alendas) N(ovembr(es))/[P]uteolis in foro [a]nt[e]/aram Augusti Hord[ionia]=/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a]=/mus hora tertia stetit.

⁹⁹ STEINWENTER 1948 (38. lj.) 2055.; Ulrich LÜBTOW: „Catos leges venditioni et locationi dictae” in Henricus KUPESZEWSKI (szerk.): *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III* (Warszawa: Ossolineum 1957) 340.; Lucio BOVE: *Documenti processuali dalle Tabulae Pompeianae di Murecine* (Napoli: Liguori 1979) 23.

¹⁰⁰ STEINWENTER 1948 (38. lj.) 2055.

¹⁰¹ LÜBTOW 1957 (100. lj.) 339.

¹⁰² PECZ Vilmos: „Dionysius” in Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon I.* (Budapest: Franklin-Társulat 1902) 572. a szicíliai Syracusae ura Kr. e. 406-tól.

¹⁰³ SEBESTYÉN Károly: „Phintias” in Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon II.* (Budapest: Franklin-Társulat 1904) 486.

don tölthessen (azaz: a kivégzésig ne legyen fogságban). Ebből az okból Phintias barátja, Damon *vas*-ként felelősséget vállalt arra, hogy az elítélt a kivégzés napján megjelenik (*vas factus est alter eius sistendi*). A forrásból a megjelenési kötelezettség elmulasztásának a jogkövetkezménye is megállapítható: *ut si ille non revertisset, moriendum esset ipsi*, azaz „ha az (ti. Phintias) nem térne vissza, akkor ő maga (ti. Damon) haljon meg”.¹⁰⁴ Ebből a forrásszövegből tehát arra lehet következtetni, hogy a Kr. e. V. században a *vas* saját személyével is felelhetett a kötelezett megjelenésének elmaradása esetén.

Logikusnak tűnik Steinwenter álláspontja, amely szerint idővel kialakult az a gyakorlat, hogy a *vas* a saját személyével való felelősségét – a hitelezővel történő megállapodás alapján – pénzfizetés útján megválthatta (tulajdonképpen ebben az esetben a *vas* váltságdíjat fizet önmagáért, hogy a személyi végrehajtást elkerülhesse).¹⁰⁵ És e fejlődési folyamat következő állomása lehetett az, hogy a *vas* és a hitelező ezt a megváltási összeget („váltságdíjat”) már előre, a közöttük létrejövő *vadimonium*-stipulációban – azaz: ügyletileg – rögzítették. E szerződési gyakorlatra vonatkozóan is találunk utalást Plautus vígjátékaiban (Rud. 777–778).

A *Rudens* (A hajókötel) története arról szól, hogy egy kerítő két fiatal leányt szeretne hajón Szicília szigetére szállítani, de a tengeri út során hajótörést szenvednek. A két leány viszontagságos körülmények között kijut a szárazföldre, s ott először Venus papnője veszi őket oltalmába, majd egy *Daemones* nevű száműzött aggasztán házában lelnek menedékre. Mikor a kerítő (Labrax) erőszakkal el akarja hurcolni a leányokat, akkor *Daemones*, valamint egy *Trachalio* nevű rabszolga lépnek fel a védelmükben, és Labraxot magánőrizetbe veszik. Ezt követően *Trachalio* elindul megkeresni a *dominusát*, s távozásakor így szól *Daemones*hez (Rud. 777–778):

*Hunc quoque adserua ipsum, ne quo abitat; nam promissimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere.*¹⁰⁶

„Őrizd ezt magát (ti. Labraxot) is, hogy nehogya megszökjön; ugyanis stipulációban megígértük a hóhérnak, hogy ma vagy egy nagy talentumot vagy ezt (az embert) állítjuk elé.”

A szövegben a *promittere* ige kétség kívül a stipulatio ügyleti aktusára vonatkozik. E szöveg értelmezése során ha elvonatkoztatunk a komédia történetétől, akkor a következő élethelyzet rekonstruálható: „A” és „B” személyek mint kötelezettek (*promissores*) stipulációt kötöttek „C” személlyel mint hitelezővel (*stipulator*). Ebben a stipulációban az adósok – a plautusi megfogalmazás szerint vagylagos szolgáltatásként – arra kötelezték magukat, hogy meghatározott helyen és időben „C” személy számára egy „D” személyt elővezetnek (megjelenés biztosítása mint *facere* típusú szolgáltatás), vagy pedig egy szerződésileg előre rögzített összeget (egy talentu-

¹⁰⁴ Cicero egyébként ezt az esetet több művében is megemlíti: Cic. Tusc. 5,22,63 és Cic. fin. 2,24,79.

¹⁰⁵ STEINWENTER 1948 (38. l.) 2055.

¹⁰⁶ Devecseri Gábor műfordításában: „[s] őt magát is jól figyeld, hogy meg ne szökjék. Mert hiszen megígértük a hóhérnak, hogy még ma megkapja őt”. A kiváló filológus ebben a fordításban itt inkább a versemértéket, nem pedig a pontos jogi tartalom visszaadását tartotta szem előtt.

mot) megfizetnek (mint *dare* jellegű szolgáltatás).¹⁰⁷ Tekintettel arra, hogy mindkét *promissor* egy harmadik személy megjelenésére tesz ígéretet, ebből kétséget kizárólag megállapítható, hogy a felek között egy *vadimonium*-stipulatio jön létre, amely esetén a kötelezettek *vas*-nak minősülnek (Varr. ling. 6,74: *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*). A többes *vas* adásra találhatunk példát Livius írásaiban is (Liv. 3,13):

Vades dari placuit; unum vadem tribus milibus aeris obligarunt (...) Decem finierunt; tot vadibus accusator vadatus est reum.

Livius egy Quinctius Caeso nevű ifjú történetét meséli el, akit Kr. e. 461-ben emberölés gyanújával vád alá helyeztek és a tárgyalásig elrendelték a fogva tartását. Majd a szenátus akként rendelkezett, hogy Caesót *vas*-ok adása mellett szabadon lehet engedni. A liviusi forrásszövegből az is kiderül, hogy tíz *vas*-t kellett állítani, akik egyenként – tehát nem egyetemlegesen – 3000-3000 *as* megfizetésére vállaltak kötelezettséget arra az esetre, ha a vádlott a tárgyalási határnapon nem jelenne meg.¹⁰⁸

Habár a *vas*-ok vagyoni felelőssége mind a Rud. 777–778, mind pedig a Liv. 3,13 esetén büntetőeljárás kontextusban jelenik meg, azonban nincs olyan ok, amely e szerződési praxis alkalmazását a magánjogi peres eljárásokban kizárná. Sőt Fliniaux éppen a Liv. 3,13 elemzése alapján helyezkedik arra az álláspontra, hogy a *vas*-adás gyakorlata a magánjogi perekben jelent meg, s ebből vették át később a büntetőeljárásba, alapítva e nézetét arra, hogy Livius kifejezetten hangsúlyozza, hogy Caeso büntetőpere volt az első alkalom, amikor ilyen típusú eljárásban *vas*-okat állítottak (*hic primus vades publico dedit*).¹⁰⁹

Visszatérve tehát a Rud. 777–778 értelmezésére, álláspontom szerint e forrásszöveg alapján megalapozott következtetést vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy már Plautus korában – a Kr. e. III. és II. század fordulóján – rögzült gyakorlat lehetett az, hogy a *vas* és a megjelenésre kötelező fél közötti stipulatióba belefoglalták a megjelenési kötelezettség elmulasztásának a *vas*-t terhelő vagyoni jogkövetkezményét. E kontraktuálisan kikötött vagyoni szankciós alakzat jogilag – az ügyleti kontextus figyelembevételével – szerződési bírsággként (*poena conventionalis*) határozható meg. E szerződési bírsági jellegre tekintettel azonban – a nyelvtani értelmezés ellenére – a *promisimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere* részben nem egy vagylagos szolgáltatási tartalmat (alternatív *obligatiót*) kell látnunk, amelyben két egymás mellé rendelt szolgáltatás áll a kötelemben, hanem

¹⁰⁷ Vö. Rolf KNÜTEL: *Stipulatio poenae. Studien zur römischen Vertragsstrafe* (Köln–Wien: Böhlau 1976) 60.

¹⁰⁸ A történet vége szerint Caeso – miután szabadon engedték – másnap éjjel önkéntes száműzetésbe vonult, azaz: nem csak egyszerűen megszökött (*dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit*), így nem jelent meg a tárgyalás napján. A *vas*-oknak azonban nem kellett megfizetni a kikötött 3000-3000 *as* összeget, mivel az önkéntes száműzetésbe vonulás miatt okafogyottá vált a büntetőeljárás, ami a processzus megszűnését eredményezte, amely *ipso iure* eloldotta a *vas*-ok helytállási kötelemeit is.

¹⁰⁹ André FLINIAUX: *Le vadimonium* (Paris: Arthur Rousseau 1908) 12. 4. lj.

egy – a szolgáltatások közötti – feltételes viszonyrendszert. Minderre figyelemmel e szerződési tartalom helyes jogi értelmezése az lehet, hogy: „megígértük a hóhérnak azt, hogy Labraxot ma előállítjuk, ennek elmaradása esetére (tehát felfüggesztő feltétellel) pedig egy nagy talentumot fizetünk neki”.

4. ZÁRÓKÖVETKEZTETÉSEK

1) A *vadari* eljárásjogi jogcselekmény – az alkalmazási kontextustól függően (többek között) – jelenthetett egyoldalú és kétoldalú jogi aktust is. E terminus technicus alatt kétoldalú jogi aktusként a felperes által a *vas*-kezes lekötését – azaz: a (leendő) felperes és a *vas* közötti szerződés megkötését – kell érteni.

2) Ehhez képest pedig a *vadari terminus technicus* egyoldalú aktus formájában a felperes által az ellenérdekű félhez címzett jognyilatkozatként értelmezendő, amelylyel a felperes felhívja a (leendő) alperest *vas*-kezes állítására.

3) E felhívásból fakadóan az alperesnek (vagy leendő alperesnek) az az eljárásjogi kötelezettsége keletkezik, hogy olyan *vas*-kezes(eke)t nevezzen: a) aki(ke)t az ellenfele elfogad, és b) a *vas*-kezes/kezesek „sem vonják ki magukat” a kötelezettség elvállalása alól, azaz: megköti/megkötik a (leendő) felperessel a *vadimonium*-szerződést (kétlépcsős ügyleti folyamat).

3) Ha a *vas*-kezesállítás eredménytelen, akkor – vélhetően még a köztársasági kor derekán is – fennállt annak az elvi lehetősége, hogy a felperes formalizált jogos önhatalom útján az ellenérdekű felet – a megjelenés biztosítása céljából – magánfogságba vethesse.

4) A Plaut. Aul. 316–319 alapján megállapítható, hogy a peren kívüli *vadimonium* már Plautus korában is ismert volt.

5) A plautusi források azt sejtetik, hogy a *vas*nak jogában állt önhatalom (jogszerű erőszak) alkalmazásával a megjelenni vonakodó személyt elővezetni.

6) Erre tekintettel a *vas* funkciója túlmutat a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz.

7) A Plaut. Epid. 680–685 alapján feltételezhetjük, hogy már Plautus korában ismert volt az, hogy valaki önmagáért ígér *vadimoniumot* (tehát a megjelenésre kötelezett személy maga köti meg a *vadimonium*-stipulatiót).

8) A Plaut. Rud. 777–778 alapján egyértelműen igazolható, hogy Plautus korában bevett szerződési gyakorlat volt, hogy a *vadimoniumot* szerződési bírsággal biztosították.

RECENZÍÓ

HAMZA GÁBOR: AZ EURÓPAI MAGÁNJOG FEJLŐDÉSE
A KEZDETEKTŐL A XX. SZÁZAD VÉGÉIG – A MODERN
MAGÁNJOGI RENDSZEREK KIALAKULÁSA A RÓMAI JOGI
HAGYOMÁNYOK ALAPJÁN (BUDAPEST: NOVISSIMA 2022) 488.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.05>

2022-ben jelent meg Hamza Gábor, az MTA rendes tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa tollából *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig – a modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján* című monográfiája a Novissima Kiadó gondozásában, amely a romanisztikában egyedülálló jelleggel mutatja be a modern magánjogi jogrendszerek fejlődését. A művet történeti kontextusában szükséges elhelyezni: a munka első kiadása 2002-ben jelent meg, amely ezt követően több önálló könyv formájában, német, francia, olasz, angol, spanyol és török nyelven is napvilágot látott. A munka lényegesen többet ad az olvasónak, mint amit a címe ígér: ahogyan látni fogjuk, a szerző nem elégszik meg az európai jogrendszerek bemutatásával, hanem részletesen elemzi, hogy az európai magánjogi hagyományok milyen jelentős hatással vannak az Európán kívüli, így az amerikai, illetve afrikai államok jogfejlődésére. Hamza Gábor az előszóban hangsúlyozza, hogy a magánjogtörténet bemutatására vállalkozó munkákhoz képest új munkamódszer alkalmazására tesz kísérletet, és a magánjog történetének keretein belül

alapvetően a római jog továbbélésének, illetve hatástörténetének bemutatására helyezi a hangsúlyt. A szerző azon megállapítását, amely szerint a római jogi hagyomány az európai kulturális identitás egyik alapkövét képezi, azaz a modern magánjogi jogrendszerek római jogi tradíciókból táplálkoznak, plasztikusan szemlélteti a jelen munka és a korábbi kiadások címlapján is látható, Sebastian Münster Európa királynő (*Europa Regina*) című képe.

Hamza Gábor könyvét a Magyar Jogi Könyvszalonnak keretében 2022. szeptember 17-én mutatták be először: a bemutatón Földi András akadémikus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa, valamint Sándor István, az MTA doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára méltatták a munkát, kiemelve, hogy a könyv hidat képez a római jog mint az antik világ legkidolgozottabb és legismertebb jogrendszere és a modern jogrendszerek között. A könyvben deklarált, a római jog modern jogrendszerekre gyakorolt hatását hangsúlyozó premisszát szépen illusztrálta

Földi András, aki hozzászólásában bemutatta, hogy a római jogot a mai napig ügydöntő jelleggel alkalmazzák, aminek ékes példája, hogy a másodfokú bíróságként eljáró Fővárosi Törvényszék (akkori nevén Fővárosi Bíróság) 1998-ban egy haszonkölcsön-szerződésből fakadó jogvitát a római jogi *custodia*-felelősség szabályai szerint bírált el.

Az Ernst Rabel képével illusztrált „Bevezetés a második kiadáshoz” és a „Bevezetés az első kiadáshoz” címet viselő fejezetekben a magánjog harmonizációjával és a római jog modern jogrendszerekre gyakorolt hatásával kapcsolatos rendkívül informatív elemzést olvashatunk, amelynek keretében a szerző a római jog európai jogi harmonizációban betöltött nélkülözhetetlen szerepére hívja fel a figyelmet. A harmonizáció és jogegységesítés kapcsán a szerző felteszi a kérdést, hogy valóban indokolt-e egy adott jogterületen a kodifikáció, részletesen bemutatva azokat a jogszabálytervezeteket, amelyeket bár formálisan nem fogadtak el, de a gyakorlatban, széles körben alkalmaztak (többek között a Szász Béla irányítása alatt megszületett 1928-as Magánjogi törvényjavaslatot vagy az 1927-es francia–olasz szerződési és kötelmi jogi törvénytervezet [*Projet de Code des Obligations et Contrats*]). A szerző részletesen bemutatja a jog általános elveinek jelentőségét részben történeti kontextusban (utalva Svédországra, Finnországra vagy Dániára, ahol formálisan a mai napig hatályban vannak a XVII–XVIII. századi törvények), részben hivatkozva azokra a magánjogi kódexekre, amelyekben kifejezetten szerepel hivatkozás az általános jogelvekre (a francia *Code civil*, az 1889-es spanyol *Código civil*, az 1811-es osztrák polgári törvénykönyv,

az *ABGB*). Konkrét jogesetekre (többek között a római jogi hagyományokból táplálkozó *bona fides* alapelvére) történő hivatkozásokat is tartalmazó elemzést is olvashatunk a Luxembourgi Bíróság gyakorlatával összefüggésben.

A monográfia I. fejezete az európai magánjog kezdeteit mutatja be a bár jogok alapján, részletesen kitérve a római jog Bizánci Birodalomban történő kodifikációjára és a kodifikáció egyes állomásaira.

Ezt követően, a II. fejezetben az európai magánjog középkori fejlődését ismerhetjük meg, amelynek keretében a szerző részletesen bemutatja az európai *ius commune* és a kánonjog alapjait, valamint a Bizánci Birodalom, Itália, Franciaország, az Ibériai-félsziget, a Szent Római Birodalom, Magyarország, Anglia és Wales, Skócia, Észak-Európa, a balkáni országok és az orosz fejedelemségek jogtörténetét. E fejezet keretében mutat rá a szerző Werbőczy István Hármaskönyvének jelentőségére, és arra a tényre, hogy e munkára jelentős hatást gyakorolt a római jog. Kiterjedt szakirodalomra hivatkozással mutatja be továbbá a középkori Franciaország *pays de droit écrit* és *pays de droit coutumier* területei közötti különbségeket.

A könyv harmadik, legterjedelmesebb, a Rudolf von Jhering portréjával illusztrált és az európai jogtudomány kora újkori fejlődésének általános áttekintésével indító fejezete a magánjog újkori fejlődését mutatja be az egyes európai országokban, az elemzés középpontjába helyezve a különböző európai magánjogi jogrendszerek kodifikációjának elméleti, történeti és strukturális kérdéseit. E fejezet keretei között összesen 62 alfejezetben kapunk mindenre kiterjedő, tudomány-, illetve kodifikációtörténe-

ti elemzést a különböző jogrendszerek római jogi tradíciót követő fejlődéséről. A szerző enciklopédikus igénnyel és impozáns terjedelmű külföldi szakirodalomra hivatkozással (a Franciaország jogfejlődésével foglalkozó fejezetet például öt oldal terjedelmű irodalomjegyzék előzi meg) vázolja a modern jogrendszerek magánjogi kodifikációjának történetét és folyamatát. Hamza kiemelt figyelmet fordít az európai magánjog rendszerét alapvetően meghatározó francia jogtudomány és a napóleoni kodifikáció bemutatására, részletesen kitérve többek között a *Code civil* négy „atyjának” munkásságára, a Portalis által *l'esprit de siècles*nek nevezett, a jog rendszerbe foglalására irányuló kodifikációs munka felbecsülhetetlen jelentőségére, a napóleoni kódex kritikai jellegű revíziójának kérdéseire, valamint a kereskedelmi jog kodifikációjának folyamatára és hatásaira. A szerző elemzésének középpontjában áll a francia magánjog más európai államokra gyakorolt hatásának szemléletes bemutatása, amelynek keretében több, a szakirodalomban ritkán vagy egyáltalán nem tárgyalt államok jogrendszerébe nyerhetünk betekintést. Külön figyelmet érdemel az egykori földközi-tengeri görög gyarmatváros, Monaco jogtörténetét feldolgozó fejezet, amelyben a szerző hangsúlyozza a francia magánjogi kodifikáció jelentős hatását (a római jogi gyökerekből táplálkozó ún. „felértékelés” (*rescision de la vente pour cause de lésion*) szabályrendszere például teljes egészében megegyezik a francia modellel, ugyanakkor az 1880 és 1885 között elfogadott magánjogi törvénykönyv csak struktúrájában követi a francia *Code civil*t, annak szabályozásától több jogintézmény tekintetében is eltér.

Terjedelmes alfejezet foglalkozik az osztrák polgári törvénykönyv (*ABGB*) előkészítésének folyamatával, a kódex általános jellemzőivel, valamint a törvénykönyv XX. századi reformjának kérdéseivel.

Jelentőségének megfelelően kezeli a szerző Svájc jogfejlődését, részletesen bemutatva a svájci magánjogi kodifikáció folyamatát, valamint a kötelmi jogi törvény revízióját.

Impozáns szakirodalomra hivatkozással kapunk leírást a sok tekintetben a francia jog befolyását tükröző Benelux-államok jogtörténetéről, amelynek több sajátosságát is bemutatja Hamza (kiderül például, hogy Franciaországhoz hasonlóan Luxemburnak sincs önálló nemzetközi törvénykönyve, illetve Luxemburgban a kereskedelmi jogot az 1807-ben elfogadott francia *Code de commerce* szabályozza).

Részletes elemzést nyújt a szerző a pandektarendszerrel és az annak alapján kidolgozott általános résszel kapcsolatban, amely a német *Bürgerliches Gesetzbuch*, valamint több más állam magánjogi rendszerének alapját képezi. Rendkívül kiterjedt szakirodalom alapján mutatja be Hamza Gábor Magyarország jogfejlődését, kiemelve az 1514-től a XIX. századig terjedő időszakot, a XIX. századi magyar jogtudományt, valamint a római jog magánjogi kodifikációjára gyakorolt hatását. A fejezet felbecsülhetetlen értéke, hogy a szerző részletesen elemzi az angol jogfejlődés sajátosságait, amelyet követően bepillantathatunk Skócia, a Csatorna-szigetek, a Man sziget, Írország, az észak-európai államok (Dánia, Norvégia, Izland, Svédország, Finnország), valamint számos más állam jogfejlődésébe és az ezen államok magánjogának egységesítésére irányuló

folyamatokba. E fejezettel kapcsolatban is kimondható, hogy a szerző páratlanul gazdag, több állam tekintetében nehezen hozzáférhető külföldi szakirodalomra támaszkodik, ami megnyitja az utat az érdeklődő olvasó számára a további kutatómunkához. A könyv nagy érdeme, hogy a szerző külön alfejezetet szentel a kánonjog XX. században megvalósult kodifikálásának, itt is hangsúlyozva a római jog hatásának jelentőségét, amely többek között abban nyilvánul meg, hogy a kánonjogászok még a kánonjog kodifikálását követően is számos alkalommal hivatkoztak a *Digesta* különböző forrás-helyeire.

Ahogy korábban említettük, a munka szétfeszíti a cím által sugallt kereteket, ugyanis a negyedik fejezet az európai magánjogi hagyományok Európán kívüli államokra gyakorolt hatását is vizsgálatának középpontjába helyezi. A megszokottan impozáns terjedelmű külföldi szakirodalom alapján Hamza rámutat arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok jogfejlődésére nemcsak az angol *common law*, hanem a római jogi alapú európai magánjog is jelentős befolyást gyakorolt. Külön figyelmet érdemel a francia, illetve spanyol fennhatóság alatt állott Louisiana állam jogfejlődése, amelynek 1808-ban elfogadott magánjogi kódexe szinte teljes egészében a francia *Code civilt* követi. A szerző rendkívül szemléletesen mutatja be a francia jog hatását, eklatáns példaként említve, hogy a louisianai magánjogi kódex több esetben nem angolszász, hanem francia jogi terminus technicust alkalmaz (például *nu-propiété*). Részletesen foglalkozik a szerző emellett a római jogban gyökerező kontinentális hatásokat felmutató kanadai magánjogi jogfejlődéssel. A romanisztikában egyedülál-

ló bemutatását olvashatjuk ezt követően a közép- és dél-amerikai államok jogfejlődésének, e helyütt is az elemzések középpontjába helyezve a magánjog egységesítésére irányuló törekvéseket. Jogtörténeti kalandozásaink ezt követően sem érnek véget, ugyanis a szerző bepillantást enged néhány afrikai, illetve ázsiai állam magánjogi jogrendszereibe is (külön figyelmet érdemel a Japánnal foglalkozó alfejezet, amely kiemeli a római jog és a francia jog jelentőségét, bemutatva, hogy az 1890-ben kihirdetett első japán polgári törvénykönyv alapjául a személyek joga és az öröklési jog kivételével a francia *Code civil* szolgált).

Egyedülálló értéke a munkának, hogy a több mint negyven oldalt kitevő felhasználott általános irodalmat tematizált módon tünteti fel, a forrásokat a következő kategóriákba sorolva: jogösszehasonlítás, európai (magán)jogtörténet, az európai jogtudomány története, a római jog továbbélése (általában), középkori jogtörténet, humanista jogtudomány, római jog és természetjog, a kodifikációk és a római jogi tradíciók, történeti jogi iskola (pandektisztika), kánonjog, római jog és *common law*, római jog és európai jog.

Hamza Gábor munkája egyedülálló, amely széles spektrumban mutatja be az európai és Európán kívüli államok magánjogfejlődését; a szerző *opus magnuma* túlmutat az elméleti tudomány keretein, a művet a jogtörténet és a magánjog iránt érdeklődő gyakorló jogászok is haszonnal forgathatják.

Gass István*

* Ügyvéd; megbízott oktató, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: istvan.gass@oppenheimlegal.com.

SZILÁGYI PÉTER: HERMANN HELLER ÁLLAMELMÉLETE
(BUDAPEST: LUDOVIKA EGYETEMI KIADÓ 2020).

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.06>

A Weimari Köztársaságra való hivatkozás szinte elmaradatlan eleme a demokrácia haláláról, az autokratikus rendszerek térnyeréséről és a jogállam elsorvadásáról szóló diskurzusoknak. Ezekben a Weimari Köztársaság instabilitása és felbomlása mint intő történeti példa szerepel.

Az első pillantásra vonzóan tűnő párhuzamokat azonban nem árt fenntartásokkal kezelni. A weimari korszak problémáinak jelentős része egy sajátos német fejlődési pálya eredménye volt, amelyek a kor politikai és társadalmi kontextusából kiragadva túlzottan leegyszerűsítő vagy egyenesen félrevezető következtetésre vezet.

A félrevezető képhez több, a köztudatban is rögzült, történetileg téves toposz is hozzájárul. Ilyen például az, ami a weimari köztársaságot a szétaprózott parlamenttel és permanens kormányozhatatlanságot eredményező választási rendszerrel azonosítja, vagy az a hazai jogi karokon máig oktatott tézis, hogy a jogászság pozitivista hozzáállása ágyazott meg a nemzetiszocialista hatalomátvételnek és a náci jogtalan jognak, illetve hogy Weimar vesztét a birodalmi elnök kezébe kontrollálhatatlan hatalmat adó, rosszul kodifikált alkotmány okozta. Miközben, bár igaz, hogy a húszas években a szövetségi kormányok mögött gyakran változó koalíciók álltak, a politikai instabilitásért sokkal inkább volt felelős a gazdasági válság, a veszített háború traumája vagy az, hogy a politikai pártok egy számottevő része szkeptikusan vagy

kifejezetten ellenségesen viszonyult a demokratikus intézményi keretekhez. Ráadásul a Weimari Köztársaság több, mint kétharmadát kitevő szövetségi államban, Poroszországban egészen 1932-ig stabil, a demokrácia és a jogállam iránt elkötelezett polgári pártokból álló koalíció kormányzott. Hasonlóképpen azt is számos alapos és meggyőző kutatás cáfolta már, hogy a pozitivista jogszemlélet különösen befolyásolta volna a bíróságok és államhatalmi szervek mindennapi működését, ahogy azt is, hogy a náci jog és állam teoretikusai pozitivisták lettek volna.¹ Végetül kevéssé ismert az a tény is, hogy a birodalmi elnök alkotmányos felhatalmazását a különleges jogrend kihirdetésére Friedrich Ebert szociáldemokrata elnök is használta potenciális baloldali puccsok

¹ Ezek között a közjogról, illetve az alkotmányjogi, jog- és államelméleti gondolkodásról említést érdemel például Michael STOLLEIS: *Geschichte des Öffentlichen Rechts in Deutschland. Weimarer Republik und Nationalsozialismus*. (München: C. H. Beck 1999); Uő: *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus* (Frankfurt: Suhrkamp 1994); Bernd RÜTHERS: *Entartetes Recht. Rechtslehre und Kronjuristen im Dritten Reich* (München: dtv 1994); Ralf DREIER – Wolfgang SELBERT (szerk.): *Recht und Justiz im Dritten Reich* (Frankfurt: Suhrkamp 1989) a magánjogról Berndt RÜTHERS: *Die unbegrenzte Auslegung* (Tübingen: Mohr Siebeck 1968) a büntetőjogról Klaus MARXEN: *Der Kampf gegen das liberale Stafrecht. Eine Studie zum Antiliberalismus in der Staatsrechtswissenschaft der zwanziger und dreißiger Jahre* (Berlin: Duncker&Humboldt 1975), <https://doi.org/10.3790/978-3-428-43307-0>.

megelőzése céljából, anélkül, hogy a parlamentáris demokráciát kiüresítette vagy felszámolta volna.²

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a weimari korszak politika- és társadalomtörténetének, illetve jogi és politikatudományi diskurzusainak a tanulmányozása ne szolgálna fontos tanulságokkal jelenkori folyamatok megértéséhez. Épp ellenkezőleg: a weimari társadalmi-politikai folyamatok, illetve az arra adott korabeli elméleti reflexió megértése soha nem volt annyira aktuális, mint most, amikor nagy múltú alkotmányos demokráciák stabilnak hitt intézményei is megrendülni látszanak. Azonban a potenciális párhuzamokat a weimari korszak és a jogállamiságot és demokráciát érő kortárs kihívások között a napi politikai folyamatoknál vagy tételesjogi alkotmányjogi kodifikációs kérdéseknél mélyebb rétegekben kell keresni. Ilyen lehet például az azzal kapcsolatos diskurzus, hogy az állam egységét, belső stabilitását hogyan lehet megteremteni olyan feltételek között, ahol a parlamentáris demokrácia legitimitását szervezett politikai erők, illetve a választópolgárok egy számottevő része megkérdőjelezi. Vagy az, hogy szükséges-e a társadalmi homogenitásnak egy minimális foka, és ha igen, milyen mértékben és formában, az állam és a politikai rend stabilitásához.

Az ezeket a kérdéseket tán legeredetibb, leginnovatívabb megközelítésben tárgyaló Herman Heller műveire adott reflexió mindaddig szinte teljesen hiányzott a magyar (jog)tudományos nyilván-

nosságból. A kor vezető állam- és jogelméleti gondolkodói közül kiemelt figyelmet eddig csak Hans Kelsen, illetve a Magyarországon ma már szinte szabályos kultusszal rendelkező Carl Schmitt kapott. Heller magyar recepciójának hiánya pedig csak azért is fájdalmas, mert csak neki volt Schmitthez mérhető hatása a háború utáni jogelméleti, alkotmányjogi és államelméleti gondolkodásra (Nyugat-) Németországban. A magyar recepció hiánya annyiban is meglepő, hogy Hellert a német közegeken kívül is felfedezték: a kortárs angolszász alkotmány- és jogelmélet olyan nagy hatású művelői, mint Martin Loughlin és David Dyzenhaus is nagyban építenek Heller elméletére.

Ráadásul még németül sem kell tudni Heller olvasásához: elsősorban a weimari éra jog- és államelméletének monográfiát is szentelő David Dyzenhaus³ és Peter Caldwell⁴ állhatatos fordítói-szerkesztői munkájának eredményeképpen írásainak számottevő része⁵ Schmitthez hasonlóan angolul is hozzáférhető.

Hellert még relevánsabbá teszi az a

³ David DYZENHAUS: *Legality and Legitimacy. Carl Schmitt, Hans Kelsen and Herman Heller in Weimar* (Oxford: Oxford University Press 1999), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198298465.001.0001>.

⁴ Peter CALDWELL: *Popular Sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law. The Theory and Practice of Weimar Constitutionalism* (Durham, NC: Duke University Press 1997), <https://doi.org/10.1515/9780822397656>.

⁵ Hermann HELLER: *Sovereignty. A Contribution to the Theory of Public and International Law*. Edited by David DYZENHAUS (Oxford: Oxford University Press 2019), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198810544.001.0001>; Arthur J. JACOBSON – Bernhard SCHLINK: *Weimar. A Jurisprudence in Crisis* (Berkeley: University of California Press 1997); Dyzenhaus tovább a Staatslehre egyes részeit is lefordította: Hermann HELLER: „The Nature and Structure of the State” *Cardozo Law Review* 1996/3. 1129–1213.

² Konkrétan abból a célból, hogy megakadályozzon az SPD balszárnya és a nyíltan köztársaság-ellenes KPD által alakítandó tartományi kormányok hatalomra jutását Szászországban és Thüringiában 1923-ban.

tény, hogy – ellentétben Carl Schmitttel, aki a kezdetektől fogva következetesen ellenezte a parlamentáris demokráciát és a jogállamiság gondolatát – Heller munkásságának központi kérdése mindig is az volt, hogy hogyan lehet ezeket megőrizni és stabilizálni egy politikailag végtelenen megosztott, kulturálisan sokszínű, komoly anyagi egyenlőtlenségekkel terhelt társadalomban.

Ezt az eddig létező űrt most végre betöltheti a weimari éra jogelméleti, államelméleti és alkotmányjogi irodalma legjobb magyar ismerőjének, Szilágyi Péternek az *opus magnum*a, a Hermann Heller munkásságát a teljesség igényével bemutató *Hermann Heller államelmélete* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2020). Mint ilyen, a monográfia nemzetközi összehasonlításban is párját ritkítja. Hellerről különösen a hetvenes-nyolcvanas évek óta, számos írás és gyűjteményes kötet jelent meg németül,⁶ nagyobb terjedelmű monográfia azonban csak három: Wolfgang Schluchter immáron több mint ötvenéves disszertációja,⁷ illetve újabban Michael Henkel,⁸ illetve Albrecht Den-

hard⁹ munkája. Schluchter könyve a hatvanas években íródott, amikor a weimari korszak jog- és államtudományi gondolkodásának feldolgozása épphogy csak megkezdődött; ráadásul kifejezetten az a célja, hogy a Hellert a Német Szövetségi Köztársaság jogi és politikai diskurzusába beemelje. E munkák azonban csak az államelméletre koncentrálnak (Henkel az elmélet rekonstrukciójára, Denhard pedig annak továbbgondolására és aktualizálására) és nem dolgozzák fel Heller egyéb írásait, úgy, ahogy ezt Szilágyi Péter teszi.

Hermann Heller munkásságának monografikus igényű feldolgozása ugyanakkor nem könnyű feladat. Nemcsak amitt, mert az *opus magnum*, a Staatslehre Heller korai halála miatt torzó maradt, hanem azért is, mert munkássága nagyon szerteágazó: Heller rendkívül aktív volt a tudományos közéletben, számos előadást és vitairatot tett közzé (például mint a *Methodenstreit* egyik központi fórumát jelentő *Vereinigung der deutschen Staatsrechtler* rendszeres konferenciáinak egy legaktívabb résztvevője), tudományos írásai mellett Schmitthez, Kelsenhez és másokhoz hasonlóan – közéleti-publicisztikai vitákban is részt vett, emellett pedig a népfőiskolai mozgalomban is aktív volt. A köztársaság végjátéka idején pedig mint jogi képviselő is tevékenykedett, így például a Preußenschlagperben ő volt az SPD tartományi parlamenti frakciójának az képviselője. Ez az aktív politikai szereplés, a gyorsan változó és Heller számára egyre veszélyesebbé váló politikai viszonyok, majd a Németországból való menekülés hekti-

⁶ Ezek közül talán a két legfontosabb Christoph MÜLLER – Ilse STAFF (szerk.): *Der sozialer Rechtsstaat. Gedächtnisschrift für Hermann Heller 1891–1933* (Baden-Baden: Nomos, 1984). Christoph MÜLLER – Ilse STAFF (szerk.): *Staatslehre in der Weimarer Republik. Hermann Heller zu Ehren* (Frankfurt: Suhrkamp, 1995). Az újabb publikációk közül kiemelkedik Marcus LANQUE: *Souveräne Demokratie und soziale Homogenität. Das politische Denken Hermann Hellers* (Baden-Baden: Nomos, 2010), <https://doi.org/10.5771/9783845222837>.

⁷ Wolfgang SCHLUCHTER: *Entscheidung für den sozialen Rechtsstaat. Hermann Heller und die staatsrechtliche Diskussion der Weimarer Republik* (Köln: Kiepenheuer and Witsch 1968).

⁸ Michael HENKEL: *Die Geburt der Politikwissenschaft aus dem Geiste der Soziologie. Hermann Hellers Theorie der Politik und des Staates* (München: Morh Siebeck 2017).

⁹ Albrecht DENHARD: *Dimensionen staatlichen Handelns: Staatstheorie in der Tradition Hermann Hellers* (München: Morh Siebeck 1996).

kus időszaka ráadásul minden bizonnyal megnehezítették azt az elmélyült elméleti reflexiót, amit tudományos ambíciója élete utolsó néhány évében megkövetelt volna.

A feldolgozást tovább nehezíti az is, hogy Heller stílusa – szemben nagy ellenlábasaival, az elegánsan író Kelsennel és Schmitt-tel – kifejezetten nehézkes, absztrakt és terjengős. Ezen felül alapvetően dialektikus érvelésmódja, amely ugyanabban a szövegben, de egymást követő szövegekben is vissza-visszatér ugyanahhoz a problémához, de némileg eltérő megfogalmazásban, a narratívát is nehezen követhetővé teszi.

Henkel és Denhard Heller államelméletét a befejezetlenül maradt Staatslehre alapján próbálja meg rekonstruálni; mindkét monográfia szerkezetét ez határozza meg. Azon túl, hogy ez – a Staatslehre torzó jellege miatt – már eleve értelmezésen alapszik, azzal is együtt jár, hogy a szerkezetbe nem illő számos kisebb tanulmány kirostálódik.

Mivel Szilágyi Péter a teljes életmű bemutatására törekszik, a könyve kronológiai sorrendben épül fel. E szerzői döntésnek határozott előnyei is vannak. Így egyrészt sokkal világosabban látszik, hogy a változó politikai környezet hatására milyen hangsúlyeltolódások történnek (vagy épp nem történnek) Heller szemléletében. Másrészt pedig a Hellernek az őt a weimari államjogászai elitbe emelő első igazán érett munkája, a *Die Souveränität* (1927) is megkapja az azt megillető figyelmet. Ráadásul így Heller olyan, az államelmélet egésze szempontjából kisebb jelentőségű, ma talán legaktuálisabb írásai is részletesen elemezhetőek, mint a Heller jogállamiság-konceptiójának alapjait lerakó *Der Begriff des Geset-*

*zes in der Reichsverfassung*¹⁰ és *Rechtsstaat oder Diktatur?* vagy a demokratikus berendezkedés és a társadalmi homogenitás kapcsolatát vizsgáló, Schmitt-tel polemizáló *Politische Demokratie und soziale Homogenität*.

Az életmű fejlődésének szinte forenzikus részletességű kronologikus rekonstrukciójának azonban hátrányai is vannak. Az életműtől jobban elszakadó, összegző értelmezés – még ha a kötet általános szerkezetének megtartása mellett is – néhol minden bizonnyal jobb lett volna. A legfőbb hiányosság ebben a vonatkozásban Heller Schmitt-kritikájának koherens bemutatása.

Bár az igaz ugyan, hogy Heller alapozó írásaiban, mint például a „Krisis der Staatslehre” című tanulmányában vagy az akkor nagy vihart kavaró „Begriff des Gesetzes in der Reichsverfassung” című előadásában sokkal nagyobb terjedelemben (és Stolleis szerint már-már patológikus¹¹ intenzitással) támadja Kelsent, míg Schmitt írásaival sokkal kevesebbet foglalkozik, egy koherens Schmitt-kritika, bár nem olyan prominens, mint a Kelsennel szembeni vitriol, a *Souveränität*-ből, a *Staatslehre*-ből, illetve a *Politische Demokratie und soziale Homogenität* és más írásokból rekonstruálható.

Az életmű feldolgozásának módjával kapcsolatos szerzői döntés viszont így ahhoz vezet, hogy – mivel Heller kevesebbet írt Schmitt-ről, mint Kelsenről – a monográfia is kevesebbet foglalkozik a Schmitt-kritikával. Miközben az helleri elmélet egésze szempontjából az épp ugyanolyan fontos, sőt: mivel Heller ha

¹⁰ Ez utóbbi magyarul is megjelent: Hermann HELLER: „A törvény fogalma a birodalmi alkotmányban” in: VARGA Csaba (szerk.): *Államtan* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 224–260.

¹¹ STOLLEIS (1. l.) 87.

politikailag nem is, de elméleti munkáiban jóval közelebb állt Schmitthez, mint Kelsenhez, a Schmitt-től való elhatárolás az életmű kortárs értelmezése és alkalmazása szempontjából tán még fontosabb.

Heller elméletét ugyanis legjobban Kelsen és Schmitt egyidejű alternatívájaként lehet jellemezni. Sokszor valóban szinte becsmérő és agresszív Kelsen-kritikájában Heller világosan mutatja be, hogy Kelsen pozitívizmusának, illetve eljogiasított szuverenitás-felfogásának a logikai végpontja a nemzetiszocializmusnak megágyazó normatív semmi. Egyúttal viszont amellet is meggyőzően érvel, hogy Schmitt politikai szuverenitáskonceptiója, illetve a döntést abszolutizáló esszencializmusa szintén a totális önkény szükségyszerű elfogadásához vezet (és ahol a *konkrete Ordnungen* koncepciója sem több fügefalevélnél).¹²

A monográfia három jól megkülönböztethető egységre tagozódik. Az első kontextust nyújt a weimari éra állam- és jogelméletéről, a második az életmű eredendően kronologikus ismertetését végzi el, a harmadik pedig a szerző reflexióját tartalmazza Heller államelméletére, illetve annak aktualitására nézve.

Az első rész két fejezetből áll. Az első a Weimart megelőző német államelmélet fejlődését bemutató rövid alfejezettel indul („A német államelmélet és államtudomány 1918 előtt”, 12–16. o.). Ez az Jellinekről, Labandról és Gerberről szóló rövid bevezető az államelmélet ismerői számára sok újdonsággal nem szolgál,

mégis megvan a maga funkciója kötetben, hiszen azt a tudományos nyelvet és ismerethorizontot mutatja be, ahonnan a weimari korszak jog- és államelméleti vitái indultak, és amivel szemben az újabb generáció olyan képviselői, mint Kelsen, Schmitt, Smend, Heller és mások definiálni igyekeztek magukat.

Ezt a weimari éra politikai és társadalmi kontextusát tárgyaló alfejezet követi („A weimari alkotmány és a weimari köztársaság politikai viszonyai”, 16–23. o.). Ez a fejezet sajnos elég rövidre sikerült, aminek az oka a szerző szerint az, hogy a kiadó kérésére a politikai kontextussal kapcsolatos részeket jelentősen meg kellett vágni (Bevezetés, 10. o.). Ez igen sajnálatos, hiszen – ahogy erre a szerző is többször utal a könyvben a politikai környezet jelentősen befolyásolta a weimari időszak tudományos vitáit, így azok a kontextus ismerete nélkül könnyen félreérthetők. Mindezek ellenére e rövid fejezet jó összefoglaló, bár a rendszer (és a Weimari Alkotmány) születésének, így a 1918-as novemberi forradalomnak és az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek a leírása nagyon hiányzik a kötetből, különös tekintettel arra, hogy az alkotmány legitimitásáról (és legalitásáról) szóló államjogi vitáknak ez fontos kontextusa. Ugyanígy a pártpolitikai viszonyok részletesebb ismertetése (legalábbis a pártok köztársasághoz való viszonyának a bemutatása), illetve a nagyobb politikai töréspontok rendszerező, rövid áttekintésének hiánya hagy némi űrt maga után, különösen a korszakot kevésbé ismerők számára. Ez lehet az oka annak is, hogy a jogtudományi viták értelmezéséhez szükséges háttérismeretek néha hiányoznak a kötet további részében is. Így például, bár a szerző kitér az úgynevezett „felértékelési problémára” mint a bírói jogértelmezés

¹² Schmitt hírhedt írása, a hosszú kések éjszakájának gyilkosságait igazolni igyekvő *Der Führer schützt das Recht* így szintén nem Schmitt politikai megtévelyedésének eredménye, hanem egyenesen következik a húszas és harmincas években kifejlesztett elméleti álláspontjából. Carl SCHMITT: „Der Führer schützt das Recht” *Deutsche Juristen-Zeitung* 1934/15. 944–950.

korlátairól szóló tudományos vita politikai hátterére (35. o., 87. lábjegyzet), a kötetből hiányoznak a háttérinformációk ezen, a Reichsgericht és a szövetségi kormányzat, illetve a Reichstag közötti konfliktus megértéséhez. Ami pedig már csak azért is sajnálatos, mert az ügy szinte tökéletes állatorvosi ló annak a szemléltetésére, hogy miért téves az a – hazai jogi karokon máig oktattott – feltevés, hogy a német jogi és bírói kultúra túlságosan is pozitivistá lett volna, és ez vezetett a náci jogtalan jog elfogadásához.¹³

A legfájdalmasabb azonban a Preußenschlag-pert bemutató fejezet hiánya, ami a szerző szerint szintén ki kellett vágni a végső verzióból terjedelmi korlátok miatt (Bevezetés 10. o.) És nem csak azért, mert ezzel a perrel (és nem, mint sokan tévesen gondolják, a Reichstagsbrandverordnungtal) kezdődött a weimari köztársaság végjátéka, vagy azért, mert a korszak államjogászai elitjének olyan alakjai jártak el benne jogi képviselőként, Heller, Schmitt vagy Gerhard Anschütz, hanem azért, mert a per tragikus világossággal mutatja meg a korszak állam- és jogelméleti irányainak logikus végpontját (és Heller igazságát): azt hogy Schmitt víziója a totális politikai önkény igénléséhez, Kelsené pedig annak passzív elfogadásához¹⁴ vezet.

Csak remélni lehet, hogy egy esetleges későbbi kiadásban a kiadó a terjedelem

tekintetében megengedőbb lesz, és ezek a fejezetek helyet kaphatnak a kötetben.

A politikai kontextust bemutató rész után egy, a weimari jog- és államelmélet főbb irányzatait tárgyaló alfejezet következik („Az államelmélet helyzete és főbb irányai” 23–39. o.). Ennek a rövid fejezetnek is fontos funkciója van a kötetben: a weimari korszak állam- és jogelméletének főbb diskurzusait, elméleti és politikai törésvonalait mutatja be. E fejezet is világosan strukturált, jó összefoglaló, néhány furcsaság ellenére is (a szerző például részletesen ír az államjogászként egyáltalán nem jegyzett Eric Voegelinről, miközben Heinrich Triepelről és Erich Kaufmannról egy-egy rövidke bekezdés szól csak).

Az első rész második fejezete Heller egy tudóshoz mérten kifejezetten kalandos, személyes és politikai bátorságáról hamar tanúságot tevő életrajzáról ad rövid áttekintést („Hermann Heller életrajza és szellemi pályája” 39–53. o.).

A kötet gerincét a Heller elméleti munkásságát bemutató második rész teszi ki. Ennek a struktúrája az életmű Szilágyi Péter általi tagolását követi, ami nagyjából-egészében megegyezik a szakirodalomban bevett felosztással. E szerint 1926-ig, főállású tudóssá válásáig Heller későbbi eszmetörténeti alapjait teszi későbbi elméleti felfogásának („Az államelmélet eszmetörténeti megalapozása” 53–97. o.). Ezt követően, a kortárs jog- és államelméleti vitákra adott kritikai reflexió után áll neki Heller saját pozitív elmélete kidolgozásának, ami a *Die Souveränität*-ben éri el első érett megfogalmazását. Ugyanebbe a szakaszba sorolhatók Heller ma talán legaktuálisabb, a demokrácia- illetve jogállam- felfogását taglaló írásai is. („Kritikai programadás, elméleti elemzések” 98–161 old.)

¹³ Így például a Reichsgericht hangsúlyosan „antipozitivistá” döntése (RGZ 107,78) Rütters számára is fontos korai példája a német bírósági rendszer politikai hajlékonyságának. RÜTTERS (1. lj.) 64–91.

¹⁴ Kelsen nem vett részt a perben, de írt rá egy hosszabb elméleti reflexiót, aminek az a konklúziója, hogy rossz bírói döntés oka az alkotmány rossz kodifikációja. HANS KELSEN: „Das Urteil des Staatsgerichtshofs vom 25 Oktober 1932” *Die Justiz* 1932/2–3. 65–91.

Ezt egy rövid, elsősorban (kényszerű) politikai aktivitással töltött egy-két év követi a Weimari Köztársaság végjátéka idején („A weimari alkotmány védelmében”, 155–167. o.). Az utolsó nagy egység Heller kényszerű emigrációjától a tragikusan korai haláláig tartó rövid szakasz, amit a fő mű, a végül befejezetlenül maradt *Staatslehre* megírása tölt ki („Emigrációban. Összegzés és hangsúlyváltás”, 167–241. o.).

Mindezzel együtt az elméleti életmű bemutatása nem teljesen egységes. Heller első érett munkájának, a *Souverenitát*-nek megvitatásáig bezárólag Szilágyi Péter szöveghű elemzést nyújt, szinte sorról sorra, bekezdésről bekezdésre rekonstruálja az érveket, a kritikai megjegyzéseket minimálisra korlátozva. A kritikában ezért ezekkel a fejezetekkel nem foglalkozom.

Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a szöveghű, a textustól jobban elszakadó értelmezéstől tartózkodó szerzői hozzáállás néha megkérdőjelezhető döntésekhez vezet. Így például annak ellenére, hogy a szuverenitáselmélet egyik lehetséges alkalmazási területének maga Szilágyi Péter is a globalizációnak a hagyományos állami szuverenitásra való hatásának elemzését tartja, teljességgel kihagyja Heller a nemzetközi jog és a szuverenitásról viszonyáról szóló részeit. Bár az igaz, hogy – ahogy a szerző helyesen fogalmaz – e fejtegetések a korszak nemzetközi közjogi vitáiba beágyazottak, emiatt nehezen érthetők, és a nemzetközi jog egykorábbi fejlettségi szintjét tükrözik, viszont abból egy, a külső szuverenitással kapcsolatos elmélet rekonstruálható lehetne.¹⁵

¹⁵ Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy mint-hogy a helleri szuverenitásfelfogás kritikájának nemcsak Lauterpacht szentel teret klasz-

A *Staatslehre* torzó jellege miatt azonban a kései életmű analízise sokkal több értelmezést követel a szerzőtől. Ez, a korábbi munkákra, ezen belül is a *Souverenitát*-re rendszeresen visszautaló elemzés, illetve az elemzést követő, sajnálatosan rövid, Heller aktualitására reflektáló fejezet a monográfia legjobb része. A kritika utolsó harmadában ezért ez utolsó két fejezetre, illetve a helleri elmélet azon – Szilágyi Péter szerint is központi jelentőségű – elemeire fogok koncentrálni, amelyek egyszerre mutatják meg a helleri projekt ellentmondásait és egyúttal kortárs az elmélet alkalmazhatóságának, aktualizálásának irányait is.

Véleményem szerint a helleri életmű legfontosabb innovációja a jogkeletkeztető politikai hatalom és a hatalomkeletkeztető jog *dialektikájának* felismerése. A kettő közötti kapcsolat legizgalmasabb és ma legtöbb közvetlen aktualitással bíró kifejtése pedig a *Staatslehre* az alkotmány normativitásával és az alkotmányozó hatalom problematikájával foglalkozó, sajnálatosan rendkívül töredekés utolsó fejezetében található. Szilágyi Péter könyvének nagy érdeme az is, hogy – annak ellenére, hogy a *Staatslehre* alkotmányossággal foglalkozó fejezeteinek több verziója is van, és maga az érvelés is torzó maradt – az alkotmányelméleti részt az életmű legfontosabb újjátásának tartja, és ennek megfelelően kellő figyelmet is szentel neki.

szikus művében, hanem a nemzetközi közjog olyan kortárs teoretikusai is, mint Koskeniemi. Hersch LAUTERPACHT: *The Function of Law in the International Community* (Cambridge University Press 2011); Martii KOSKENIEMI: *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960* (Cambridge University Press 2001), <https://doi.org/10.1017/cbo9780511494222>.

A hatalom és jog helleri dialektikájának a kulcsa a pozitív jogi normák és a nem pozitív jogi alapelvek megkülönböztetése. E kettős kategória-rendszernek központi jelentősége van mind Heller szuverenitás-elméletében, mind általános államelméletében, mind a jogállamiság mibenlétéről alkotott felfogásában. Amíg a pozitív normák a szuverén döntésének eredményei, addig a jogi alapelvek a szuverén akaratot is kötik. A politikai szuverénnek ez a fajta korlátozása, illetve jog általi konstituálása az, amit Heller – a szakirodalom megítélése szerint ellentmondásosan – Bodin és Hobbes elméletébe is beleolvas. Heller logikai és etikai alapelvek között tesz különbséget: a logikai normák nem fogalmazhatóak meg pozitív jogi formában, azok a jog belső logikájából következnek.¹⁶ Az etikai alapelvek, mint például az egyenlőség, vagy a *pacta sunt servanda* ezzel szemben viszont a szuverén által, ha nem is szükségképpen, de pozitív normába foglalhatóak.¹⁷ Ezen alapelvek viszont nem is természetjogi eredetűek, hanem az adott társadalmon belüli konkrét gyakorlatokban gyökereznek. Ezek a társadalmi gyakorlatok azok, amikből a jog a legitimitását meríti. A jog ilyenfajta legitimitása azonban nem teszi feleslegessé a végső döntést meghozni képes politikai hatalom létezés-

sét: a koherens pozitív jogrendet ugyanis csak a tényszerűen létező politikai hatalom teremtheti meg.

Szilágyi Péter meggyőzően rekonstruálja, hogy a *Staatslehre*-ben milyen fontos eltolódások történnek Heller alapelvekfelfogásában. Feltételezhetően nem függetlenül a weimari tapasztalatoktól, Heller – dialektikus megközelítését megőrizve – az erkölcsi alapelveket már mint szükségképpen pozitív jogi normát tárgyalja. Azzal, hogy az erkölcsi alapelveknek való megfelelést, mint a jogszerűség feltételét értelmezi, Heller kései munkájában a *Die Souveränität*-ben elsősorban még csak az empirikus valóságban létező konfliktust normatív konfliktusként fogalmazza újra. Ahhoz, hogy az alapelvek felfogásában végbement jelentőségét igazán megértsük, a figyelmünket Heller az állam létrejöttével és az alkotmányozó hatalom természetével kapcsolatos – sajnos töredékben maradt – nézeteire kell irányítanunk.

Amíg a szuverenitáselmélet és a jogállamisággal, illetve demokráciával foglalkozó írások elsősorban egy már létező politikai hatalmi és jogi rend legitimitására koncentráltak, addig a *Staatslehre* az állam jogi és politikai rend létrejöttének „végső kérdéseivel” is kiemelten foglalkozik, így az alkotmányozó hatalom természetével is.

Heller alkotmányelméletének Kelsen-kritikája éppolyan éles, mint a korábbi munkáké: Kelsen az alkotmány érvényességét egy pusztán logikailag érvényes, hatalom nélküli normából levezető elmélete teljesen figyelmen kívül hagyja a társadalmi realitást, és a hatalom jogkonstituáló jellegét. Heller Schmitt-kritikája itt ugyanakkor jóval kiforrottabb – és hangsúlyosabb, mint a szuverenitáselméleté. Szerinte Schmitt a materiális alkotmányt

¹⁶ Itt érdekes a párhuzam az univerzalista-funkcionalista jogösszehasonlítás egy méltatlanul elfeledett teoretikusának, Josef Essernek az elméletével, aki épp a jog nem pozitív immans elveiből, és azoknak a jogalkalmazói gyakorlatra hatásából vezette le a common law és a civil law konvergenciájáról szóló tézisét. Josef ESSER: *Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts* (München: Mohr Siebeck 1957).

¹⁷ A *pacta sunt servanda* mint jogi alapelv Heller nemzetközi jogról szóló elméletében – amit Szilágyi Péter nem tárgyal – szintén központi szerephez jut.

egyedi döntéssel azonosító felfogása épp úgy téves, mint Kelsen üres normatizmus: egy tényleges hatalmi szituáció ugyanis csak akkor válik tartós és rendszereszerű helyzetűvé, ha a hatalomnak által hozott döntéseket alávetettek egy jelentős része normatíve megerősíti, és azok helyessége miatt követi. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha azok a társadalmi gyakorlatokban is megnyilvánuló alapvető jogelvekkel összhangban vannak. A *Staatslehre* legutolsó két mondata Hellertől szokatlan világossággal foglalja össze e végkövetkeztetést: „egy alkotmánynak, hogy valóban alkotmány legyen, azaz több mint labilis tényleges hatalmi túlsúlyviszony, erkölcsi jogelvek alapján való igazolásra van szüksége. (...) Egy alkotmányozó hatalom, amelyet a hatalmi struktúra szempontjából meghatározó rétegekkel nem kötnék össze közös jogelvek, nem rendelkezik sem hatalommal, sem autoritással, tehát egzisztenciával sem”.¹⁸ (Szilágyi idézi: 240. o.)

Így világossá válik az alapelvek pozitív jogi megfogalmazásának szükségessége is: épp a hatalmi rend legitimitása követeli meg, hogy az alapelvek jogilag is kikényszeríthetők legyenek. Az alapelveknek a pozitív alkotmánytörvénybe foglalásának azonban ezen túl is jelentősége van. Megtartva a formális és materiális alkotmány schmitti megkülönböztetését, Heller különbséget tesz az alkotmányozás politikai döntése és a pozitív jogi alkotmányos normák megalkotása között. Az alkotmányozás számára azonban több mint valamiféle a priori, misztikus azonosság megerősítése (ami Schmitt megoldása, és egyben elméletének egyik

gyenge pontja): az normákban (ha nem is pozitív jogi normákban) való megállapodást jelent, és ezek a normák, illetve ezek elfogadása és követése az az aktus, ami a politikai közösséget (az államnépet) megteremti. Bár Heller az államelmélet utolsó, töredékes fejezetében ezt ilyen egyértelműséggel nem mondja ki, Szilágyi Péter jól ismeri fel, hogy az alkotmányozó hatalom Heller felfogásában a politikai közösséget strukturáló és működtető normatív elvekről való döntést, és egyúttal a pozitív alkotmányjoggal szembeni normatív elvárások megfogalmazását jelenti (238. o.). Bár a szerző nem idézi, Martin Loughlin a közjog fejlődéséről szóló, vállaltan a helleri elméletre építő¹⁹ könyvének lényegében ugyanez az alapgondolata.

Ebben a gondolatban rejlik szerintem a helleri elmélet aktualizálásának legigéretesebb terepe: egy, a döntés és norma, illetve a politikai és jogi konstitucionalizmus dichotómiáját meghaladó, Heller szociológiai-empirikus államfogalmából, illetve szuverenitáselméletéből is merítő alkotmányelmélet lehet. Egy ilyen elmélet ráadásul egy olyan új közéleti diskurzus lehetősége is, amely szemben állhat mind a vulgárschmittianus politikai cinizmussal, mind az egy szűken meghatározott értékkatalógust jezsuita szigorúsággal kikényszeríteni kívánó narratívákkal is. Egy ilyen diskurzusra Magyarországon is fájdalmasan nagy szükség volna.

Szilágyi Péter ugyanakkor ezzel, a könyvből is egyértelműen kiolvasható következtetéssel nem biztos, hogy egyetértene. Ehhez ugyanis nem biztos, hogy szükség van ahhoz az államelméleti keretre, aminek a keretein belül ő a

¹⁸ Herman HELLER: *Staatslehre* (Mohr Siebeck 1992) 279.

¹⁹ Martin LOUGHLIN: *Foundations of Public Law* (Oxford: Oxford University Press 2010). Lásd még: Martin LOUGHLIN: „In Defense of Staatslehre” *Der Staat* 2009/1. 1–27.

helleri elmélet aktualizálását szükségesnek tartja.

Anélkül, hogy állást foglalnánk az államelmélet 21. századi létjogosultságáról szóló,²⁰ Magyarországon is hullámokat vető²¹ vitában, felvethető, hogy az a helleri életmű szigorúan államelméleti keretben való kortárs értelmezése nem akadályozza-e annak szélesebb körű recepcióját.²² Bár ez a megközelítés nyilvánvalóan összhangban van Heller akkori tudományos irányultságával és felfogásával, a jogállam materiális koncepciójáról, a jog legitimitásáról, a szuverenitás kettős természetéről, vagy épp az alkotmányos demokrácia önvédelmi képességéről szóló kortárs viták, amelyekhez a helleri életmű alapvető meglátásokkal járulhatna hozzá, ma természetesen nem az államelmélet keretein belül, annak nyelvezetét használva zajlanak. Emiatt pedig megvan a veszélye annak, hogy Heller gondolatainak a befolyása – egyértelműen Szilágyi

Péter szándékaival ellentétben – továbbra is minimális marad.

Összefoglalva tehát, Szilágyi Péter Heller-monográfiájában sok kifogás nem lehet találni: a nemzetközi összehasonlításban is monumentális teljesítmény, az csak Schluchter és Dyzenhaus Hellerről szóló munkáihoz mérhető. Szerencsésnek mondhatja magát a magyar tudományos közeg, hogy az anyanyelvén egy ilyen átfogó és gazdag monográfia áll mostantól a rendelkezésére.

A lehetséges kritikus megjegyzések tehát semmiképpen sem a mű minőségével, hanem a könyv általános elméleti keretére, illetve struktúrájára vonatkozó szerzői döntéssel kapcsolatosak.

Ahogy fent is kifejtettük, nehéz dilemma, hogy mivel segítjük jobban Heller recepcióját: az életmű minél mélyebb és átfogóbb rekonstrukciójával, vagy az államelméleti keretet elhagyva annak kortárs diskurzusokba emelésével. Szilágyi Péter az első utat választotta, olyan könyvet alkotva, ami minden bizonnyal évtizedek múltán is megkerülhetetlen referencia lesz a magyar jogelméletben és közjogtudományban. Mindez azonban azt is jelenti, hogy egy Hellert bátrabban értelmező, a helleri gondolatokat a kortárs viták kontextusában bemutató – és Heller szelleméhez hűen – bátrabban politizáló magyar nyelvű kötet még várat magára.

Györy Csaba*

²⁰ Vö: Christoph MÖLLERS: *Der vermisste Leviathan. Staatslehre in der Bundesrepublik* (Frankfurt: Suhrkamp 2011); Oliver LEPSIUS: „Braucht das Verfassungsrecht eine Theorie des Staates? Eine deutsche Perspektive: Von der Staatstheorie zur Theorie der Herrschaftsformen“ *Europäische Grundrechten-Zeitschrift* 2004. 370–381. Andreas VOSSKUHL: „Die Renaissance der »Allgemeinen Staatslehre« im Zeitalter der Europäisierung und Internationalisierung“ *Juristische Schulung* 2004/1. 2–7.

²¹ JAKAB András: *Staatslehre. Eine deutsche Kuriosität*. Fundamenta Juris Publici (4.) (Tübingen: Mohr Siebeck Verlag 2015) 75–121.; CS. Kiss Lajos: *Államelméleti helyzetkép* (Budapest: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 2017) 4–47.

²² Annyit mindenesetre fontos megjegyezni, hogy az államelméletet az olyan német kritikusai, mint Möllers vagy Lepsius egy sajátosan német jogi konstitucionalizmus és nem általában az alkotmányelmélet nevében temették, a helleri gondolatra épülő, fent kifejtett alkotmányelmélet viszont túllép a jogi konstitucionalizmuson.

* Tudományos segédmunkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: gyory.csaba@tk.hu.

SOMLÓ BÓDOG: *GONDOLATOK AZ ELSŐ FILOZÓFIÁRÓL* (FORDÍTOTTA, A KÍSÉRŐTANULMÁNYT, A JEGYZETEKET ÍRTA ÉS A GLOSSZÁRIUMOT ÖSSZEÁLLÍTOTTA: PETHŐ SÁNDOR) (BUDAPEST: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM – L'HARMATTAN KIADÓ 2021) 152.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.07>

„*Trouble with Classicists*”; a jog interdisziplináris jelenségei iránt fogékony-ságot mutató olvasó evidenciával asszociál Lou Reed és John Cale dalára, amely az Andy Warhol emlékére készített albumon (*Songs For Drella*, Sire 1990) kapott helyt. Baj van a klasszikusokkal – ezzel a címmel képezhető le egyúttal a hazai jogbölcséletben gyakran elhangzó álláspont, amely szerint napjainkban a kutatások, amennyiben még beszélhetünk egyáltalán kutatásokról, mintha megálltak, leragadtak volna a klasszikusok tanulmányozásánál, mintha körülöttük egy permanens körforgás lenne észlelhető.

Ez a felvetés első megközelítésben nem nélkülöz minden alapot. A jelen recenzió tárgyát képező Somló Bódog-kötet, a „Gondolatok az első filozófiáról” (a továbbiakban: *Első filozófia*)¹ egyik méltatója, Szabadfalvi József, helyesen utalt arra, hogy a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetét tekintve Somló Bódog személye és munkássága iránti érdeklődés a legjelentősebb és egyben a legtöretlenebb, szem előtt tartva az utóbbi évtized ez irányú publikáció-

it.² Percz László könyvismertetőjében hívja fel a figyelmet a Somló-recepció fontos összetevőjére, az ismeretlen-elfeledett szövegek kiadására.³ Példaként emeli ki a jogfilozófus Takács Péter munkáját, aki, Percz megfogalmazásával élve, „bámulatos filológiai akribiával” állította össze és bocsátotta közre 2016-ban Somló kéziratban és jelentős részt töredékben maradt állambölcséleti monográfiáját.⁴ E folyamatba illeszkedik a recenzeált kötet, amely Somló Bódog szövegein túlmenően a fordítói előszót, a Moór Gyula által jegyzett 1925-ös kiadói előszót, Pethő Sándor nagy volumenű tanulmányát és egy glosszáriumot tartalmaz.

Gedanken zu einer ersten Philosophie címmel jelent meg 1926-ban Somló Bódog posztumusz műve a Walter de Gruyter & Co. (Berlin und Leipzig) kiadónál. A szöveg fordításának alapját ez

¹ Somló Bódog: *Gondolatok az első filozófiáról*. Fordította, a kísérőtanulmányt, a jegyzeteket írta és a glosszáriumot összeállította: Pethő Sándor (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó 2021).

² SZABADFALVI József: „Somló Bódog posztumusz művének magyar fordítása”, *Jogtudományi Közöny* 2022/6. 252–255., lásd e tanulmány 2. számú lábjegyzetében felsorolt irodalomjegyzéket.

³ PERCZ László: „Somló Bódog: Gondolatok az első filozófiáról”. *Magyar Tudomány* 2023/5. 276., <https://doi.org/10.1556/2065.184.2023.5.12>.

⁴ *Állambölcséleti töredékek. Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcséletből*. A szöveget sajtó alá rendezte és a kötetet szerkesztette Takács Péter (Budapest: Gondolat 2016).

a kiadás képezi, amely az Országgyűlési Könyvtár szerzői életművek alá rendezett digitalizált gyűjteményében bárki számára könnyen elérhető.⁵ A kötet utóhatásait kutatva érdekes lehet, hogy a de Gruyter kiadó 2019-ben reprint változatban, majd egy évvel később, Somló Bódog halálának centenáriuma, e-könyv formájában is megjelentette a művet.⁶

Fordításról lévén szó, igen érdekes magát a fordítás folyamatát bemutató előszó. A fordító előtt állt kihívásokat, technikai vonatkozásokat perszonalizálja annak a három évtizedet átfogó viszonynak a bemutatása, amely Pethő Sándort a műhöz fűzi. Bárki számára, aki írt, lektorált vagy professzionális szinten dolgozott szövegek szerkesztésével, ismerősnek tűnhet és empátiával olvashatja azt a fordítói küzdelmet, amelynek „első felvonása” egy (természetesen elkallódott) kézzel írt változattal indul. Szinte halljuk fülünkben a mechanikus írógép kopogását, amely az újabb készülék szövegváltozatot állítja elő, hogy majd hasonló sorsra jusson, mint az előző, akárcsak a később, már számítógéppel lemezre mentett szövegfordítás, amelynek fátumát a demagnetizálódás okozta. A kötetben olvasható fordítás így Pethő negyedik szövegváltozata, amelynek elkészülte a koronavírusjárvány következtében bevezetett korlátozások idejére datálható. A fordítás minőségéhez, a többszörösen rétegzett, nehézkes komplex szöveg megértéséhez a fordító lektor személye, Erdélyi Ágnes járult hozzá, aki nevéhez Max

Weber, Ludwig Wittgenstein „magyarítása” is kapcsolódik. Üdvözlendő a kötet végén található „Glosszárium”, amely Somló legfontosabb terminusait és a fordításban szereplő magyar megfelelőit tartalmazza. A fordítói-szerkesztői szándék egy megjegyzést kíván az olyan kifejezések tekintetében, mint pl. „*Die Aussage*” vagy „*Der Satz*”, amely fogalmaknak több, árnyaltabb fordítása is ismert; mindkettő esetében helytálló értelmezés lehet a „tétel”, „nyilatkozat”, „kijelentés”. Ugyancsak szükség mutatkozott volna egy záró nyelvi lektorálásra is, amely kiszűrte volna a vélhetően elütésből származó hibákat; ilyen pl. a Kanalfahrt/Ozean-metaphora idézetében az „*unwiederrufflich*”, amely helyett az „*unwiderrufflich*” a pontos kifejezés.⁷

Az „Első filozófia” német megjelenéséhez Moór Gyula írt előszót 1925-ben (a továbbiakban: Előszó), amely rövid életrajzi áttekintést, Somló tudományos tevékenységének összefoglalását és a mű akkor, általa ismert keletkezéséről és a kiadásáról szóló ismereteket tartalmazza.⁸ Somló életművének megítélését, két tudományos korszakának elhatárolását itt, az Előszóban fogalmazza meg Moór: „Az *első* korszakban Somló *Herbert Spencer* hatása alatt állt, és tudományos érdeklődése elsősorban szociológiai kérdésekre irányult. A *második* szakaszban a *kanti* filozófia alapjára helyezkedett, és tudományos érdeklődése a *jog alapfogalmai*, valamint – egyre növekvő mértékben – a *filozófiai* problémák felé fordult”.⁹ A helyes jog problematikája vezette Somlót tudományos

⁵ Elérhető: Somló Bódog – *Életrajz, munkásság*, <https://konyvtar.parlament.hu/web/orszagguyulesi-konyvtar/somlo-bodog>.

⁶ Felix SOMLÓ – Julius MOOR: *Gedanken zu einer ersten Philosophie* (Berlin – Boston: De Gruyter 1926), <https://doi.org/10.1515/9783111479354>.

⁷ SOMLÓ (1. l.) 72. sz. lábjegyzet.

⁸ MOOR Gyula: „A kiadó előszava” in SOMLÓ (1. l.) 13–24.

⁹ MOOR (8. l.) 14. A kurzíva szedett részek Moór kiemelési.

gondolkodásában az etika és a filozófiai értéktan alapkérdéseire, valamint az igazságérték problémája kapcsán kibontakozó ismeretelméleti vizsgálódások területére és ennek okán Moór megítélése szerint az *Az érték problémája* című írás tekinthető az „Első filozófia” mellett Somló Bódog legjelentősebb filozófiai művének.¹⁰

Az Előszó mindazonáltal nem helyezi pontosan rendszerbe Somló filozófiai munkáját; Moór megközelítésében az „Első filozófia” olyan általános filozófiai problémák kérdéseivel foglalkozó mű, amely köztes helyet foglal el a „*Juristische Grundlehre*” és a filozófiai munka folytatásának szánt „*Grundlegung zur Ethik*” között. Idézi Somló naplóbejegyzéséből azt a páratlan szellemi teljesítményt, amely szerint a szerző 1916. október 7-én fejezte be a napjainkban *opus magnum*ként elismert „*Juristische Grundlehre*-t” és még aznap belekezdett – „voltaképpen csupán e tanulmányok folytatásaként” – egy etika előtanulmányaiba.¹¹

Pethő Sándor közel ötven oldal terjedelmű kísérőtanulmánya – tükrözve szerzője három évtizedes mély tárgyi ismeretanyagát, Somló posztumusz szövegének mai befogadását jelentős mértékben segítve elő – méltó és egyenrangú dialóguspartnere Moór Gyula 1925-ben írt, előszóként jegyzett bevezető írásának.¹² Helyesen írja Szabadfalvi recenziójában, hogy a kísérőtanulmány feltétlen érdeme, hogy Pethő kivételes alaposság-gal tekinti át a somló mű keletkezésének körülményeit, illetve mind a mai napig

tartó hazai fogadtatásának folyamatát. A recepciótörténet minden lényeges elemének számbavétele mellett részletesen foglalkozik a somló szöveg sajátos belső struktúrájával, filológiai mélységű értelmezésével.¹³ Pethő megállapításával, amely szerint „[a] Gedanken ránk maradt formájában minden részkonzisztenciája ellenére is egészében töredék, nem »nagyban-egészében elkészült« és még kevésbé »majdnem kész« mű”, a recenzens egyetért.¹⁴

A tanulmány jelentősége, hogy túlmutat a somló életmű hagyományos két korszakra osztó értelmezésén, az ún. „kétkorszak-teórián”, amely nagymértékben, de nem kizárólag Moór megállapításain alapul és Somló életművének halála utáni magyar recepcióját kezdetben döntően Moór Somlóról szóló írásai irányították.¹⁵ A naplóbejegyzések alapján Pethő felvázolja Somló intellektuális és kutatói pozíciójának újradefiniálását, gyors és radikális fordulatát a filozófiai problémák iránt. A változás két végpontját kronológiai szempontból két Somló-naplójegyzet jelöli ki. 1914 karácsonyán még jogfilozófiatörténeti programban gondolkodott, az 1917-ben felvázolt kutatási tervében viszont a jogfilozófia nem is szerepel. A „*Juristische Grundlehre*” befejezése után Somló tudományos identitását a filozófia felől fogalmazza meg, ezért Pethő szerint nem jogosulatlan, ha az utókor is ennek fényében tekint rá.¹⁶ A körvonalazódó új filozófia a tiszta és a gyakorlati ész viszonyának újragondolása mentén alakul, amelynek főszerep-

¹⁰ MOÓR (8. lj.) 19.

¹¹ MOÓR (8. lj.) 23.

¹² PETHŐ SÁNDOR: „A tetszhalott mű utóélete. Somló Bódog és a *Gedanken zu einer erster Philosophie*” in SOMLÓ (1. lj.) 103–149.

¹³ SZABADFALVI (2. lj.) 255.

¹⁴ Szabadfalvi ugyanerre a megállapításra jut, lásd (2. lj.) 255.

¹⁵ PETHŐ (12. lj.) 109.

¹⁶ PETHŐ (12. lj.) 113.

lője Kant, majd Fichte lesz, a jogfilozófia területének elhagyásával.¹⁷ Pethő ezt megerősítve utal rá, hogy sem a kortárs vagy az éppen akkortájt klasszikussá érő filozófiai olvasmányok – Schopenhauer, Husserl, Scheler, Nietzsche, Bergson, Croce –, sem a természettudomány és az elméleti matematika iránti élénk érdeklődés nem utal arra, hogy Somló azt tervezte volna, hogy visszatér a jogfilozófiához.

Mai kifejezéssel élve, Somló esetében egy tudatos, átgondolt pályamódosításról beszélhetünk és az „Első filozófia” megítélése immáron nem vagy nem kizárólag csak a jogbölcselet, hanem a tágabb, interdiszciplináris kutatások (pl. az egyetemes filozófiatörténet, jog és irodalom) felőli megközelítés okán is érdekes lehet. Ebből az aspektusból elegendő utalni arra, hogy a neokantianizmus, a kanti irányelvek az „Első filozófia” keletkezése idején, egészen az 1920-as évekig meghatározók maradtak a német nyelvű, sőt az egész modern filozófia számára. Martin Heidegger, Ernst Cassirer korabeli munkái, sőt Ludwig Wittgenstein *Tractatusa* is a kanti kérdésfeltevések jegyében születtek. El lehet játszani azzal a gondolattal, hogy milyen érdekes összehasonlító elemzés tárgyát képezhetné az 1918-ban írt, de 1921-ben megjelent „Logikai-filozófiai értekezés” és az „Első filozófia”. A somlói szöveg nyelvi, nyelvfilozófiai dimenzióival a kísérőtanulmány nem foglalkozik kellő részletességgel, mindössze utalást tesz arra, hogy Somló elutasítja a fogalmakból kiinduló filozófiát, szembeállítva a mondatfilozófiával (*Satzphilosophie*).¹⁸ Somló megfogalmazása szerint: „A fel-

tétlen érvényességre támasztott igény tehát mindig egy feltétel nélkül érvényes *mondat* után kiált. A filozófia nem lehet fogalomfilozófia, csakis mondatokban megfogalmazott filozófia. A mondatok viszont vagy kijelentések, vagy követelmények.”¹⁹ A német eredeti szöveg szerint: „*Jeder Anspruch auf unbedingte Geltung ruft also nach einem unbedingt geltenden Satze. Philosophie ist nicht als Begriffs-Philosophie, sondern nur als Satz-Philosophie möglich. Sätze sind aber entweder Aussagen oder Forderungen.*”

Ezen az úton jutunk el Wittgensteinhez, aki szerint: „3.141 A kijelentés nem szavak halmaza (Ahogy a zenei idézetek sem hangok halmaza). A kijelentés tagolt.”²⁰ A német szövegváltozat még közelebbi hasonlóságot mutat Somlóhoz: „*Der Satz ist kein Wörtermisch – (Wie das musikalische Thema ist kein Gemisch von Tönen). Der Satz ist artikuliert.*”²¹

Pethő kísérőtanulmányának alapossága és pozitívumai ellenére nem tisztázza azt az ellentmondást, amely a mű címéhez kapcsolódik a hazai szakirodalomban. Számos tanulmány, de az Internetes Jogtudományi Enciklopédia is, az „Első filozófia” hivatalos címének részeként tünteti fel a „*Prima Philosophia*” elneve-

¹⁹ Somló szövegbeosztása szerinti 11. szakasz. [Sem a teoretikus észnek, sem a gyakorlati észnek nincs primátusa.] SOMLÓ (1. l.) 37.

²⁰ Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus Logico-Philosophicus)* Második javított kiadás [ford.: MÁRKUS György] (Budapest: Akadémiai 1989).

²¹ Ludwig WITTGENSTEIN: *Tractatus Logico-Philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1963). Megjegyzendő, hogy a fordítás során a „Der Satz” többértelmű jelentésére utalást lehetett volna tenni a Glosszáriumban.

¹⁷ Lásd a *Kanalfahrt/Ozean* metaforát, PETHŐ (12. l.) 114.

¹⁸ PETHŐ (12. l.) 129.

zést.²² Bár Somló naplóbejegyzése tesz erre utalást²³, azonban a végleges változatban csak Somló előszavában merül fel a latin terminológia Descartes kapcsán.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az „Első filozófia” magyar nyelven közölt szövege és a kísérőtanulmány remélhetőleg új irányokat jelölnek ki mind a hazai Somló-kutatásoknak, somló életmű egészének monografikus feldolgozásához, mind a jogbölcselet határterületeinek kutatói számára. Másfelől a mű megjelenése ráirányíthatja a figyelmet a Somló Bódog jogbölcseleti élet-

művének csúcspontját jelentő „*Juristische Grundlehre*” hazai, mostoha, utóéletére is, hiszen amíg Németországban három kiadást, az Amerikai Egyesült Államokban egy reprint kiadást²⁴ ért meg a mű, addig magyar nyelven jelenleg csak szemelvényekben férhet hozzá az érdeklődő olvasó.²⁵ Somló fő művének magyar nyelven, teljes terjedelemben történő megjelentetése a hazai jogtudomány egyik régi kívánalma. És úgy tűnik, a klasszikusokkal sincsen baj.

Munkácsi Péter*

²² „Művének lelkes fogadtatása később arra ösztönözte, hogy hasonló alaposággal kidolgozza jogi értékét. Ennek előfeltételeként hozzálátott egy önálló filozófiai alapvetés – ismeretelméleti megközelítés - kidolgozásához, melyre a későbbiekben fel lehetett volna építeni egy tudományosan megalapozott jogi értéktant. Korai halála megakadályozta vállalt feladatának elvégzését. Hátramaradt kéziratok – töredékes formában – 1926-ban *Prima Philosophia* címen jelent meg.” SZABADFALVI József: „Jogbölcseleti gondolkodás Magyarországon” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes jogtudományi enciklopédia* (Jogbölcselet rovat, rovat szerkesztő: Szabó Miklós) <http://ijoten.hu/szocikl/jogbolcseleti-gondolkodas-magyarorszagon> (2019) [26].

²³ 1918. október 4-én ezt írja naplójába: „Filozófiai eredményeim összefüggő lejegyzése Prima philosophia, avagy a feltétlenről szóló tanítás mint filozófiai alaptudomány címmel.” idézi MOÓR (8. l.) 23.

²⁴ Felix SOMLÓ: *Juristische Grundlehre* (Leipzig: Verlag von Felix Meisner 1917; második kiadás: 1927; reprint kiadás: Aalen Scientia Verlag 1973; az USA kiadás: Lexington: University of Michigan Library 2013).

²⁵ SOMLÓ Bódog: „Jogi Alaptan” [ford. SAJÓ András és SÁNDOR Tamás] in VARGA Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok* (Budapest: MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1977), 45–61.; SOMLÓ Bódog: *Jogbölcselet*. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán (Budapest: Grill Károly Könyvkiadója 1920), 133. Újranyomva: SOMLÓ Bódog: *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata*, TAKÁCS Péter (szerk.), a jegyzeteket írta: TAKÁCS Péter és ZÓDI Zsolt (Miskolc: Bíbor 1995).

* Doktorjelölt, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; E-mail: pmunkacsi@yahoo.co.uk.

KORINEK LÁSZLÓ: PARADOXONOK A KRIMINOLÓGIÁBAN
(BUDAPEST: ORAC 2023) 292.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.08>

A paradoxonok az emberi szellem sajátos termékei. Olyan állítások, amelyek ellentmondást tartalmaznak, vagy rámutatnak valamely, a józan észnek ellentmondó vagy meghökkentő jellegzetességre. Esetenként a paradoxon dilemmákat jelöl.

Gondoljunk csak a születésnap-paradoxonra: a kontraintuitív tényre, miszerint egy huszonhárom főnél nagyobb társaságban már nagy valószínűséggel lesz két ember, akinek ugyanazon a napon van a születésnapja. Vagy egy másik klasszikus: Isten végső soron nem lehet mindenható, mert akkor kellene tudnia teremteni olyan sziklát, amit még ő maga sem tud felemelni. Vagy ott az időparadoxon: ha visszautazom az időben, és megölöm a gyilkos nagyapámat még csecsemőkorában, akkor én nem fogok megszületni, tehát nem tudok visszamenni, hogy megöljem őt. Közismert paradoxon a Joseph Heller 1961-es regényéből ismert 22-es csapdája is, ahol a katonai pilóta mindenáron el akarja érni, hogy leszereljék. Ehhez azonban bizonyítani kellene, hogy kóros elmeállapotú, ám ezt az érintettnek kell kérvényeznie – amit ha meg tud tenni, az éppen arra bizonyíték, hogy nem örült. Aztán itt vannak a bonyolultabb fizikai-matematikai gondolati futamok, mint a kvantummechanikában az egymást befolyásolni tudó távoli eseményekre vonatkozó Einstein–Podolsky–Rosen- (EPR) paradoxon; vagy a Mpemba-paradoxon, amely szerint a meleg víz bizonyos körülmé-

nyek között gyorsabban fagy meg, mint a hidegebb; vagy a fotometriai Olbers-paradoxon, ami azt kérdi, hogy miért fekete a csillagos ég, ha végtelen sok csillag van.

A jogtudomány művelői is számos paradoxonnal gazdagítják a listát: alkotmányjogban kezdjük a goebbelsi tétellel: a demokrácia legnagyobb iróniája az, hogy a toleráns társadalom az intoleranciával is kénytelen intoleráns lenni, és saját maga ad fegyvereket halálos ellenségei kezébe.¹ Büntetőjogi ellentmondás, amire a kötetben Korinek rámutat: egyszerre lehet valaki sértett és elkövető is (mint például a futtatóként is működő prostituált vagy a vesztegetés megkárosított szponzora). De folytathatjuk a sort Luhmanntól² Fletcheren³ át Rosenfeldig;⁴ a jogelméletől⁵ a nem-

¹ Rune Møller STAHL – Benjamin POPP-MADSEN: „Defending democracy: Militant and popular models of democratic self-defense” *Constellations* 2022, <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12639>.

² Ld. pl. Niklas LUHMANN: „The Third Question: The Creative Use of Paradoxes in Law and Legal History” *Journal of Law and Society* /2. 153–165., <https://doi.org/10.2307/1410051>.

³ George P. FLETCHER: „Paradoxes in Legal Thought” *Columbia Law Review* 1985/6. 1263–1292., <https://doi.org/10.2307/1122394>.

⁴ Michel ROSENFELD: „Derrida, Law, Violence and the Paradox of Justice” *Cardozo Law Review* 1991. 1267–1272.

⁵ Ld. pl. John C. HICKS: „The Liar Paradox in Legal Reasoning” *The Cambridge Law Journal* 1971/2. 275–291., <https://doi.org/10.1017/s0008197300089741>; David Gray CARLSON: „Legal Positivism and Russell’s Para-

zetközi jogon⁶ keresztül, a polgári jogon át⁷ a közigazgatási⁸ vagy büntetőjogi⁹

dox” *Washington University Jurisprudence Review* 2013. 257–288.; Roland HATHAWAY (1970): „Law and the Moral Paradox in Plato’s Apology” *Journal of the History of Philosophy* 1970/2. 127–142., <https://doi.org/10.1353/hph.2008.1431>; Richard A. EPSTEIN: „The Paradox of Civil Rights” *Yale Law and Policy Review* 1990. 219–319.; Peter SUBER: „The paradox of self-amendment in American constitutional law” *Stanford Literature Review* 1990/1–2. 53–78.

⁶ Lásd pl. Peter G. DANCHIN – Jeremy FARRALL – Shruti RANA – Imogen SAUNDERS: „The pandemic paradox in international law” *American Journal of International Law* 2020/4. 598–607., <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.69>; David LEFKOWITZ: „(Dis)solving the Chronological Paradox in Customary International Law: A Hartian Approach” *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 2008/1. 129–148., <https://doi.org/10.1017/s0841820900004355>; C. L. LIM – Olufemi ELIAS: „Withdrawing from custom and the paradox of consensualism in international law” *Duke Journal of Comparative & International Law* 2010. 143–156.; Adam CHILTON – Dustin TINGLEY: „The doctrinal paradox & international law” *University of Pennsylvania Journal of International Law* 2012/1. 67–137.; Nicolette PRIAULX: *The harm paradox: tort law and the unwanted child in an era of choice* (Routledge 2007); Jonas BENS: *The Indigenous paradox: Rights, sovereignty, and culture in the Americas* (University of Pennsylvania Press 2020), <https://doi.org/10.9783/9780812297188>.

⁷ Ld. pl. Brian D. EARP – Jennifer HENDRY – Michael THOMSON: „Reason and paradox in medical and family law: shaping children’s bodies” *Medical Law Review* 2017/4. 604–627., <https://doi.org/10.1093/medlaw/fwx027>.

⁸ Pl. William R. SHERMAN: „The Deliberation Paradox and Administrative Law”, *Brigham Young University Law Review* 2015/2. 413–470.

⁹ Ld. pl. Cheryl HANNA: „The paradox of hope: The crime and punishment of domestic violence” *William & Mary Law Review* 1997. 1505–1584.; Jeffrey FAGAN – Tracey L. MEARES (2008): „Punishment, deterrence and social control: The paradox of punishment in minority

szinte minden jogágban találunk munkákat.¹⁰

Az ókortól kezdve tudósok kedvelt tevékenysége tehát a különböző paradoxonok bemutatása és cáfolata. Szinte minden tudományterületen találunk az érvelési, gondolati struktúrák egyenetlenségeit hangsúlyozó és végső soron a szofisztikáltabb rendszerképzést elősegítő paradoxonokat. Ahogy Korinek László írja, a paradoxonok a gondolkodás problémáira, a valóság leképzésének hiányosságaira vagy éppen a folyamatok dialektikájára vezethetők vissza.

Azt is mondhatjuk, hogy a paradoxon a mesterek eszköze. Az egyetemi tankönyvek vagy az áttekintő bevezető munkák egy tudományterület vagy jogág megismerését az alapoknál kezdik, a történeti fejlődés, tipológia és morfológia bemutatásával, elhatárolással más tudományterületektől vagy jogágaktól.

communities” *Ohio State Journal of Criminal Law* 2008. 173–229.

¹⁰ Ld. pl. Oren PEREZ – Gunther TEUBNER (szer.): *Paradoxes and Inconsistencies in the Law* (Bloomsbury Publishing 2005); Charles C. MILTNER: „Paradox of Law and Liberty” *Notre Dame Law Review* 1933/4. 451–459.; Emanuela CARBONARA – Francesco PARISI: „The paradox of legal harmonization” *Public Choice* 2007/ 3–4. 367–400., <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9162-0>; Ana VALDIVIA: „The Paradox of Efficiency: Frictions Between Law and Algorithms” *Verfassungsblog*, 2 April 2022, <https://verfassungsblog.de/roa-the-paradox-of-efficiency/>; Elisabeth S. ANKER: *On Paradox: The Claims of Theory* (Duke University Press 2022); Mark SPOTTWOOD: „Unraveling the conjunction paradox” *Law, Probability and Risk* 2016/4. 259–296., <https://doi.org/10.1093/lpr/mgw009>; Martin OLIVEIRA: „The application of the »skeptical paradox« to law.” *Ideas y Valores* 2018/167. 103–126., <https://doi.org/10.15446/ideasyvalores.v67n167.58669>; Bernard S. MAYER: *The conflict paradox: Seven dilemmas at the core of disputes* (John Wiley & Sons 2015).

A paradoxonok felismerése azok privilegiúma, akik alaposan ismerik a tudományterületet, és látnak a sorok között is, az erdőben felismerik az egyes, valamilyen okból különleges, problematikus fákat is. Korinek László akadémikus így van a kriminológiával.

A kötet minden fejezete egy-egy paradoxont ismertet. Ahogy az előszóban Finszter Géza írja, noha a szerző kriminológus, de a tudós planetáris felelősségét vállalva a büntető tudományok teljességéről van mondanivalója. Ám a mondanivaló nemcsak a kriminológia és a kriminalisztika művelőinek szól, hanem könnyedségében (amelynek, és ezt az írással foglalkozók mind jól tudják, valójában feltétele a kemény munka és a szintetizáló elmélyedés) akadálymentesen érthető és megérthető a széles olvasóközönség számára is. A paradoxon ugyanis, mondhatjuk, a világ általános jellemzője: jelen van a jog és a jogintézmények működésében, a közpolitikai célok és intézkedések sorában, de általában a sokszor szeszélyes és kifürkészhetetlen, de folyamatos fürkészésre hívó emberi természet velejárója. Ezért tud minden gondolkodni vágyóhoz szólni a könyv, amely éppen az ellentmondásosságok otthonosságával hozza közelív, ugyanakkor további töprengésre inspirálóvá a tárgyalt kérdéseket.

Az első fejezet a *kriminológiában és az igazságszolgáltatásban* általában felbukkanó paradoxonokkal foglalkozik. Valójában már ez a szekció is sokkal többről szól: a büntetőpolitika, valamint a jogállamiság és az emberi jogok, a szerző egész munkásságának és e kötetnek is a kereteit kijelölő természetéről. Kezdhethetnénk azzal a banális, de alapvető ellentmondással, hogy a jogász hermeneutikai imperatívusza az, hogy a jog-

ra mint ellentmondásmentes szubsztanciára tekint. Mindeközben a jogalkotás, gondoljunk a parlamenti törvényalkotásra, egy politikai konfliktuskezelő dinamika eredménye, ahol, még ha a tervezet logikailag és kodifikációs tekintetben is feszes logikai rendben készült, a folyamat természetéből fakadóan azt módosító, kapcsolódó módosító rendelkezések alakítják, és kicsi az esélye, hogy a jogforrások garmadájában nem marad belső vagy más szabályokhoz képest felmerülő ellentmondás. A kontextus felrajzolását a szerző egy sor elgondolkoztató, gyakran bornírságában szórakoztató paradoxonnal kezdi. Olvashatunk itt a szökés, elrejtőzés veszélye miatt lakhelyelhagyási tilalom alatt álló terheltről, akit a bűnisméltés veszélye miatt a bíróság végül kiltáással sújtott, hogy ne találkozhasson kriminális szempontból veszélyes helyi lakosokkal. Vagy éppen a jog nem ismerete miatti büntetethetlenség elutasításának ellentmondásáról: tudatos (szándékos, célzatos) törvénysértés miatt lehet elítélni valakit, aki a normák ismeretének hiánya miatt nem alkalmazkodhatott azokhoz (és erre még abban az esetben is sor kerülhet, ha téves tanács alapján kifejezetten abban a tudatban követte el a cselekményt, hogy az jogszerű).

A szerző rámutat: sokszor az intézkedések váltanak ki ellentétes hatást, mint amikor a 18. századi Angliában a zseblopások miatt (elrettentésül) tartott tömegrendezvénné váló nyilvános akasztások kínálták a legjobb alkalmat a tolvajok számára. Maga a halálbüntetés is paradox: az élet kioltásáért alkalmazott büntetés egy másikat is elvesz, megduplázva az érték sérelmét. Ehhez kapcsolódva a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés sem érheti el az elrettentés célját, hiszen az elítéltek nincs

vesztenivalója, és ez már az elkövetés-kor is csökkenti a gátlásait: megéri megölni a tanúkat, gyújtogatással semmisíteni meg a nyomokat. És itt van a fogva tartás számos paradoxonja, a demagóg érvek mellett (miszerint a társadalomból kitzasztásra ítélt megvetett bűnözőnek olyan szolgáltatások járnak, amelyek sokszor nem vagy nehezen elérhetőek a munkás szegénységben élő jogkövető polgárok számára), az is, hogy az egyes közösségi szabályokat ugyan megsértő, de egyébként (például családi életükben) normakövető elkövetők vagy gyanúsítottak tartósan kerülnek olyan világba, ahol intézményesen kell a jogállamban megszokottól eltérően viselkedni, és éppen hogy nem az emberi-közösségi kötődések erősítése, a társadalmi értékek és normák internalizálását és a valamikori reszocializációt szolgálja a büntetés-végrehajtási rendszer. A bűnüldözés egyébként sem a társadalom korrekcióra szoruló tagjaként, hanem ellenségként tekint a bűnelkövetőkre, akiknek elfogása során a (magyar rendőrségi törvény alapján legalábbis a) megsértett jogrend helyreállításában eljáró rendőrnek (adott esetben) jogszabálysértő utasítást is végre kell hajtania, és az ilyen intézkedésnek is köteles mindenki alávetnie magát, és alapesetben annak jogszerűsége nem vonható kétségbe. Egy további példa a prekriminális megfigyelés és jogkorlátozás, amelynek célja éppen az e ponton még ártatlan személyeket érintő gyanú meglapozása, vagy az, amikor (például szexuális bűncselekmények esetében kiemelten) az áldozat a nyomozati vagy bizonyítási eljárás során másodlagos viktimizáció során újabb, esetenként súlyosabb traumákat szenved el, és a közhatalmi fellépés nagyobb károkat okoz, mint amit el kíván vagy tud hári-

tani. Alapvető paradoxon emellett a senki által meg nem kérdőjelezett legitimitású előzetes letartóztatás, ahol a terhelt nem tekinthető bűnösnek (még az egyéni bűnmegelőzési célból elrendelt esetben sem), ugyanakkor (gyakorlati szempontból helyesen, de teoretikusan problematikus módon) később a büntetéséből kell levonni az így töltött időt, ami azt jelenti, hogy az előtt kezdte meg a büntetését, mielőtt azt kiszabták volna.

A második fejezet a *kriminológiával mint tudományterülettel* kapcsolatos paradoxonokkal foglalkozik. A kiindulópont az, hogy sokan vitatják, vitatták a kriminológia, a bűnözés megismerését célzó tevékenység létjogosultságát. A művelt tudomány értelmét Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című versének szellemiségében boncolgató akadémikus válasza egyrészt az, hogy noha nem a tudósok feladata a társadalomra veszélyes magatartásokkal szembeni fellépés (még a jogalkotás terén sem), a kriminológia igenis hozzájárult a büntetőpolitika (és az emberi jogok leképzésének) javításához és humanizálásához, például a fiatalokúakra irányadó speciális szabályozás, a viktimológia vagy a halálbüntetés diszkreditálása terén. (Ne feledjük, a szerzőre, unikumként, a mérföldkönek tekintett és talán fennállása során legtöbbször hivatkozott vonatkozó határozatában az Alkotmánybíróság is hivatkozott.¹¹) Emellett rámutat arra az ellentmondásra is, miszerint azon, Marx Feuerbach-tézisét használó szerzők, akik a „világot megváltoztatni, nem magyarázni kell”-elvet hangoztatják, többnyire maguk is életvitelszerű elméleti emberek. Másrészt azok a kutatók, akik szerint – közjük

¹¹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

tartozik Stanley Cohen¹² – a kriminológia (nem rendelkezvén önálló tárggyal és módszertannal) parazitaként telepedett rá más tudományágakra, a bűnözés természetéről szólva maguk is kriminológiát művelnek, hiszen a kritikai kriminológia is kriminológia. Helyesen tette tehát Cohen, hogy elfogadta a bírált kriminológusszakma díjának és intézetvezetői felkérésének elfogadását, mert, idézi a *bon mot*-t Korinek: „Nincs gyakorlatiasabb egy jó elméletnél!”

A *bűn kriminológiájáról* szóló, nagy ívű, teológiai és társadalomtudományi elemzést nyújtó következő fejezet bemutatja a közpolitika körforgását, amennyiben – megőrizve és párhuzamosan fenntartva a korábbi korszakok újításait és paradigmáit – visszatért oda, ahonnan a kriminológia a teológiától történő elszakadása idején elindult: a kollektív bűnösség (például a terroristák családtagjainak vagy a jogi személyek büntetőjogi felelőssége során jelentkező) feleledéséhez, a tetalapú büntetéstől eltávolodva a sértett kompenzációjához, és esetenként a megszégyenítő büntetések alkalmazásáig. Persze, ahogy írja, kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba, a restoratív igazságszolgáltatás nem szüntette meg a retributív szabályozást, és a reintegráló megszégyenítés sem azonos a pellengérral. A szerző a kriminológia mint tudomány megszületését a bűn fogalmának átalakulásával hozza összefüggésbe, azt feltételnek és igénynek határozva meg: a modern büntetőjog ugyanis, eltávolodva a társadalmak és az egész emberiség kollektív bűnösség keresztény elvétől, a felelősség individualizációjára és a szabad akarat elvére épít.

¹² Stanley COHEN: *Against Criminology* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers 1988).

A negyedik fejezet azt a paradoxont járja körül, hogy a *bűnözés gyakran a társadalom hasznára válik*. A szerző példaként hozza az etikus hackereket, vagy azt, ahogy a polgári engedetlenség a hatalomgyakorlás visszásságaira hívja fel a figyelmet. Gondolatébresztő történelmi példák soráról olvashatunk az ókori egyiptomi sírablók által kifejlesztett, a követ jól kezelő bronzvésokról és kalapácsokról, tehát olyan technikai innovációkról, amelyeket kifejezetten bűncselekmények elkövetéséhez alkottak meg, illetve olyan kriminális tevékenységről például az emberkísérletek terén, amelyek az orvostudomány fejlődését szolgálták. Az ok minden esetben ugyanaz: a törvényszegés is a társadalmi együttélés keretében valósul meg.

A következő fejezet a társadalmi-politikai átalakulások során különös szerepet kapó, kétes eredetű, majd legitim gazdasági folyamatok részévé váló vagyonokhoz kötődik. A cím is a sikeres vállalkozóknak tulajdonított mondásra utal: *„Csak az első milliómról ne kérdezzenek, a többit meg tudom magyarázni.”* Az Uber-típusú személyszállítástól a guberáláson át, a hazai privatizáción és az olajszőkítésen át az adóamnesztiáig és az offshore-lovagrendekig, a szervezett bűnözés két (konszenzusos és konfliktusos) formájának különböző alakváltozásairól olvashatunk itt – erkölcsi, társadalmi és sértetti érdekeket fókuszba állító kriminológiai szempontú megközelítésben.

A hatodik, a „Mikor és hol érdemes bűnözni?” címet viselő fejezet a racionális döntés elméletét és annak korlátait, valamint a mért bűnözés és a valóság viszonyát vizsgálja. A szerző rámutat: megtévesztők az adatok, hiszen csak a hatóságok és a bíróságok tevékenységét

mutathatják be. Példaként hozza a háborúk és a katonai beavatkozások bűnözésre gyakorolt hatását (ahol a statisztikák emelkedésében az is szerepet játszik, hogy a fiatal férfiak helyét tapasztalatlanabb, és könnyebben beazonosítható elkövetők veszik át), valamint a rendőrsztrájkok esetét (ahol az alaposabb kutatások szerint a kontroll időleges csökkenése nem vezet a bűnözés érdemi növekedéséhez, sőt, még csökkentheti azt, ha a kisebbségeket sújtó diszkriminatív szigor enyhül). A fejezetben szó esik a rendszerváltások sajátos kriminálstratégiai hatásáról, valamint a jogalkotásban vagy az intézményes gyakorlatban megjelenő anomáliák bűnözést facilitáló, provokáló hatásáról is.

Az „ártatlanság félelme” adja a hetedik fejezet témáját, amely a téves vagy kifejezetten konfabulált ítéletek kapcsán mutat rá: a társadalmi békét adott esetben egy, a szimbolikus igazságszolgáltatás jegyében hozott *justizmord* is el tudja hozni. Jézus perétől Kaiser Ede ügyéig a fejezet Norvégiától Skócián keresztül Kanadáig számos országból hozott rengeteg jogeseten keresztül szemlélteti az ártatlanul elítéltek sorsa mögött meghúzódó eseti és intézményi okokat, valamint a kortárs megoldási kísérleteket (a legújabb ártatlansági jogklinikák vagy bizottságok eredményeit). Szemléltetésül álljon itt néhány adat: az Egyesült Államokban már 1996-ban megállapították, hogy a DNS-tesztek hét évvel korábbi bevezetése negyedével csökkentette a gyanúsítottak számát; az amerikai Innocence Project közel hatszáz, csak a halálraítéltek közül nyolcvan elítéltek esetében bizonyította, hogy a terhelt nem követhette el a cselekményt (és ez sok ezer ártatlanul bebörtönözve töltött évet jelent).

Korinek hangsúlyozza: a rendőri, ügyészi mulasztások vagy éppen szándékos visszaélések mellett az ok gyakran a bizonyítékok eredendő megbízhatatlansága. A rabtársak vagy informátorok terhelő vallomásai mögött többnyire nem az igazság győzelemre juttatásának vágya áll; a téves elítélések 70 százaléka a szemtanúk téves felismerésével hozható összefüggésbe, de gyakoriak a hamis beismerő vallomások (amit nemcsak hatósági kényszer, hanem egy súlyosabb bűncselekményről való figyelemelterelés szándéka vagy éppen egy másik – szertett, azért fizető vagy nyomásgyakorló – személy kimentése indokol).

A következő fejezet a *viktimológia esélyeit és veszélyeit* vizsgálja. Az ellentmondás itt abban rejlik, hogy miközben a sértett (például a másodlagos viktimizációtól való) védelme indokolhatja a büntető eljárásból való távoltartását vagy kivonását, azonban ezzel nemcsak a bizonyítás fontos eleme ürül ki, de a bűn súlyosságának meghatározásához szükséges a sértettre gyakorolt tényleges hatás alapos vizsgálata is. Emellett a jogsérelem rendezésére sok esetben a sértett és az elkövető közös munkája teremthet esélyt. A sértett szerepét nem tudja tehát teljesen átvenni a büntető igazságszolgáltatás monopóliumával felruházott közhatalom. Cseppként a tengerben a fejezet rámutat a magánszféra és az emberi jogok, a bűnözéssel kapcsolatos igazság felderítésének bonyolult dinamikájára.

A kilencedik és a tizedik fejezet tárgya a *megnyugtató és az ideális rendőrség*. Az optimális rendészeti modell meghatározása az egykori rendészeti helyettes államtitkár szerző visszatérő témája. A kiindulópont itt is egy paradoxon: a polgárok szubjektív biztonságérzetét

nem a valóság határozza meg. Ahogy a kötet bevezetője is rámutat, a bűnözéstől való félelem ott a legnagyobb, ahol az áldozattá válás veszélye csekély, és ott a legkisebb, ahol a veszély nagyon nagy. (És persze ahol lehet, azért tart lőfegyvert a lakosság, mert rossznak tartja a közbiztonságot, miközben a fegyverrel elkövetett cselekmények rontanak rajta csak igazán...) – a rendőrséget pedig egyszerre utálja és vágyja a polgár, esetenként militáris formában. Ebben a keretben olvashatunk a rendészet különböző modelljeiről a SWAT-típusú vagy éppen magánkézben lévő szervezektől kezdve a közösségi rendőrség, a közösségi támogatók, a lakóközösségi rendőrség, a választott rendőrök és a civil ruhás köztisztviselőkhöz. A lényeg, és ez sajnos többnyire csak posztulátum marad: az eljárási igazságosság az emberek és intézmények közötti kapcsolatot javítja, és a normatisztelek erősödését hozza, ami a bűnmegelőzés legbiztosabb alapja. Emellett biztonságot csak az képes szolgáltatni, aki maga is biztonságban van, tisztességesen csak az tud eljárni, aki maga is hasonló bánásmódban részesül, az emberi méltóságot csak az tudja tisztelni, akit személyként és nem tárgyként, eszközként kezelnek...

A következő, tizenegyedik fejezet az *élőhelyünké vált Panopticumról* szól. A benthami konstrukciónak rámutat a modern büntető rendszer sajátosságára: a tényleges büntetés a szabadság megvonása, emellett egyre inkább az ellenőrzés válik uralkodóvá. A megóvottság ára a megfigyeltség lett. Márpedig a „túltolt” megfigyelés prizonizációt eredményez, ahol még a jogkövetés sem a büntetőjog által védett értékek elfogadásán, hanem a lebukás félelmén ala-

pul. További paradoxon, hogy miközben látszólag kiépül az adatvédelem kultúrája, a nemzetbiztonsági, esetenként a prediktív rendvédelem elveire épülő tevékenységeket mindez nem korlátozza. Sőt, intézményesül a manipuláció, a bűnüldözői provokáció, ahol a rendőrség nem a bűn megelőzésével vagy üldözésével, hanem adott esetben a bűn elkövetésére való rábírással foglalkozik. És ha már adatvédelem: újabb ellentmondás, hogy a mindent megfigyelő kamerák adatait alapesetben három napon belül megsemmisítik, miközben a bűncselekmények elévülési ideje általában legalább öt év, tehát sokszor a panoptikum öncélúvá, de kevésbé hasznossá válik. A megfigyelés társadalmának paradoxonjait még tovább is sorolhatjuk a rendészeti feladatok kiszervezésén át (ahol, ha a magánszféra olcsóbban és jobban tudja ellátni a közszolgáltatásokat, az alkotmányos elvek és feladatszabások felülvizsgálatán gondolkodnak), a bírósági eljárásban megjelenő információk, adatok nyilvánosságáig (amely fontos alkotmányos igazságszolgáltatási alapelv, de elvi és praktikus következetességgel nehezen tartható).¹³

A tizenkettedik fejezet a szegénység kriminológiájáról szól, a bűnös szegényekről, ahol – és itt az ellentmondás –, amellett, hogy a szegénység esetenként a (megélhető) bűnözés katalizátora,

¹³ Ld. erről pl. PAP András László: „A túl sok nap-sütés tönkreteszi a bort? Tünődések a bírósági nyilvánosság amerikai modelljének kapcsán” In *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága – különös tekintettel a bírósági határozatok nyilvánosságára* (Budapest: Eötvös Károly Közpolitikai Intézet 2009) 49–53.; vagy PAP András László: „Megjegyzések a nemzetbiztonsági intézkedések kiszervezésének módszertanához” *Állam- és Jogtudomány* 2011/3. 351–392.

de gyakran éppen hogy a kriminalizáció forrása: a koldulás, csavargás vagy éppen a hajléktalanság tényállásszerűvé tétele esetében. Ráadásul gyakran a saját vagy a hozzátartozói bűnelkövetés tesz embereket szegényre. A fejezet bemutatja a kirekesztés dinamikáját, és azt is, hogy sokszor csak a véletlen dönti el, hogy kiből lesz áldozat vagy elkövető: a nélkülöző emberek dokumentáltan gyakran viktimizálódnak – még vagy on elleni deliktumokkal összefüggésben is, ellentmondva a logikusnak tűnő téziseknek, hogy onnan érdemes elvenni, ahol több van.

A következő fejezet a *büntető magánjog* tárgykörét taglalja, ahol a látszólag és alapintuíciónk szerint élesen elválasztott jogterületek között igenis szoros, esetenként az állami büntetőmonopólium elvét oldó kapcsolat áll fenn. A szerző a magánvád filozófiáját, a büntető eljárásban megjelenő jóvátétel vagy akár a különböző tranzakcióformák (pl. zsebszerződések, uzorakamat) kriminalizálását hozza példának (de a gondolatmenetét tovább fűzve felmerül a jogi személyek büntetőjogi felelőssége vagy éppen a magánjogi „megtorló kártérítés” (*punitive damages*) fogalma.)

A tizenegyedik fejezet fókuszában a *bűnözés mint szolgáltatás* áll. Az ellentmondás itt abban rejlik, hogy a különböző bűncselekmények elkövetésében, előkészítésében gyakran nyújtanak legális vagy illegális szolgáltatást valamely speciális szakértelemmel vagy gyakorlattal rendelkező személyek, úgy, hogy az gyakran alig különbözik jogszerű tevékeniségektől. A szerző az okirathamisítást és a pénzmosást megvalósító pénzügyi manővereket, a kiberbűncselekményekkel összefüggésben végzett informatikai munkát, az embercsem-

pészek személyszállítási tevékenységét említi. Sajátosan komplex a fejezetben részletesen tárgyalt prostitúció kérdése, ahol, amennyiben megjelenik a kriminalizáció, azt a szolgáltatási jelleg, illetve annak elősegítése teszi jogellenessé, mert (bizonyos életkor felett) maga a szexuális együttlét nem jogellenes. E sorok szerzője eltérő véleményt vall az abolicionizmus kérdésében, de a fejezet meggyőzően mutatja be azt a dinamikát, ami alapján egy szolgáltatás a tiltás, az illegálissá minősítés miatt válik drágává.

A tizenötödik rész kérdése: *meddig csökkenthető a bűnözés?* A fejezet fókuszsa (a sértettek szerepének elemzése, az anyagi és az eljárási igazságosság kiterjedt elemzésével) el-eloldódik a többretegű paradoxonról, miszerint a bűnözés csökkentése fontos cél, de megszüntetni sohasem lehet, hiszen az, Durkheim óta tudjuk, minden emberi társadalom természetes velejárója. Ráadásul pozitív hatásai is vannak, hiszen a többségi értékek erősödhetnek a devianciával való szembefordulás során. A bűnözés csökkenése egyébként is nehezen mérhető: a kriminálstatisztika említetten a hatóságok tevékenységéről mesél csupán, amelyet még kozmetikázás nélkül is számos módszertani bizonytalanság övez. A dekriminalizáció, a szabálysértéssé minősítés a társadalmi problémákat nem változtatja meg, és az ismertté vált bűncselekmények számának növekedése még jó jel is lehet, ha a látencia csökkenését vagy alacsonyabb toleranciaszintet jelez. Előfordulhat, hogy éppen az a kevésbé korrupt társadalom, ahol sok eljárás folyik. Az összefüggések ráadásul gyakran kontraintuitívak. Amíg, a technológia, a makrogazdaság és a demográfia nyilvánvalóan befolyásolja a bűn-

elkövetés mértékét,¹⁴ a rendőri jelenlét növelése már kevésbé. Ráadásul a bűnözés csökkentése nem öncél: előfordulhat, hogy nagyobb kárt okoz, mint hasznot.

A tizenhatodik fejezet a *nevelés kriminológiai kérdéseivel*, a világnézeti semlegesség és a határozott, erkölcsi érték közvetítés együttes, paradoxikus kötelezettségével foglalkozik. Kitér a rendőrségi szervezeti kultúra és szocializáció egyetemesnek mondható viszásságaira, miszerint a normavédelemre hivatott testület gyakran a jogsértések, erőszak és előítéletesség melegágya. Gondoljunk csak az önreflektivitásban és progresszivitásban „piacvezetőnek” vélhető londoni rendőrség 2023-ban megjelent, Louise Casey által jegyzett 363 oldalas jelentésére, amely intézményi szintű problémákra világított rá: miszerint a helyi lakosság fele sem bízik bennük, és a testület intézményi szinten rasszista, nőgyűlölő és homofób.¹⁵ Úgy tűnik, legyen szó a büntetés-végrehajtásról vagy más rendészeti ágról: egy katonailag szervezett intézmény lényegénél fogva nem képes szabad emberek szabad társadalmának értékeit közvetíteni.

A könyv zárófejezete a „Kérdezze kriminológusát! A büntetőjog mellékhatásai” címet viseli. A fejezet vezérmotívuma a bűnözést (szerzője válogatja, hogy öröklött vagy szerzett) társadalmi betegségként ábrázoló metafora, amelyben a büntetőjog különböző gyógy- vagy tünetenyhítő szerként jelenik meg. Ahogy az már lenni szokott: mellékhatásokkal, amelyek esetünkben sokfélék lehetnek, az intézményes diszkriminációtól a prizonicáció számos (a családokat intragenerációsan terhelő) hagymahéjain át, a másod- és a harmadlagos (a nyilvánosság, a hagyományos vagy a közösségi média által elkövetett) viktimizáción keresztül, a privacy elsoványodásáig. Korinek László itt – és a kötetben általában – panáceát nem, de annyit fel tud kínálni: a mellékhatások tekintetében, amelyek esetenként elkerülhetők, még gyakrabban enyhíthetők, az érintett (a jogalkotó és a jogalkalmazó), valamint az érdeklődő nyugodtan forduljon kriminológusához. Ezt e sorok szerzője is jó szívvel tudja ajánlani.

Pap András László*

¹⁴ Lásd (és idézi a szerző is) KEREZSI Klára: „Trend lesz-e (a jövőben is) a bűnözés csökkenése?” *Magyar Tudomány* 2020/5. 578–590., <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.5.2>.

¹⁵ Baroness Casey Review, Final Report: An independent review into the standards of behaviour and internal culture of the Metropolitan Police Service, Baroness Casey of Blackstock DBE CB, March 2023, <https://www.met.police.uk/SysSiteAssets/media/downloads/met/about-us/baroness-casey-review/update-march-2023/baroness-casey-review-march-2023a.pdf>.

* DSc, kutatóprofesszor, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanár, ELTE GTK, 1087 Budapest, Rákóczi út 7. E-mail: pap.andras.laszlo@tk.hu.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fozozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újtására a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékeli a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft
Évi előfizetési díj: 8000 Ft
(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)